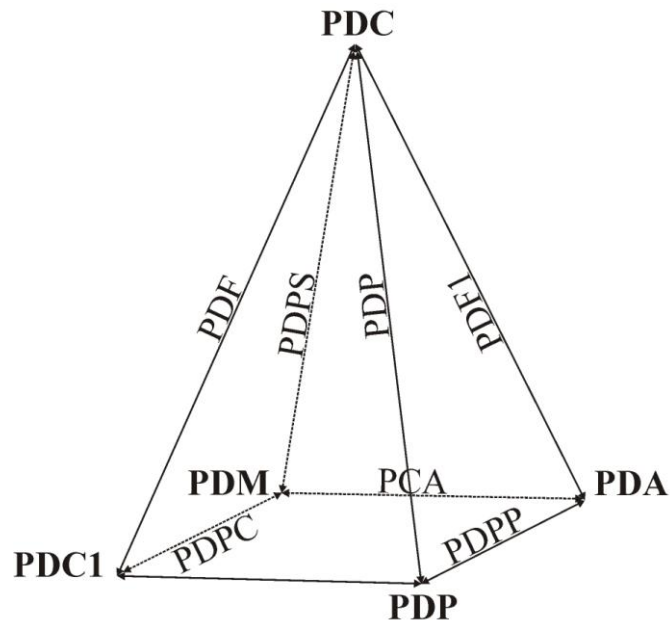

**EFIM MOHOREA, ELENA BOTNARI,
ROMAN EȘANU**

**DREPTUL CA SISTEM
ȘI
SISTEMUL DREPTULUI**

- PDC** – principiile dreptului constituțional;
- PDC1** – principiile dreptului civil;
- PDP** – principiile dreptului penal;
- PDA** – principiile dreptului administrative;
- PDM** – principiile dreptului muncii;
- PDPC** – principiile dreptului procesual civil;
- PDPP** – principiile dreptului procesual penal;
- PCA** – principiile contenciosului administrative;
- PDF** – principiile dreptului familiei;
- PDF1** – principiile dreptului financiar;
- PDP** – principiile dreptului protecției sociale;
- PDPS** – principiile dreptului penitenciar.

EFIM MOHOREA, ELENA BOTNARI,
ROMAN EȘANU

DREPTUL CA SISTEM ȘI SISTEMUL DREPTULUI

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Mohorea, Efim, Botnari, Elena, Eșanu, Roman

Dreptul ca sistem și sistemul Dreptului:
Studiu teoretic. Bălți: Presa Universitară
Bălțeană, 2009. – 104 p.

Acest studiu reprezintă o viziune filosofică și științifică asupra dreptului din punct de vedere al Teoriei Generale a Sistemelor (TGS). El este consacrat *problemei a ceea ce este dreptul din punct de vedere al filosofiei dreptului, științelor dreptului și teoriei generale a sistemelor (TGS)*. Ideea de care s-au condus autorii constă în aceea că o viziune generală asupra dreptului, realizată pe baza metodologiei sistemice *ar permite să prezentăm esența dreptului într-o concepție unitară despre acest sistem normativ specific care contribuie efectiv la organizarea vieții sociale, de rînd cu alte sisteme de norme – etice, religioase, tehnice ș.a.*

Lucrarea este adresată studenților, masteranzilor facultăților și specializărilor juridice, doctoranzilor și profesorilor în domeniul dreptului.

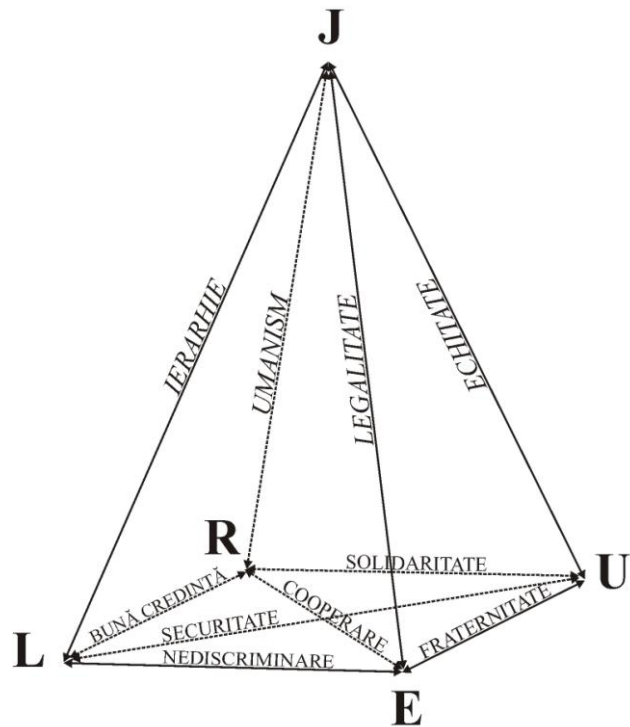
responsabilității comune.

Buna credință – acțiune responsabilă în cadrul relațional, pe baza acordului liber și reciproc.

Securitate – exercitarea libertăților, drepturilor în condițiile realizării garanțiilor juridice.

ANEXA 1

Construcția ierarhică a principiilor generale ale dreptului

J – justiție
L – libertate
E – egalitate
R – responsabilitate
U – unitate

Comentariu enunțiativ al principiilor dreptului

Ierarhie – supremația justiției față de libertate și celelalte idei călăuzitoare ale dreptului.

Echitate – echilibrul și proporția părților într-un întreg și capacitatea de compensare reciprocă a lor.

Legalitate – egalitatea tuturor în fața cerințelor legale; asigurarea funcționării legale a orânduirii etatice.

Umanism – acceptarea responsabilităților de către ființa umană față de sine și față de alții; omul fiind măsura tuturor lucrurilor, după Rațiunea Supremă.

Solidaritate – unitatea ființelor umane responsabile în realizarea acțiunii sociale.

Fraternitate – unitatea ființelor umane egale în drepturi și libertăți naturale.

Nediscriinare – egalitatea de tratament juridic a tuturor ființelor umane libere.

Cooperare – acțiune în comun pe picior de egalitate, în baza

CUPRINS

INTRODUCERE	6
1. DREPTUL CA ENTITATE SOCIALĂ	9
1.1. Accepțiunile noțiunii „drept”	9
1.2. Factorii determinanți ai dreptului.....	18
1.3. Categoria filosofică de sistem. Esența sistemică a dreptului.....	24
2. NORMA JURIDICĂ CA SISTEM JURIDIC ELEMENTAR	36
2.1. Noțiune de normă socială. Specificul normei juridice	36
2.2. Caracterul sistemic al normei juridice.....	45
3. SISTEMUL DREPTULUI	61
3.1. Conceptul sistemului dreptului.....	61
3.2. Componentele de sistem ale dreptului.....	70
3.3. Diviziunile generale ale dreptului.....	79
3.4. Ramurile de bază ale dreptului și ramurile sistemului de drept al Republicii Moldova.....	83
CONCLUZII	95
SURSE BIBLIOGRAFICE	98

INTRODUCERE

Prezenta lucrare este o reflecție filosofică și științifică asupra dreptului din punct de vedere al Teoriei Generale a Sistemelor (TGS).

Dreptul – fenomen social complex pluridimensional și interdisciplinar – este obiectul de studiu al științelor juridice de bază (teoriei generale a dreptului, teoriilor ramurilor dreptului, doctrinelor juridice ș.a.) și al celor auxiliare dreptului – sociologiei juridice, psihologiei judiciare, logicii juridice etc. Fiecare dintre aceste discipline studiază dreptul din anumite unghiuri de vedere și scoate în evidență anumite aspecte și particularități ale acestui fragment al realității sociale. Dar există, în primul rând, o problemă fundamentală a dreptului – a ceea ce este dreptul ca *formă normativă specifică a existenței sociale* exprimată prin termeni de maximă generalitate (gen proxim) în raport cu manifestările concrete ale juridicului, redate prin termeni speciali ai teoriilor juridice concrete (diferență specifică). Această problemă aparține filosofiei dreptului – discipline recent reintroduse în programele de studii la facultățile de drept din țară și din fostele state socialiste, ca de pildă, România, Ucraina, Rusia.

Acest studiu este consacrat tocmai **problemei a ceea ce este dreptul din punct de vedere al filosofiei dreptului și al teoriei generale a sistemelor (TGS)**. Ideea de care s-au condus autorii constă în aceea că o viziune generală asupra dreptului, realizată pe baza metodologiei sistemice *ar permite să prezentăm esența filosofică a dreptului într-o concepție unitară despre acest sistem normativ specific care contribuie efectiv la organizarea vieții sociale, de rând cu alte sisteme de norme – etice, religioase, tehnice ș.a.*

Sistemizarea și generalizarea ideilor cuprinse în sursele bibliografice (lucrările specialiștilor în teoria generală a dreptului și filosofia dreptului, de asemenea în filosofie, logica juridică – Im. Kant, M. Djuvara, I. Craiovan, Gh. Mihai, R. Motica, C. Popa, N. Popa, C. Stroe, Iu. Urmanțev ș.a.) le-a permis autorilor acestei lucrări să formuleze unele concluzii prin care ar putea fi depășite divergențele ce mai există între specialiști în privința esenței normei juridice ca subsistem elementar regulator al conduitei destinatarilor acestor norme, prin care organele puterii publice (statale) introduc (sub amenințarea aplicării forței constrângătoare) o anumită ordine socială.

Pe bază metodologiei sistemice, propuse de savantul și filosoful Iu. Urmanțev și metodei logice (principiilor logice, teoriei enunțurilor și propozițiilor modale) autorii prezentei lucrări au propus următoare definiție general-filosofică a dreptului: **din punct de vedere al TGS (U), Dreptul reprezintă legea compoziției sistemului social prin care se stabilește**

61. Мохоря, Е.П., *Философия права*: В 3-х ч., ч.1. Бэлць: Преса університарх бэлцьянэ, 2002.
62. Лукашева, Е.А. Принципы социалистического права // *Советское государство и право*, 1970. Т6. с.21-29.
63. Нерсесянц, В. С., *Философия права. Учебник для вузов*. М.: Норма, 1997.
64. Радбрух, Г., *Философия права*. /Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 2004.
65. Шальмин, М.С., *Нормы права в системе соционормативного регулирования: Проблемы соотношения и взаимодействия*. Канд. дисс. Абакан, 2006.
66. *Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х т.* /Под ред. М.Н. Марченко. Т. 2. М.: «Зерцало», 1998.
67. *Система. Симметрия. Гармония* /Под ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. М.: Мысль, 1988.
68. *Теория государства и права. Учебник для вузов* / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. М.: Норма, 2000.
69. *Теория государства и права: Учебник для вузов*. / Под ред. проф. Г.Н. Манова. Москва: издательство БЕК, 1996. 336 с.
70. *Теория государства и права: Учебник* / под ред. В.М.Курицына, З.Д. Ивановой. Москва: Юрид. Лит-ра, 1986. .
71. Федоров, Г.К. *Теория государства и права: Учебник*. Кишинев: Концерн Пресса, 1998. .
72. *Философия права: Учебник* / Под ред. О.Г. Данильяна. М.: Эксмо, 2006.

- Muntenia, 1996.
39. Mohorea, E. *Introducere în logică*. Manual pentru studenții facultăților de drept și specializările juridice. Bălți: Presa Universitară Bălțeană, 2000.
 40. Mohorea, E., *Logica juridică*. Chișinău, 2001.
 41. Negru, B. *Teoria generală a dreptului și statului*. Chișinău: Secția Editare a Academiei de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999.
 42. Orlov, M. *Drept administrativ*. Chișinău: Editura Epigraf, 2001.
 43. Popa, C., *Teoria acțiunii și logica formală*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
 44. Popa, N., *Teoria generală a dreptului*. București: ALL Beck, 2002.
 45. Popescu, S., *Teoria generală a dreptului*. București: Lumina Lex, 2000.
 46. Popescu, A. *Teoria dreptului*. București: Editura fundației România de Mâne, 1999.
 47. Stroe, C., *Reflecții asupra dreptului*. București: Lumina Lex, 1998.
 48. Unguraș, D., *Mic dicționar filozofic*. Tîrgu-Mureș, 1998.
 49. Vecchio, Giorgio del, *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa nova, 1995.
 50. Vergez A., Huisman A., *Filozofie*. București: Humanitas, 1995.
 51. Zlătescu, V.D. *Introducere în legistica formală (tehnica legislativă)*. București: Editura Oscar Print, 1996.
 52. *Cartier Dicționar Enciclopedic*. - Ed. IV, 2002.
 53. Байтин, М.И. *Сущность права: современное нормативное понимание на грани двух веков*. Саратов, 2001.
 54. Бержель, Ж.Л. *Общая теория права / Под ред. В.И. Даниленко*. Москва: Nota bene, 2000.
 55. Егоров, С. Н., *Аксиоматические основы теории права*. СПб, 2001.
 56. Змановская, Е.А., *Девiantология (Психология отклоняюще-гося поведения)*. Учеб. пособие. М.: Изд. Центр «Академия», 2003.
 57. Ильин, И. А., *О сущности правосознания*. М.: Парогъ, 1993.
 58. Лейст, О. Э. *Сущность права. Проблемы теории и философии права*. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.
 59. Малахов, В. П., *Философия права*. Учеб. пособие. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002.
 60. Моисеев, С.В., *Философия права. Курс лекций*. Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2003.

clasa restricțiilor de bază pentru anumite tipuri de conduită, cu scopul de a garanta realizarea, manifestarea liberă ale altor tipuri de conduită pentru membrii comunității sociale. Formal, conduita prescrisă de către organul oficial pentru conduita (acțiunea sau inacțiunea) destinarilor normelor de drept se consideră *imperative* (ordine, comenzi, porunci etc.) contrare dorinței subiectului conduitei dacă și numai dacă ea reprezintă o *obligație* (în caz că subiectul nu o dorește) sau o *interdicție* (în caz că subiectul subiectul o dorește) care permite, în același timp, destinarului normelor juridice posibilitatea alegerii deliberate a oricărei forme de conduită care corespunde cerințelor legii. În acest context autorii prezentei lucrări formulează următoarea concluzie: Norma juridică reprezintă o propoziție *deontică* alcătuită din *două* părți aflate în raport de determinare: *suficient – necesar* sau *necesar – suficient* sau *necesar și suficient – necesar și suficient*. *Prima parte* conține o *prescripție a conduitei-tip* (cerință, ordin etc. expusă în dispoziția normei) din partea *organului oficial* pentru *subiectul generic*, în *condițiile prevăzute de norma juridică*; a doua – *sanctiunea legală* – în cazul *neîndeplinirii* acestei prescripții de către destinarul normei.

De asemenea, a fost întreprinsă o analiză a conținutului sistemului dreptului. S-a constatat că autorii lucrărilor de specialitate evidențiază doar două componente ale sistemului dreptului: *elementele* (diferite norme ale ramurilor de drept) și *relațiile* dintre ele.

Ordonarea, structurarea normelor juridice și relațiilor dintre subiecții dreptului se realizează în baza anumitor *principii, legi, reguli* care au menirea de a minimaliza dezordinea, instabilitatea din toate domeniile realității sociale (economie, politică, educație etc.). Acestea sînt elementul *integrator* al sistemului dreptului, care în TGS (U) poartă numele de *legi ale compoziției sistemice*. De aceea, autorii prezentei lucrări constată că tocmai acest element fundamental – *parametrul* sistemic de bază în teoria și metodologia sistemică modernă – nu a devenit obiect de studiu în cercetările consacrate sistemului dreptului. Probabil, această lacună nu permite ca concepțiile, teoriile și doctrinele juridice să devină mai clare, coerente, demonstrabile, etc.

Aplicînd ideile TGS (U), autorii acestei lucrări au propus următoarea definiție a sistemului dreptului unui stat: **Sistemul dreptului unui stat reprezintă acea compoziție sau unitate, constituită (alcătuită, organizată) în baza relațiilor (de coordonare, autonomie relativă, interdependență, supraordonare, subordonare, ierarhie etc.) dintre mulțimea ramurilor, instituțiilor, normelor dreptului – elemente prime ale sistemului dreptului – și legilor compoziției (axiome, principii, reguli logice etc.) ce limitează, organizează, integrează aceste relații.**

Concluzia finală a prezentei lucrări este următoarea: cercetările în domeniul dreptului ar trebui orientate înspre formarea unui „tablou juridic al socialului” – viziune sistemică asupra realității juridice regionale și globale. Evidențierea legilor compoziției sistemice ale dreptului este una dintre problemele fundamentale ale filosofiei și teoriei generale a dreptului. Cunoașterea acestora ar putea lămuri mecanismele organizării și stabilizării întregii realități juridice – subsistem al sistemelor sociale. Finalitățile dreptului, în postura de concept fundamental al filosofiei juridice ca reflecție despre locul și rolul dreptului în lume, desemnează acel model dezirabil de evoluție a realităților juridice care ar satisface nevoile și aspirațiile individului și colectivității umane în acord cu valorile diferitor civilizații.

În calitate de *legi ale compoziției* dreptului ca sistem și ale sistemului dreptului ar putea figura „postulatele” dreptului rațional, natural (ca de pildă, *orice om are dreptul la libertate; libertatea conduitei trebuie să fie limitată; libertatea conduitei poate fi limitată numai pentru a garanta libertatea altora; oamenii sînt sortiți să trăiască în colaborare; viața prin colaborare este unica formă de existență a oamenilor etc.*) care sînt determinate de *dreptul la existență* a indivizilor și a colectivităților umane. Altfel zis, principiile generale ale dreptului (libertate, responsabilitate, egalitate, unitate, justiție, etc.) ar putea fi considerate legi ale compoziției sistemului dreptului.

- 1999.
16. Bulai, C. *Manual de drept penal: partea generală*. București: Editura All, 1997.
 17. Capcelea, V., *Filozofia dreptului: Man. pentru inst. de inv. sup.* Chișinău: ARC, 2004.
 18. Capcelea, V., *Normele sociale*: Chișinău: ARC, 2007.
 19. Ceterchi, I., Craiovan, I. *Introducere în teoria generală a dreptului*. București: ALL, 1993.
 20. Constantinesco, L.J. *Tratat de drept comparat*. Vol.II: Metoda comparativă. București: Editura All Educational, 1998.
 21. Craiovan, I., *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*. București: ALL, 2001.
 22. Djuvara, M., *Eseuri de filozofie a dreptului*. București: TREI, 1997.
 23. Djuvara, M., *Teoria generală a dreptului*. București: ALL, 1999.
 24. Dobrinescu, I., *Introducere în logica juridică*. București: Lumina Lex, 1996.
 25. Dogaru, I., Dănișor, Dan Cl., Dănișor, Gh., *Teoria generală a dreptului*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1998.
 26. Durac, Gh., *Drept procesual civil*. Iași: Polirom, 1999.
 27. Gorun, A., *Fundamentele dreptului* //http:idd.euro.ubbcluj.ro/interactiv/cursuri.
 28. Hart, H.L.A., *Conceptul de drept*. Chișinău: Sigma, 1999.
 29. Humă I, *Introducere în studiul dreptului*. Iași, 1993.
 30. Iliescu, A.-P., Socaciu, E. M., *Fundamentele gândirii politice moderne*. Antologie comentată. Iași: Polirom, 1999.
 31. Kant, Im, *Metafizica moravurilor*, în *Filozofia practică a lui Kant*/Coord., Flonta, M., Keul, H.-K. Iași: Polirom, 2000.
 32. Lazar, C., *Teoria generală a dreptului* //http:idd.euro.ubbcluj.ro/inter-activ/cursuri.
 33. Malaurie, Ph., *Antologia gândirii juridice*. București: Humanitas, 1997.
 34. Mazilu, D., *Teoria generală a dreptului*. București: ALL, 1999.
 35. Mihai, Gh., *Logică generală (prelegeri)*. Timișoara: Editura Universitas Timisiensis & Mirton, 2001.
 36. Mihai, Gh., *Natura dreptului: știință sau artă?* /Analele universității di Timișoara. Seria jurisprudenția, № 1-2, 2001.
 37. Mihai, Gh., Motica, R., *Fundamentele dreptului. Teoria și filozofia dreptului*. București: ALL, 1997.
 38. Mînzală, T. *Studiu asupra principiilor dreptului*. Constanța: Editura

SURSE BIBLIOGRAFICE

1. *Constituția Republicii Moldova*, adoptată la 29 iulie 1994, cu modificările și completările ulterioare. Chișinău: Moldpress, 1994.
2. Codul penal al Republicii Moldova (nr.985-XV, 18 aprilie 2002) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 13 septembrie 2002, nr.128-129.
3. Codul civil al Republicii Moldova (nr.1107-XV, 6 iunie 2002) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 22 iunie 2002, nr.82-86 (967-971).
4. Codul de procedură civilă a Republicii Moldova (nr.225-XV, 30 mai 2003) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12 iunie 2003, nr.111-115 (1204-1205).
5. Codul de procedură penală a Republicii Moldova (nr.122-XV, 14 martie 2003) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 7 iunie 2003, nr.104-110 (1197-1203).
6. Codul familiei al Republicii Moldova (nr.1316-XIV, 26 octombrie 2000) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 26 aprilie 2001, nr.47-48.
7. Codul muncii al Republicii Moldova (nr. 154-XV, 28.03.2003) // *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 29.07.2003, nr.159-162/648.
8. Codul contravențional al Republicii Moldova (nr. 218-XVI, 24.10.2008) // *Monitorul Oficial*, 16.01.2009, nr. 3-6/15.
9. Legea nr. 1325 – XIII pentru aprobarea Clasificatorului general al legislației, adoptată la 25. IX. 1997 // *Monitorul oficial*, 1998. Nr.47-48.
10. Avornic, Gh., Aramă, E. ș.a. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: CARTIER, 2004.
11. Baltag, D., Guțu, A., *Teoria generală a dreptului: Curs teoretic*: Chișinău, 2002.
12. Barac, L. *Elementele de teoria dreptului*. București: Editura All Beck, 2001.
13. Beleiu, Gh. *Drept civil român: Introducere în dreptul civil. Subiectele dreptului civil*. Ediția a V a revăzută și adăugită de Marian Nicolae și Petrică Trușcă. București: Casa de editură și presă Șansa S.R.L., 1998.
14. Bieltz, P., Gheorghiu, P., *Logică juridică*. București: Pro Transilvania, 1998.
15. Boboș, Gh., *Teoria generală a dreptului*, Cluj-Napoca: Argonaut,

1. DREPTUL CA ENTITATE SOCIALĂ

1.1. Accepțiunile noțiunii „drept”

Adeseori oamenii de bun simț mărturisesc că le este ușor să recunoască un oarecare lucru, dar se confruntă cu anumite dificultăți când e vorba să definească noțiunea corespunzătoare.

Orice jurist e convins că știe ce este dreptul, dar nevoit să formuleze conținutul noțiunii „drept” printr-o definiție, descoperă că, uneori, intră în încurcături. Dificultatea se datorează faptului că în conținutul conceptului „drept”, ca și în aceea a multor altor noțiuni abstracte (spațiu, timp, mișcare, adevăr, virtute, valoare ș.a.) nu putem indica note perceptibile. Spre exemplu, norma juridică, dreptul subiectiv la cetățenie, actul juridic de căsătorie nu sînt detectabile precum lucrurile sensibile (arborii din parcul vecin, calculatorul din birou etc.).

Termenul „drept” provine de la latinescul *directus*, căruia în limba latină îi corespundea substantivul *ius* sau *jus* (drept, dreptate, lege), din care derivă cuvîntul *justiție*.

Echivalentul termenului *drept* este întîlnit și în alte limbi, cu aceeași semnificație – *droit*, la francezi; *diritto*, la italieni; *derecho*, la spanioli; *recht*, la germani; *right*, la englezi.

În știința dreptului noțiunea sau conceptul de **justiție** este utilizat în mai multe sensuri:

- a) principiu de dreptate care întemeiază orice drept pozitiv;
- b) ideal al fiecărui drept pozitiv, cum îl conturează, din punct de vedere axiologic;
- c) funcție de îndreptățire caracteristică fiecărui sistem judiciar;
- d) sentiment individual de dreptate; în acest sens se spune că *justiția este subiectivă*;
- e) prerogativă a unui organ abilitat de a pronunța dreptul (*jurisdictio*), într-o cauză oarecare; în acest se spune că *justiția este tehnică* (Vezi: [24, p.5]).

La fel, noțiunea sau conceptul de **drept** este utilizat și el în mai multe sensuri:

- a) totalitatea normelor juridice elaborate de către organele competente ale statului, destinate să reglementeze conduita subiectelor umane, a căror respectare poate fi asigurată, la nevoie, de o forță de constrîngere socialmente recunoscută; în acest sens se spune că *dreptul este obiectiv*;
- b) ansamblul normelor juridice adoptate de către organe special abilitate și care sînt în vigoare într-un stat, care acționează tridimen-

sional „acum și aici”, în acest sens se spune că avem de-a face cu *dreptul pozitiv* (d. e., dreptul pozitiv din Rusia, dreptul pozitiv din România, dreptul pozitiv din Republica Moldova), *a contrario*, dreptul care nu este în vigoare nu este drept pozitiv;

c) ansamblul prerogativelor unui subiect de drept de a avea o conduită sau de a pretinde o conduită, reglementată de dreptul obiectiv, în scopul valorificării sau apărării unui anumit interes legal protejat, în cadrul unui raport juridic concret; în acest sens se spune că *dreptul este subiectiv*, (d.e., dreptul de proprietate a unei persoane asupra unui autovehicul, conform Codului civil al Republicii Moldova, dreptul la cetățenia R. Moldova, conform Constituției R. Moldova în vigoare, etc.);

d) totalitatea normelor juridice dintr-un drept pozitiv care reglementează conduite umane într-un domeniu omogen de relații sociale; în acest sens se spune că *dreptul este material* (d. e., totalitatea normelor de drept civil formează dreptul material civil, spre deosebire de dreptul material comercial, sau administrativ, sau financiar);

e) ansamblul normelor prin care este reglementată procedura de aplicare a dreptului material dintr-un drept pozitiv, astfel încât să fie valorificate drepturile și obligațiile participanților la raporturile juridice prevăzute în normele dreptului material; în acest sens se spune că *dreptul este procedural* (d.e., normele de procedură civilă prin care un creditor își valorifică în instanța de judecată drepturile pe care le are un debitor față de el, dreptul procesual penal);

f) ansamblul explicațiilor teoretice despre fenomenul social al dreptului; în acest sens se spune că avem de-a face cu *științele dreptului*;

g) activitatea conștientă de reglementare juridică; în acest sens se vorbește despre *știința dreptului*; *legiferare*;

h) ansamblul regulilor de a crea acte juridice normative și de a le aplica pentru păstrarea echilibrului în mediul social concret de conviețuire; în acest sens se vorbește despre *arta dreptului* (Vezi: [24, p.5-6]).

Prin urmare, ori de câte ori utilizăm noțiunile „drept” și „justiție” trebuie, în mod normal, să precizăm sensul pe care îl dăm acestora. Aspectul menționat este important pentru înțelesul dat termenilor „știința dreptului”, „științe juridice”, „logica juridică”, „sociologia juridică” ș.a.

Între aceste accepții care desemnează ipostaze diferite ale termenului „drept” există relații complexe. Referindu-se la unele aspecte ce vizează relația dintre dreptul obiectiv și drepturile subiective, E. Speranția scria: „Fără drepturile subiective care intră în joc grație contingențelor vieții și grație finalităților omenești, dreptul obiectiv n-ar fi decât o sumă de enunțuri anodine, sterpe... Dreptul obiectiv are o rațiune de a fi: consacrarea și apărarea celui subiectiv. Cel subiectiv are și el una: viața socială și (în ultimă analiză)

metodologia sistemică modernă – nu a devenit obiectul unor investigații speciale consacrate cercetărilor sistemului dreptului. Probabil, această lacună nu permite concepțiilor, teoriilor și doctriinelor juridice să obțină mai multă claritate, coerență, demonstrabilitate ș. a. Tocmai de aceea autorii au decelat în cadrul sistemului dreptului potențiala lege a compoziției, pe care au identificat-o cu principiile dreptului: generale, ramurale și instituționale.

Sistemul dreptului unui stat reprezintă acea compoziție sau unitate, constituită (alcătuită, organizată) în baza relațiilor (r) (de coordonare, autonomie relativă, interdependență, supraordonare, subordonare, ierarhie etc.) (ale mulțimii de relații {R_{os}}) dintre mulțimea (m) ramurilor, instituțiilor etc. dreptului (ale mulțimii {M_{os}} ramurilor, instituțiilor etc. dreptului, selectate în baza criteriului a din mulțimea {A_{os}} a universului {U} de ramuri, instituții etc. juridice) – elemente prime ale sistemului dreptului – și legilor compoziției (z) (axiome, principii ale dreptului, reguli logice, etc.) (din mulțimea {Z_{os}} de axiome, principii ale dreptului, reguli logice etc. posibile) ce limitează, organizează, integrează aceste relații.

Cercetările în domeniul dreptului ar trebui orientate înspre formarea unui „tablou juridic al socialului” – viziune sistemică asupra realității juridice regionale și globale. Evidențierea *legilor compoziției sistemice ale dreptului* este una dintre problemele-cheie ale filosofiei și teoriei generale a dreptului. Cunoașterea acestora ar putea lămuri, cum funcționează mecanismele organizării și stabilizării întregii realități juridice – subsistem al sistemelor sociale. Finalitățile dreptului, în postura sa de concept fundamental al filosofiei juridice ca reflecție despre locul și rolul dreptului în lume, desemnează acel model dezirabil de evoluție a realităților juridice care ar satisface nevoile și aspirațiile individului și colectivității umane în acord cu valorile diferitor civilizații. Baza dreptului ca sistem și a sistemului dreptului îl constituie principiile dreptului, acele „axiome”, care trebuie, în primul rând numite de legiuitor, formulate de rațiunea omenească și, în al doilea rând, enunțate legal pentru a fi cunoscute și realizate în cadrul sistemului juridic al societății, deoarece sînt determinate de însuși *dreptul la existență* a indivizilor și a colectivităților umane.

poziției obiectelor (sistemelor) naturale (anorganice și organice); aceste legi asigură ordinea socială, stabilitatea sistemului social-economic și politic, adică unitatea elementelor și relațiilor dintre elemente, integralitatea obiectelor-sisteme.

Dreptul, din punct de vedere al TGS (U), **reprezintă legea compoziției sistemului social elaborată și aplicată de organele publice, prin care se stabilește clasa restricțiilor pentru anumite tipuri de conduită, cu scopul de a garanta realizarea, manifestarea liberă ale altor tipuri de conduită pentru membrii comunității sociale.**

Formal, conduita prescrisă de către organul oficial pentru conduita (acțiunea sau inacțiunea) destinatarilor normelor de drept se consideră *imperative* (ordine, comenzi, porunci etc.) dacă și numai dacă ea reprezintă o *obligație* (în cazul că subiectul nu o dorește) sau o *interdicție* (în cazul că subiectul subiectul o dorește). Libertatea, dimpotrivă, este un *nonimperativ*, adică *nici obligație* (în cazul că subiectul nu o dorește), *nici interdicție* (în cazul că subiectul o dorește), care în același timp, asigură destinatarului normelor juridice alegerea deliberată a oricărei forme de conduită – dincolo de cele impuse de puterea publică prin lege.

Norma juridică, de asemenea, este un sistem și anume sistemul **elementar normativ**, care, din punct de vedere logic, reprezintă o propoziție *deontică* alcătuită din două părți aflate în raport de *determinare* (implicație, replicație, echivalență). *Prima parte* conține o *prescripție a conduitei-tip* (cerință, ordin etc. – dispoziția normei) din partea *organului oficial* pentru *subiectul generic*, în *condițiile prevăzute de norma juridică*; a doua – *sancțiunea legală* – în cazul *neîndeplinirii* acestei prescripții de către destinatarul normei. Din punct de vedere a TGS (U), norma juridică reprezintă *legea elementară a compoziției sistemului social*, prin care, grație unor restricții, limitări a conduitei subiecților dreptului, socialul capătă *ordine*, limitînd *dezordinea*. Dreptul ca *sistem normativ* complex își are elementele sale constitutive – normele juridice. Acestea, la rîndul lor, sînt și ele *sisteme* – cele *elementare* ale juridicului.

În contextul teoriei generale a sistemelor prezintă inzeres problema *parametrilor sistemici* a sistemului dreptului. Autorii licrărilor de specialitate evidențiază doar două componente ale sistemului dreptului: *elementele* (diferite norme ale ramurilor de drept) și *relațiile* dintre ele. Ordonarea, structurarea normelor juridice și relațiilor dintre subiecții dreptului se realizează în baza anumitor *principii, legi, reguli* care au menirea de a minimaliza dezordinea, instabilitatea din toate domeniile realității sociale (economie, politică, educație etc.). Acestea reprezintă elementul *integrator* al sistemului dreptului, care în TGS (U) poartă numele de *legi ale compoziției sistemice*. Autorii prezentei lucrări constată că tocmai acest element fundamental – *parametrul* sistemic de bază în teoria și me-

viața spirituală. Dar el are și o unică sursă: Dreptul obiectiv”.

Fiecare dintre semnificațiile enunțate mai sus comportă numeroase note definitorii și aspecte particulare. De pildă, dreptul subiectiv civil se definește ca „puterea (posibilitatea) sau prerogativa recunoscută de dreptul obiectiv persoanelor fizice sau persoanelor juridice de a săvîrși anumite acțiuni, precum și puterea de a pretinde subiecților pasive să săvîrșescă sau să se abțină de la săvîrșirea unei acțiuni, apelînd, la nevoie, la forța de constrîngere a statului” [15, p.14].

Aceste precizări terminologice semnaleză doar problema care comportă încă multe aspecte. Unele dintre acestea țin de specificul lingvistic. Așa de pildă, în unele limbi se folosesc termeni diferiți. De exemplu, în limba engleză – „**law**” pentru dreptul obiectiv și „**right**” pentru dreptul subiectiv.

Este înțeleasă dorința specialiștilor de a defini în mod riguros concepul „drept”, dat fiind faptul că în jurul acestuia gravitează cunoașterea dreptului. De aceea, ni se pare exagerată afirmația, făcută de un autor contemporan, J.L. Bergel, cum că „a defini Dreptul de o manieră omogenă și definită pare imposibil”. Afirmația acestui autor nu este lipsită de fond, dacă se are în vedere că numeroase argumente o susțin, ca de pildă cele referitoare la diversitatea sistemelor juridice concrete în diferite epoci și țări, dreptul fiind aplicat la istorie și mediul social, la factori economici și naturali, la factori politici și culturali, naționali și internaționali în interdependența, întrepătrunderea și devenirea lor. La toate acestea se adaugă atît complexitatea dreptului, cît și a cunoașterii acestui fenomen, astfel încît dreptul ni se relevă sub diverse expresii, fiind în același timp „produsul faptelor sociale și al voinței omului, un fenomen material și un ansamblu de valori morale și sociale, un ideal și o realitate, un fenomen istoric și o ordine normativă, un ansamblu de acte de voință și de acte de autoritate, de libertate și constrîngere” [10, p.113].

Ambiția de a defini noțiunea “drept” o întîlnim atît la juriști, cît și la filosofi. Reputatul jurist și filosof italian G.del Vecchio scria că fiecare știe în mod aproximativ, ce este dreptul. Dar definiția precisă a noțiunii dreptului prezintă mari dificultăți. “Manifestările juridice obișnuite sînt cu ușurință recunoscute ca atare de toată lumea; dar în fața celor mai înalte și generale probleme, cînd e vorba de a făuri ideea de drept în ordinea cunoașterii, de a-i determina elementele esențiale și de a o deosebi de alte obiecte sau categorii asemănătoare, se ivesc îndoieli și greutăți foarte mari, pe care noțiunea vulgară nu poate și nu a putut niciodată să le depășească.” [49, p.179]. Experiența juridică “nu ne dă niciodată forma sau noțiunea *universală* dreptului, pentru că experiența este *particulară* prin natura sa” [49, p. 187]. Avînd în vedere că *forma logică a dreptului constituie condiția-limită a experienței juridice în general*, G.del Vecchio definește “dreptul în modul

următor: *coordonarea obiectivă a acțiunilor posibile între mai multe subiecte, conform unui principiu etic care le determină, excluzând împiedicarea lor*” [49, p.198].

Juristul F. Terre definește dreptul ca ansamblul regulilor care justifică pretențiile oamenilor și prin care se soluționează conflictele dintre ele: “Dreptul e ansamblul regulilor care recunoaște și consacra pretențiile oamenilor și poate pune în lumină și favoriza conflicte posibile între aceste pretenții. Conflictul este în inima dreptului și în același timp dreptul are ca obiect soluționarea lui” (Vezi: [36, p.171-172]).

Este clar că problema definirii dreptului are importanță nu doar pur teoretică, dar și numeroase implicații practice.

În lucrarea sa „Principiile metafizice ale dreptului” Im. Kant atrăgea atenția că soluția în drept în conformitate cu textul legii pozitive trimite la întrebarea ce este justiția, ce este dreptul însuși ?

Confruntându-ne cu dificultățile în definirea dreptului, trebuie să acceptăm mai întâi pluralismul răspunsurilor, faptul că sînt date mai multe definiții ale dreptului, varietatea și relativitatea lor, dar și tendința acestora de a releva esența dreptului, fondul peren al acestuia întruchipat în fizionomii specifice marcate de o serie de factori obiectivi și subiectivi ca timpul istoric, filosofia epocii, diversele școli și curente juridice și nu în ultimul rînd viziunea personală a autorilor tratatelor de drept. Din această perspectivă, evocarea ideii de drept, așa cum aceasta a fost surprinsă de-a lungul timpului, nu reprezintă o simplă ilustrare istorică, ci un demers necesar pentru evidențierea notelor esențiale și înțelegerea semnificațiilor complexe ale dreptului.

S-a încercat, în literatura juridică, gruparea diferitelor definiții ale dreptului. Astfel, J.L. Bergel distinge două tipuri:

a) definiții de tip formal - normativist, așa cum este și definiția pe care el însuși o propune, cu titlu provizoriu, cînd începe analiza conceptului dreptului ca *ansamblu de reguli de conduită care, într-o societate mai mult sau mai puțin organizată, reglementează raporturile sociale și al căror respect este asigurat la nevoie de constrîngerea publică;*

b) definiții de tip substanțial, care vizează rațiunea de a fi, originea, justificarea și finalitatea dreptului. Apoi, autorul menționat optează pentru o abordare în care dreptul este *un sistem organizat de valori, de principii, de instrumente tehnice care exprimă reguli precise și căruia nu i se pot neglija nici fundamentele, nici manifestările concrete sau formale.*

O definiție dată dreptului de un autor sau altul este semnificativă pentru concepția sa juridică, după cum înțelegerea aprofundată a definiției reclamă apelul, evocarea corectă, a perspectivei generale de gîndire specifică autorului respectiv. Astfel, Im. Kant, în lucrarea „Metafizica moravurilor” defi-

CONCLUZII

Ideea de care s-au condus autorii prezentei lucrări constă în aceea că o viziune generală asupra dreptului, realizată pe baza metodologiei sistematice *ar permite să prezentăm esența a dreptului într-o concepție unitară despre acest sistem normativ specific care contribuie efectiv la organizarea vieții sociale, de rînd cu alte sisteme de norme – etice, religioase, tehnice ș.a.*

Pentru a cerceta problema esenței dreptului a fost aplicată o teorie modernă – teoria generală a sistemelor, elaborată de Iu. A. Urmanțev. TGS (U) este universală, deci aplicabilă oricărui obiect-sistem. Ea se deosebește principial de celelalte teorii de astfel de gen. Dacă în teoriile anterioare în calitate de „parametri” sistemici figurau doar elementele (M) și relațiile (R), Iu. A. Urmanțev introduce unul nou – *legea compoziției (Z) – limitele, restricțiile* etc. care nu permit ca să se realizeze toată mulțimea reală sau posibilă a relațiilor, raporturilor, legăturilor etc. *posibile* ce ar putea exista între obiectele-sisteme ale naturii, societății și gîndirii. TGS (U) corespunde conținutului oricărui tip de sisteme. De rînd cu anumite *elemente (componente) și relațiile* dintre ele, în realitatea obiectivă și subiectivă există de asemenea anumite *legi ale compoziției*, ale căror forme sînt anumite *norme, reguli, legi* etc. prin care în lumea materială și cea spirituală se introduce *ordine* (armonie, stabilitate, durabilitate etc.), limitându-se astfel *haosul, dezordinea* etc.

Dreptul reprezintă un subsistem specific al sistemului social, elementul principal al căruia îl constituie normele dreptului pozitiv. Fiind restricții care limitează, prin caracterul lor imperativ, anumite forme de conduită, normele juridice, în același timp, asigură realizarea altor forme, garantînd astfel libertatea membrilor societății – dincolo de restricțiile impuse indivizilor și colectivelor umane prin imperativele normelor de drept.

Din punct de vedere sistemic, *societatea este un sistem, elementele „prime” ale căruia îl constituie indivizii sau colectivitățile umane, detașate din universul ființelor omenești după anumite criterii (note, semne etc.) – obiective și subiective (sex, vîrstă, grad de maturitate socială, responsabilitate, limbă etc.); între aceste elemente „prime” se stabilesc anumite relații (economice, politice, morale, religioase etc.) din mulțimea relațiilor posibile; aceste relații sînt ordonate în baza legilor compoziției sistematice (normelor, modelelor de conduită etc.) printre care un rol important îl îndeplinesc normele dreptului obiectiv.*

Normativitatea, inclusiv cea juridică, este o dimensiune a socialului – caracteristică, immanentă oricărui sistem social, analoagă legilor com-

Aceasta este doar schița unei posibile cercetări – opera „ancorării” filosofiei dreptului în teoriile juridice sau a unei colabarări dintre specialiști în diferite domenii – filosofie, drept ș.a.

nește dreptul ca „totalitatea condițiilor, după care bunul-plac al unui om se poate uni cu bunul-plac al altuia, conform unei legi universale a libertății”, ca „posibilitate a unei constrîngerii reciproce fără excepție, în acord cu libertatea fiecăruia după legi universale” [31, p.92, 93].

Dreptul poate fi definit, avînd ca punct de reper, spre exemplu, finalitățile dreptului, valorile sociale ocrotite prin el. Pentru unii autori printre astfel de valori se află *libertatea, echitatea, ordinea, stabilitatea socială*. Spre exemplu, O. Å. Leist propune *a considera ordinea și stabilitatea socială scopul principal al dreptului*. Pornind de la ideea esențială că antipozii dreptului sînt *haosul social, dezordinea, distrugerea stabilității relațiilor sociale etc.*, acest autor definește dreptul ca „*forma normativă a ordonării, stabilizării și reproducerii relațiilor sociale, susținute (ocrotite) prin mijloacele procesului juridic și constrîngerea statală*” [58, p.39].

Avînd în vedere că *dreptul are ca obiect aprecierea faptelor externe ale persoanelor, în relație cu alte persoane*, M. Djuvara apreciază dreptul ca fiind *un produs al rațiunii omenești*, oricît de rudimentară ar fi ea în societățile primitive și din acel produs rezultă modul de organizare al acestuia. El consideră că aprecierile de drept rațional trebuie să fundamenteze dreptul pozitiv, să îl orienteze. Astfel, acest autor apreciază că *dreptul ca știință, disciplină care domină aplicarea lui de toate zilele, are la bază o idee, care îl stăpînește în întregime, care-i influențează toată viața – aceea de dreptate*. În lumina acestei concepții, M. Djuvara definește regula de drept ca *normă necondiționată de conduită rațională referitoare la faptele externe ale persoanelor în contact cu alte persoane*. „Orice drept pozitiv, spunea M. Djuvara, nu poate fi dar, spre a întrebuița o formulă devenită celebră, decît numai una din manifestările multiple, chiar dacă e greșită, a cunoașterii raționale a justului, adică o realizare mai mult sau mai puțin potrivită a „ideii” de justiție. Caci... ea cuprinde directiva prin care singură putem afirma în mod real la un moment dat, bineînțeles sub rezerva erorii, că o anumită faptă e într-adevăr dreaptă sau nu. Iar dreptul pozitiv, dacă e vorba să-l deosebim de o simplă manifestare oarbă a unei forțe în societate, nu poate fi nici el considerat, în principiul lui, decît tot ca pus sub egida ideii de justiție... Recunoaștem în felul acesta că dreptul pozitiv trebuie să aibă fundamentul lui într-o judecată de drept rațional care-i îndreptățește existența în fapt și care, prin chiar aceasta, îi este superioară și îl domină” [22, p. 284-285].

Așadar, *dreptul pozitiv (lex)* este materializarea *justului (jus)*, conștientizat mai întîi ca *valoare*, prin rațiune, iar apoi exprimat prin norma dreptului pozitiv.

Meditînd asupra nevoii de drept în societate, E. Speranția sublinia: „Dacă viața oamenilor nu ar fi veșnic dependentă de satisfacerea unor cerințe, dacă ea n-ar presupune urmărirea unor finalități, dacă nu ar fi re-

zumabilă la tendința de posesiune a unor valori și dacă în tendința aceasta nu s-ar putea isca rivalități și conflicte între oameni, Dreptul n-ar avea rațiunea de a fi”.

Același autor remarca, în continuare, că divergențele, discordia, vrăjmășia din societate, ca urmare a tendinței de posesiune a valorilor, pot conduce la primejduirea conviețuirii, deoarece aceasta, prin natura ei, implică un minimum de convergență armonică a conștiințelor, în această optică, dreptul este „un sistem deductiv de norme sociale destinate ca printr-un maximum de justiție realizabilă să asigure un maximum de socialitate într-un grup social determinat”. Adevărata menire a dreptului, spune E. Speranția, este aceea de a ajuta socialitatea în ceea ce îi face natura ei: afirmarea și expansiunea spiritualității.

În doctrina juridică mai recentă, există diverse definiții date dreptului. Ne vom referi doar la unele dintre cele mai frecvent citate, care ne vor servi în calitate de informație pentru analiza fenomenului dreptului ca sistem specific.

I. Ceterchi a definit dreptul ca *sistemul normelor de conduită, elaborate sau recunoscute de puterea de stat, care orientează comportamentul uman în conformitate cu valorile sociale ale societății respective, stabilind drepturi și obligații juridice a căror respectare este asigurată la nevoie de forța coercitivă a puterii publice (de stat)*.

Avînd în vedere relația fundamentală drept obiectiv – drept subiectiv, rațiunea de a fi a dreptului, N. Popa definește dreptul ca „*ansamblul regulilor asigurate și garantate de către stat, care au ca scop organizarea și disciplinarea comportamentului uman în principalele relații din societate, într-un climat specific manifestării existenței libertăților, a apărării drepturilor esențiale ale omului și a statornicirii spiritului de dreptate*” [44, p.89].

S. Popescu afirmă: „Definirea sa ca ansamblu de norme de conduită generale, abstracte, impersonale, provenind de la o autoritate publică, investită cu împuterniciri de reglementare juridică sau ca norme provenind din hotărârile individuale ale autorităților judiciare permite departajarea dreptului față de celelalte sisteme normative” [45, p.123].

Gh. Avornic (împreună cu coautorii) definește dreptul ca fiind „*totalitatea normelor juridice, generale și impersonale, strict determinate și obligatorii, stabilite sau sancționate de către stat, care fixează cadrul juridic de organizare a statului și de conducere a societății și care reglementează cele mai importante relații sociale, stabilind căile și mijloacele de apărare, consolidare și dezvoltare a ordinii și a raporturilor sociale, respectînd voința clasei (claselor) dominante, iar la etapa contemporană – a majorității populației sau a întregului popor, a căror ap-*

universal, poate fi aplicată în orice domeniu al activității teoretice, inclusiv în drept. Pentru aceasta este necesar a stabili, în baza cercetărilor empirice, parametrii sistemici concreți ai obiectului investigațiilor:

1) *elementele prime* (cantitatea și calitatea lor) ale obiectelor-sisteme de același gen;

2) *relațiile dintre elementele prime*;

3) *legile compoziției*, adică limitele, restricțiile care se impun (obiectiv sau subiectiv) – în baza *rațiunii suficiente* – acestor relații. Spre exemplu, ramurile de drept sînt sisteme organizate din norme de același gen în baza relațiilor ce corespund anumitor realități sociale sau care au fost introduse de legiuitor. Aceste relații au anumite „configurații”, adică *legi ale compoziției*, care „încheagă”, unește conglomeratul de elemente și relații, îl *integrează* într-un sistem de norme care se numește *ramură de drept*. Ramurile de drept pot să se schimbe, să restructureze, să se transforme în alte sisteme de același gen conform legii transformării obiectelor-sisteme. În mod analogic, ramurile de drept devin *elemente* constitutive pentru viitorul sistem de drept concret. Ramurile de drept nu se leagă haotic între ele, ci se află obiectiv sau sînt puse de legiuitor în anumite *relații* (de interdependență, ierarhie etc.). Relațiile dintre ramurile de drept depind de anumite *principii* (generale, ramurale, instituționale, logice etc.), care în TGS (U), cum deja se știe, se numesc *legi ale compoziției*.

În demersul efectuat, am abordat principiile dreptului din perspectiva sistemicității. Ceea ce a necesitat stabilirea elementelor sistemului și interacțiunii dintre ele. Elementul structural al sistemului principiilor dreptului este principiul dreptului. Între principiile dreptului se înregistrează interacțiuni sistemice substanțiale. De exemplu, principiile generale ale dreptului alimentează ideatic principiile ramurale ale dreptului, situîndu-le într-un raport de subordonare. Interacțiuni intrasistemice se manifestă nu numai în raporturi de ordonare (supraordonare și subordonare), dar și în raporturi de coordonare substanțială a elementelor componente. De exemplu, principiul libertății este conectat pe orizontală, direct, la principiul responsabilității, principiul responsabilității coordonează implicit cu principiul justiției.

Putem distinge chiar un *sistem al principiilor dreptului*, care reprezintă formațiunea principiilor dreptului cu determinări cantitative și calitative specifice sistemului juridic pozitiv, ce integrează și subordonează principiile dreptului în funcție de elemente componente.

Așadar, fără o metodologie sistemică nu sîntem în stare să creăm sisteme; doar cu metodologia sistemică de asemenea nu putem organiza sisteme concrete – coerente și „viabile”.

„axiomele” sau principiile dreptului rațional (ca de pildă, *orice om are dreptul la libertate (principiul libertății); libertatea conduitei trebuie să fie limitată (principiul responsabilității); libertatea conduitei poate fi limitată numai pentru a garanta libertatea altora (principiul egalității și principiul dreptății); oamenii sînt sortiți să trăiască în colaborare; viața prin colaborare este unica formă de existență a oamenilor (principiul unității și principiul solidarității)* etc.) care sînt determinate de *dreptul la existență* a indivizilor și a colectivităților umane.

La finele prezentei lucrări vom aborda o problemă, soluționarea căreia în viitor va permite lămurirea *sistemogeneza* dreptului pozitiv (obiect-sistem) și evoluția (sistemogeneza) sistemului dreptului ca formațiune complexă (sistem de obiecte-sisteme), specificul *izomorfismului* și *polimorfismului* juridic ș.a.

Orice sistem, inclusiv social, depășind limitele stabilității sale relative, se transformă în alte sisteme sau se descompune, pierde etc.

Există „doar patru transformări de bază a obiectului-sistem în cadrul sistemelor de obiecte de același gen, anume: identice, cantitative, calitative, relative, sau, ce este aceeași, transformări în sine, a cantității, a calității, a relațiilor elementelor *prime*[67, p.53]. E de menționat că în acest context legea compoziției (z) care aparține mulțimii $\{Z_i\}$ se considera neschimbată, invariabilă. De rînd cu transformările de bază (4), mai există încă 11 derivate, deci în total 15 transformări, ale obiectelor-sisteme în cadrul sistemelor de obiecte de același gen (Vezi: *tabelul 1* [67, p. 54]).

Enunțul central al TGS (U) îl reprezintă legea *fundamentală a transformărilor sistemice ale obiectelor-sisteme* (Vezi: [67, p.54]). Conform acestei legi, orice obiect-sistem (în cadrul obiectelor de același gen „i”), grație existenței sale și relațiilor (de interacțiune, acțiune, izolare) cu mediul, trece, în baza anumitor legi fixe (z) care aparțin mulțimii $\{Z_i\}$: A) sau în sine (prin transformări invariabile); B) sau în alte obiecte-sisteme (prin 7 și numai 7 transformări diferite, schimbînd (total sau parțial): a) cantitatea; b) calitatea; c) relațiile; d) cantitatea și calitatea; e) cantitatea și relațiile; f) calitatea și relațiile; g) cantitatea, calitatea și relațiile elementelor prime.

Din această lege decurge că „doar prin șapte moduri natura moartă, vie și societate pot să-și creeze obiecte-sisteme” [67, p.55].

Fiecăreia dintre formele de schimbare îi corespunde o anumită formă de conservare. În cazul *sistemelor* de obiecte-sisteme (colective, comunități, organizații politice, profesionale, ramuri de drept, sisteme de drept etc.) potențialul de variații este considerabil mai mare.

Metodologia sistemică, propusă de Iu. A. Urmanțev, prin caracterul ei

licare și respectate este garantată de către stat, pufind fi impusă la nevoie, prin forța de constrîngere a acestuia” [10, p.153].

Rezumînd ideile care se conțin în aceste definiții, scoatem în evidență următoarele note esențiale ale conceptului **drept pozitiv**: 1) dreptul este *clasa* (ansamblul, mulțimea, totalitate, sistemul etc.) *normelor de conduită-tip* (model general, impersonal ș.a.); 2) aceste norme – model de conduită – sînt *adresate conștiinței* unui *destinatar-generic impersonal* (cetățeni ai unui stat sau unui grup special de persoane); 3) aceste norme sînt *elaborate și aplicate de organe ale puterii publice*; 4) respectarea acestor norme este *asigurată de forța coercitivă* a puterii publice; 5) normele dreptului sînt elaborate și instaurate cu *anumite scopuri* (instaurarea ordinii publice, apărarea drepturilor omului, organizarea și disciplinarea comportamentului uman în principalele relații din societate etc.).

Analizînd diferite definiții, I. Craiovan evidențiază următoarele note definitorii ale dreptului:

- *socialitatea* – dreptul fiind prin excelență un fenomen social care presupune ființa umană în relație cu alta (alteritatea). De pildă, dreptul pentru Robinson Crusoe ar fi lipsit de sens;

- *antientropia dreptului* – capacitatea sa de a se opune dezagregării, dezordinii și conflictelor sociale, de a fi un factor reglator și ordonator în societate, de a conferi certitudine, siguranță și protecție persoanelor ce îi respectă prescripțiile;

- *normativitatea* – ca trăsătură inerentă, el întruchipînd nu ceea ce este ci ceea ce trebuie să fie în societate, sub forma unor reguli specifice, generale și impersonale;

- *imperativitatea* – dreptul cuprinde în propria structură un ordin, o dispoziție, un comandament, nu o simplă doleanță sau o rugămintă, trăsătură ce se definește prin relație cu puterea publică, de la care emană, cu forța coercitivă a statului care o garantează;

- *dimensiunea valorică* a dreptului – acesta fiind generat, structurat și direcțional în indisolubilă legătură cu sistemul de valori a timpului istoric în care este elaborat și în care justiția ca principiu integrator, de coordonare între ființele umane ce tind spre armonie, congruență, proporționalitate, apare ca valoare specifică de prim rang, dar nu singura;

- *represibilitatea și educaționalitatea dreptului* – capacitatea acestuia de a antrena o reacție colectivă constrîngătoare față de persoanele care violează norma de drept și a cărei anticipare dispune de măsuri pentru a induce respect și conformare din partea membrilor societății, care nu vor să atragă asupra lor sancțiuni juridice;

- *capacitatea de a fi arhitect al vieții sociale*, de a prospecta viitorul prin

mijloace specifice și de a fi factor de progres;

- *istoricitatea, procesualitatea și specificitatea* sa pe coordonate spațio-temporale, dreptul înfățișându-se, într-o anumită măsură, ca esență, același și totuși de fiecare dată altfel, supus devenirii istorice și prezentând configurații specifice de la țară la țară, de la o perioadă istorică la alta, prin contribuția interdependentă și cu pondere variabilă a factorilor naturali, socio-economici, politici, naționali, internaționali ș. a. (Vezi: [19, p.116]).

Constatând dificultatea elaborării unei definiții complete și universal acceptate a dreptului, urmare a diversității elementelor ce caracterizează acest fenomen, existența a multiple variante de manifestări și interpretări ale fenomenului dreptului, imposibilității cuprinderii lor într-o singură definiție, considerăm, totuși, că dreptul posedă anumite note *invariabile, constante, stabile, permanente*. Acestea sînt anumiți „**parametrii sistemici**” ai dreptului. Juristul belgian E. Picard a introdus termenul „constante” (permanențe) ale dreptului (Vezi: [27, cap.2.3]). Acest termen generic exprimă elementul de esență al dreptului, indiferent de evoluția și schimbările fenomenale care-l afectează. Recunoașterea „constantelor” dreptului nu presupune acceptarea unei identități juridice universale (norme, instituții, legislații etc. identice pentru toate statele sau etapele evoluției istorice a dreptului), ci abstractizarea, în analize și definiții, a particularităților concret-naționale, geografice și istorice ale dreptului și reținerea trăsăturilor comune, universal valabile (esența).

Constantele dreptului pot fi identificate în mai multe planuri ale evoluției istorice și existenței dreptului, printre care :

1) în planul sferei conținutului normelor juridice există constante, indiferent de epocă sau sistemul național, precum:

- exprimarea unui raport juridic reglementat a se desfășura între anumite subiecte, care au un anumit conținut (drepturi și obligații corelative) și presupune un anumit obiect propriu (acțiuni sau inacțiuni solicitate prin normă);

- reflectă existența unei răspunderi juridice indiferent de conținutul sau forma acesteia, răspundere ce solicită existența și aplicarea unei sancțiuni de către autoritatea publică;

- calitatea juridică a voinței generale și a interesului general exprimate.

2) în planul (sfera) așa-numitelor „date” ale dreptului. Prin „date” se înțeleg realitățile existente, adică ansamblul unor premise și condiții care, peste variabilitatea lor istorică și concretă, se manifestă ca permanențe (constante) ale dreptului, indiferent de diversitatea sistemelor de drept.

Exemple:

- relațiile sociale reprezintă o constantă a dreptului, întrucît, indifer-

drept). Acestea alcătuiesc *elementele* ale prime sistemului dreptului pozitiv. Normele juridice, prin natura lor, stabilesc multiple relații între subiecții dreptului – persoane fizice și juridice.

2. Ordonarea, structurarea normelor juridice și relațiilor dintre subiecții dreptului se realizează în baza anumitor *principii, legi, reguli* etc., care au menirea de a minimaliza dezordinea, instabilitatea din toate domeniile realității sociale (economie, politică, educație etc.). Acestea sînt elementul *integrator* al sistemului dreptului, care în TGS (U) poartă numele de *legi ale compoziției sistemice*. Tocmai acest element fundamental – *parametrul* sistemic de bază în teoria și metodologia sistemică modernă nu a devenit obiect de studiu în cercetările consacrate sistemului dreptului. Probabil, această lacună nu permite concepțiilor, teoriilor și doctrinelor juridice să capete mai multă claritate, coerență, demonstrabilitate ș. a.

3. *Principiile generale ale dreptului* (libertate, egalitate, responsabilitate, justiție (dreptate), unitate) restricționează sistemul dreptului în ansamblul elementelor constitutive (ramuri, instituții și norme), fiind un veritabil element integrator al sistemului dreptului și, respectiv, legi ale compoziției sistemice.

4. Principiile ramurale ale dreptului, ca reguli de metodă, restricționează obiectul (domeniul) unei ramuri a dreptului, fiind legi ale compoziției ramurii de drept. Iar principiile instituțiilor juridice apar în funcție de legi ale compoziției unei instituții juridice din cadrul ramurii de drept.

5. Cercetările în domeniul dreptului ar trebui orientate înspre formarea unui „tablou juridic al socialului” – viziune sistemică asupra realității juridice regionale și globale. Evidențierea legilor compoziției sistemice ale dreptului este una dintre problemele fundamentale ale filosofiei și Teoriei Generale a Dreptului. Cunoașterea acestora ar putea lămuri mecanismele organizării și stabilizării întregii realități juridice – subsistem al sistemelor sociale. Finalitățile dreptului, în postura de concept fundamental al filosofiei juridice ca reflecție despre locul și rolul dreptului în lume, „desemnează un model dezirabil de evoluție a realităților juridice care să satisfacă nevoile și aspirațiile individului uman, cerințele progresului social în acord cu valorile unui timp istoric, model care să contribuie la promovarea specificității dreptului dar și la evitarea denaturării sale ca mijloc al reglementării sociale, la maximizarea prestației sale în raport cu individul și societatea, la concentrarea sa cu alte sisteme de norme sociale” [21, p.125].

În fine, în calitate de *legi ale compoziției* dreptului ca sistem și ale sistemului dreptului ar putea figura sistemul axiomatic” – totalitatea

În condițiile societății informaționale s-a configurat expeditiv o ramură nouă, care necesită sistematizare, dreptul informațional. Realizînd dezideratul societății civile, ne vom apropia tot mai mult de o ramură în germene dreptul social.

Cele expuse mai sus, ne conving că integrarea ramurilor și instituțiilor, unificarea dreptului, organizarea lui în sisteme cu caracter *integral* se obține în baza anumitor factori *integratori*. Sistemul obținut este *rezultatul* integrării prin *restricțiile* respective pe care am încercat să le identificăm în demersul efectuat cu principiile sistemului dreptului (generale, ramurale, instituționale).

Acestea limitează autonomia structurală și funcțională a ramurilor și instituțiilor dreptului. Altfel spus, *integralitatea* – caracteristică fundamentală a sistemului juridic – nu este presupusă dinainte, ca fiind dată *apriori* oricărui sistem, ci se obține prin “ajustarea” componentelor (ramurilor, instituțiilor), relațiilor juridice, fiind “închegate” *a posteriori* – prin factori de *compoziție* (principii, criterii etc.) – în sisteme cu caracter integral.

Referitor la legile compoziției sistemului dreptului, ni se pare că printre acestea ar mai putea fi enumerate *finalitățile dreptului* – acele „virtuți unificatoare, conexînd scopul cu o anumită procesualitate care poate conține principii directoare apte să ghideze succesiunea unor scopuri spre ideal, desemnînd pe teren juridic și acțiunea orientată a mecanismului juridic la nivel macrosocial, fără să atenteze la specificitatea conceptelor amintite, dar integrîndu-le în propriul său fond conceptual specific” [21, p.124].

Generalizînd cele expuse mai sus, putem formula definiția sistemului dreptului astfel: **Sistemul dreptului unui stat reprezintă acea compoziție sau unitate, constituită (alcătuită, organizată) în baza relațiilor (r) (de coordonare, autonomie relativă, interdependență, supraordonare, subordonare, ierarhie etc.) (ale mulțimii de relații $\{R_{os}\}$) dintre mulțimea (m) ramurilor, instituțiilor etc. dreptului (ale mulțimii $\{M_{os}^{(0)}\}$ ramurilor, instituțiilor etc. dreptului, selectate în baza criteriului a din mulțimea $\{A_{os}\}$ a universului $\{U\}$ de ramuri, instituții etc. juridice) – elemente prime ale sistemului dreptului – și legilor compoziției (z) (axiome, principii, reguli logice etc.) (din mulțimea $\{Z_{os}\}$ de axiome, principii, reguli logice etc. posibile) ce limitează, organizează, integrează aceste relații.**

Expunerea de mai sus ne permite să formulăm următoarele concluzii:

1. Sistemul dreptului reprezintă un obiect extrem de complicat care conține multiple componente (norme juridice, instituții juridice, ramuri de

ent de aspectele curente de manifestare (economice, politice, familiale, de proprietate, etc.) fac obiectul reglementării prin norme juridice, iar normele juridice nu-și pot avea rațiune existențială fără a reglementa relații sociale;

- legile obiective ale existenței reprezintă un dat, întrucât legile juridice nu pot face abstracție de ele; acestea nu pot contraveni legității independente de voința legiuitorului, a oamenilor în general, ci pe baza cunoașterii legilor obiective se realizează legi juridice, cu rol de a reglementa raporturi sociale și comportamente (în caz contrar, legile juridice devin inaplicabile sau în timp, de pildă, reglementările juridice referitoare la prețuri, trebuie să pornească de la evoluția cererii și ofertei; sistemul educațional reglementat prin lege, trebuie să ia în considerare vârsta biologică a tinerilor, etc.).

- omul ca subiect al relației sociale, reglementată prin drept constituie un al treilea „dat” al acestuia, deoarece, relațiile sociale reglementate de drept sunt întotdeauna interumane, omul fiind subiectul (exponentul) acestora, indiferent de timp și loc. Aceasta face ca orice legiuitor, prin reglementare, să vizeze în ultimă instanță conduita umană, statutul social al omului.

- principiile dreptului natural, care derivă din însăși natura (fîrea) ființei umane, indiferent de timp, spațiu, persoană, precum dreptul la libertate, dreptul de proprietate, dreptul la solidaritate, dreptul la siguranță (securitate), etc.

3) o categorie de constante ale dreptului se identifică și la nivelul aparatului conceptual al diferitelor sisteme de drept: concepte precum norma juridică, lege, cod, raport juridic, pedeapsă, închisoare, contract, obligație, stat, drept, etc. au de-a lungul existenței societății, indiferent de epocă, relativ aceeași semnificație.

Existența unor constante ale dreptului nu trebuie să ne convingă că acestea ar fi „imuabile”(invariabile) la nivelul tuturor elementelor lor, întrucît, în fiecare constantă a dreptului, există elemente perene, de maximă stabilitate, cît și elemente care, în anumite limite și condiții, manifestă mobilitate, adică sînt variabile. De exemplu: la nivelul relațiilor sociale, de-a lungul evoluției istorice în conținutul și forma acestor relații au apărut o serie de modificări: relațiile de proprietate au îmbrăcat forme diferite precum proprietatea comunității, proprietatea individuală, proprietatea de stat, proprietatea asociativă, unele dintre acestea coexistînd în aceeași perioadă cu altele. În același timp relațiile de schimb au evoluat, trecînd de la schimbul natural la relații de vînzare-cumpărare. De asemenea, relațiile de familie au suferit modificări în privința formei lor (familia poligamă, bigamă, monogamă etc.). Nici omul ca „dat” nu este invariabil

în toate însușirile sale (*homo sapiens, homo faber, zoon politikon*). Prin urmare, esența se fenomenalizează, ceea ce determină relativele modificări.

Așadar, fără îndoială, prezentarea acestor „costante” poate fi îmbogățită, comentată, adoptându-se puncte de vedere diverse, inclusiv critice. „Colecția” de definiții ale dreptului va rămâne mereu deschisă, va fi reluată și „exersată” pe domenii concrete, va avea „zone” certe, dar și aspecte încă sondabile. Gîndirea juridică are nenumărate nuanțe, iar *ce este dreptul*, cu toate răspunsurile date, va rămîne mereu ca întrebare la care se vor da încă multe răspunsuri.

1.2. Factorii determinanți ai dreptului

Dreptul este o entitate imanentă realității sociale, o dimensiune permanentă și esențială a societății, de rînd cu alte dimensiuni ale ei – morala, economicul, arta, politicul, religia ș.a. Dacă considerăm societatea un sistem global, atunci dreptul reprezintă un element necesar al acesteia, care contribuie inevitabil la structurarea lui.

Specific societății este interdependența existențială și colaboratorie a membrilor ei, conviețuirea practică și valorică a acestora în forma regulilor. “De aceea primele reglementări au privit apărarea vieții persoanelor, sub amenințarea pedepselor penale și apoi s-au reglementat raporturile de proprietate și de familie, sub forma regulilor civile cum ne-o dovedesc cele mai vechi cutume și coduri. Într-adevăr, întrucît numai oamenii comunică. Adică pun în comun valori, numai ei se constituie în comunități, iar regulile, care cristalizează valorile, se organizează în instituții” [36, p.173].

Dreptul nu poate fi analizat și explicat ca existență în sine, în afara unor factori care-l determină și care la rîndul lor sunt influențați de către acesta.

Sistemul de drept (dreptul ca element al sistemului social) constituie ansamblul normelor juridice în vigoare în lăuntrul unei organizări etatice concrete a societății.

Ca oricare sistem, cel de drept este în relații cu alte sisteme. Fiind parte a întregului, el se afirmă și cuprinde o totalitate de relații interne, între părțile proprii. Aceste relații, interne și externe, dau sistemului de drept o înfățișare concretă, o configurație, iar relațiile lui reprezintă factori de configurare. În fond, ideea configurării e simplă și a sugerat-o încă din antichitate Aristotel. Un sistem de drept, aprecia Stagiritul, este cu atît mai apropiat de idealul Justiției (de Justiția naturală), cu cît se armonizează lăuntric și se integrează în armonia universală, adaptîndu-se specificului cetății sale. Sistemul dreptului, subsistem al sistemului social, se înfățișează în sisteme de drept tocmai sub acțiunea diferiților factori ex-

internațional și sînt obligatorii doar pentru subiectele care și-au exprimat expres voința de a fi legate de normele respective.

Dreptul internațional privat este ansamblul normelor și instituțiilor juridice, care reglementează raporturile dintre particulari, în care părți pot fi și statele ca persoane juridice private, cu elemente de extraneitate. Astfel de elemente pot fi: cetățenia, domiciliul, locul situării imobilului, etc. Metoda de reglementare a relațiilor de drept internațional privat este cea a coordonării intereselor și egalității participanților la relațiile de drept internațional privat. Normele și instituțiile dreptului internațional privat sînt deopotrivă de sorginte internă și internațională.

Nu am urmărit scopul de a elucida exhaustiv ramurile dreptului. Cu titlu exemplificativ, ne-am referit doar la principalele ramuri de drept privat și public. Această sarcină devine cu totul dificilă, dacă nu și imposibilă, datorită faptului că sistemul dreptului, în general, și sistemul de drept al R. Moldova, în particular, se caracterizează prin mișcări de diferențiere a ramurilor sale și de reunire, ceea ce aduce schimbări atît cantitative, cît și calitative în cadrul sistemului. De exemplu, dreptul familiei s-a desprins din dreptul civil; dreptul protecției sociale din cadrul dreptului muncii, dreptul mediului însă, reunește dreptul funciar, dreptul apelor, dreptul silvic, etc. Modificările în cadrul sistemului nu afectează esența de sistem; ele sînt dovada condiționării reciproce a componentelor sale și interacțiunii cu alte sisteme sociale nejuridice. Avînd în vedere permeabilitatea sistemului dreptului, nu putem vorbi despre un sistem închis și, deci, despre un număr finit de ramuri ale dreptului. În perioada actuală se manifestă o tendință de reaşezare, dar și de apariție a noi ramuri de drept, consecință a nevoilor de dezvoltare a societății, mai ales în contextul armonizării legislației naționale la cea comunitară, cînd toate ramurile sistemului de drept al R. Moldova, mai devreme sau mai tîrziu, într-o măsură mai mare sau mai mică, vor ingloba norme și instituții de drept comunitar.

Cu titlu exemplificativ, putem atesta la moment o nouă ramură a sistemului de drept al R. Moldova *dreptul contravențional*, care s-a desprins din dreptul administrativ.

Dreptul contravențional este ramura de drept public care reglementează relațiile sociale prejudiciate de contravențiile administrative. Metoda dreptului contravențional este metoda autoritară, principiile ramurii sînt consacrate legal în Codul contravențional, art. 5 - 9 (principiul caracterului personal al răspunderii contravenționale, principiul individualizării răspunderii contravenționale și sancțiunii contravenționale, etc.). Izvorul principal al acestei ramuri este Codul contravențional al R. Moldova [8].

soluționarea pe cale amiabilă a tuturor problemelor vieții familiale [6].

Dreptul muncii este ramura de drept mixt, care reglementează relațiile sociale de muncă și cele conexe de plasare în câmpul muncii, privind protecția muncii, privind jurisdicția muncii, ș. a între angajat și angajator.

Obiectul dreptului muncii cuprinde relațiile sociale de muncă, apărute în legătură cu exercițiul dreptului la muncă, condițiile de muncă, salarizarea, angajarea, concedierea, organizarea și protecția muncii, jurisdicția muncii, etc. La origine raporturile de muncă erau raporturi de drept civil și erau marcate de caracteristicile acestuia prin norme dispozițive, egalitatea părților la încheierea contractului și în ce privește desfacearea lui. Între timp ele au evoluat înspre o socializare a lor, o apropiere de domeniul dreptului public; fără a înlătura elementul privat (necesitatea consimțământului ambelor părți la încheierea contractului; posibilitatea de principiu pentru fiecare de a-l desface unilateral, negocierea clauzelor contractului colectiv de muncă, etc.). În perioada socialistă, dreptul muncii a fost publicizat, iar odată cu procesele de democratizare a societății a revenit treptat la origini, elementul privat reafirmându-se alături de cel public, de aceea caracterul ramurii respective este mixt, dispozițiv-imperativ. Metoda dreptului muncii este duală: metoda egalității părților contractante și metoda ordonării (autoritară) părților. Izvorul principal al acestei ramuri este Codul muncii al R. Moldova. Principiile dreptului muncii sînt numite „Principiile de bază ale reglementării raporturilor de muncă și a altor raporturi legate nemijlocit de acestea” și sînt stabilite de legiuitor în art. 5 al Codului muncii al R. Moldova [7] și în art. 6 – 8 (neîngrădirea dreptului la muncă și libertatea muncii; interzicerea muncii forțate (obligatorii); interzicerea discriminării în sfera muncii).

În opinia noastră dreptul internațional public nu poate fi calificat drept ramură a sistemului dreptului intern, fiind un subsistem al dreptului internațional, chiar dacă doctrina dreptului internațional public nu conciliază cele două teorii monistă și dualistă privind raportul între dreptul intern și dreptul internațional. Dreptul internațional, la fel ca și dreptul intern, se divizează în public și privat. **Dreptul internațional public** este ansamblul normelor, instituțiilor și ramurilor de drept, care reglementează relațiile dintre state, organizații guvernamentale, state și organizații guvernamentale, în domenii diverse de interes comun (politic, economic, cultural, etc.). În aceste raporturi părțile apar pe poziții de egalitate juridică, deci metoda de reglementare a relațiilor internaționale este cea a coordonării intereselor participanților la relațiile internaționale. Spre deosebire de normele de drept intern, care sînt creația unui stat, cele de drept internațional exprimă voința a două sau mai multe subiecte de drept

terni și prin interacțiunea elementelor sale.

Din exterior un sistem de drept este configurat sub acțiunile mediului natural și ale celui social-politic, iar din interior prin interacțiunile ramurilor, instituțiilor și normelor sale.

Diferitele concepții și teorii filosofice au căutat să explice sensul normelor de drept făcînd referire la diferiți factori de ordin obiectiv sau subiectiv, de natură social-economică, politică, morală, ideologică sau din domeniul supranaturalului.

O analiză a realității juridice în general și a diferitelor familii și sisteme de drept ne permite să desprindem și să identificăm un număr de factori cu pondere diferită și variabilă în determinarea conținutului și formei dreptului.

Cei mai relevanți factori determinanți ai dreptului sînt (Vezi: [27, cap.2.2], [36, p.67-72], [19, p.117-118]):

- *Mediul natural* de existență, de constituire și evoluție a societății umane respective în care rol primordial au factorii: geografic, biologic și demografic care influențează, prin natura lor atât modul de viață, cît și modul de organizare juridică a unui stat, a unei populații, a unei națiuni, adică *normativitatea juridică* (spre exemplu, vîrsta – pentru căsătorie; factorul demografic – măsuri de protecție a familiei, măsuri permise sau punitive pentru cursul sarcinii, o natură bogată în fond forestier – restricții puține în păstrarea acestuia etc.);

- *Cadrul istoric și specificul etnic-național* de evoluție a comunității în care factori ca: omogenitatea sau eterogenitatea etnică, particularitățile contactelor interetnice ale comunităților limitrofe, marile evenimente istorice, care marchează evoluția comunității și se regăsesc în normele de drept (exemplu: legislații corespunzătoare discriminării pozitive a unei comunități etnice; extinderea personalității legii; norme abrogate parțial sau total după schimbarea unui sistem politic);

- *Cadrul (factorul) economic* – ca ansamblu de relații și condiții ale vieții materiale – influențează categoria normelor de proprietate, schimb, circulație a bunurilor, cu specificarea că aceste influențe nu se materializează în transpunerea directă în conținutul normei juridice a relației de tip economic. Exemplu : reglementarea proprietății în mod diferit în economia de piață și în cea centralizată. Proprietarul bunului are drept de dispoziție asupra acestuia în economia de piață (ex: vînzarea unui bun mobil este nelimitată, la fel procurarea a unui mobil nu este restricționată de numărul imobilelor aflate în proprietatea cumpărătorului);

În economia centralizată: dreptul de proprietate individuală este limitat și restricționat, dreptul de dispoziție asupra bunului imobil nu poate fi exercitat în mod liber, terenurile erau scoase din circuitul civil; sau: nici o persoană nu-și putea extinde dreptul de proprietate asupra mai multor

imobile, (clădiri) cu destinație de case de locuit.

În acest sens, trebuie reținut că dreptul poate crea și dispune apariția, modificarea sau desființarea unor raporturi economice (ex: constituirea, prin pîrghiile dreptului, a cadrului necesar economiei de piață sau, actul juridic al naționalizării ca desființare a dreptului individual de proprietate);

- *Cadrul și particularitățile sistemului politic* – acționează în mod direct asupra dreptului, îndeosebi asupra dreptului pozitiv; schimbările din plan politic produc schimbări asupra sistemului juridic sau al normelor juridice.

Sistemul politic, fiind subsistem al sistemului social, se constituie din organe și organizații sociale care participă la realizarea puterii de a conduce societatea în sensul intereselor generale ale acesteia. În sistemul politic se află statul, cu organele sale ce reprezintă mecanismul sau aparatul etatic, fiecare cu funcții proprii care contribuie la manifestarea funcțiilor statului; organele statului emit acte normative juridice sau politice, prin care se concretizează voința statului de a înfăptui conducerea unitară a societății. Din sistemul politic fac parte, firește, și partidele politice. Politica (activitatea politică) este ansamblul scopurilor și sarcinilor pe care le vizează componentele sistemului politic (statul, partidele ce dețin puterea etatică și cele ce luptă pentru aceasta), pe plan intern și internațional, precum și metodele și mijloacele cu ajutorul cărora le realizează.

Unii teoreticieni reduc sistemul de drept la un sistem tehnic al puterii politice în vederea atingerii obiectivelor sale. Spre exemplu, J. Roubier afirmă despre drept că este *știință a mijloacelor*, ceea ce îndreptățește concluzia că *sistemul de drept este subordonat guvernului*. A. Vergez și D. Huisman zic că statul „este guvernul și ansamblul structurilor prin care el își manifestă autoritatea” [50, p. 280]. Într-adevăr, pentru realizarea scopurilor și sarcinilor vizate, politica are nevoie de mijloace potrivite – juridicul. Dar dacă ar fi așa, atunci sistemul de drept-mijloc și-a legat soarta istorică de sistemul politic, în special, de stat. Prin urmare, anterior organizării etatice a societății nu poate fi vorba de existența sistemului de drept. Acesta e un punct de vedere. Dar poate fi propus și altul: statul e componentă a sistemului politic, iar acesta e ulterior dreptului ca dimensiune a ordinii sociale și ca subsistem al sistemului social.

Desigur, nici un sistem de drept nu este apolitic, adică în afara oricărei politici și independent de subsistemul politic, cînd acesta apare în istoria societății, așa cum subsistemul politic nu are cum a fi fără conexiunile cu sistemul de drept. Relațiile politice între grupuri și categorii sociale devin, inevitabil, relații de putere reglementate prin norme juridice cînd

pal al acestei ramuri este Codul de procedură civilă a R. Moldova. Principiile dreptului procesual (procedural) civil sînt numite și enunțate de legiuitor în Codul de procedură civilă a R. Moldova, cap. II, după cum urmează: înfăptuirea justiției numai în instanță judecătorească, independența judecătorilor și supunerea lor numai legii, judecarea unipersonală și colegială a pricinilor, egalitatea în fața legii și a justiției, caracterul public al dezbaterilor judiciare, limba de procedură și dreptul la interpret, principiul nemijlocirii și oralității în dezbaterile judiciare, contradictorialitatea și egalitatea părților în drepturile procedural, disponibilitatea în drepturi a participanților la proces [4].

În urma analizei unor prevederi ale legislației în vigoare a R. Moldova am constatat că, bunăoară, “principiile fundamentale ale dreptului procedural civil” (art. 19, 20, 23, 24, Cod. de proced. civ. a R. Moldova) și “principiile generale ale procesului penal” (art. 19, 25, 26, 18, 16, 17, 12, 14, 13, 15, 11, Cod. de proced. pen. a R. Moldova) sînt reproduceri ale unor norme juridice constituționale (art. 20, 114, 116 alin.(1), 117, 118, 26, 29, 30, 46, 28, 53 alin.2, 25 ale Constituției R. Moldova). Prelucirea unor norme de drept constituțional în alte acte normative (Cod de procedură civilă, Cod de procedură civilă, etc.), fără trimiterile de rigoare la legea supremă, aduce confuzii și șterge granița între principiile dreptului constituțional, principiile dreptului procesual civil și cele ale dreptului procesual penal. În context, s-ar impune reexaminarea denumirii unor pretinse principii ramurale ale dreptului și a enunțurilor acestora, care *de facto* sînt reguli juridice metodologice, fie drepturi subiective.

Dreptul familiei este ramura dreptului privat, care reglementează condițiile căsătoriei, relațiile dintre soți și cele de rudenie și afinitate. Relațiile nominalizate, care sînt deopotrivă patrimoniale și nepatrimoniale formează obiectul ramurii dreptul familiei. Instituțiile principale sînt: căsătoria, rudenția și afinitatea, adopția, filiația, ocrotirea minorilor și a majorilor incapabili. Metoda de reglementare a dreptului familiei este metoda autonomiei de voință a părților sau a egalității părților. Dreptul familiei, desprins din dreptul civil, are caracter preponderent dispozitiv. Izvorul principal al acestei ramuri este Codul familiei al R. Moldova. Principiile dreptului familiei descind din principiile ramurale ale dreptului civil, consacînd prioritatea interesului privat. Codul familiei al R. Moldova consfințește expres (art.2) principiile de bază ale legislației familiei și, implicit, ale dreptului familiei. Acestea sînt: căsătoria liber consimțită între bărbat și femeie, egalitatea în drepturi a soților în familie, sprijinul reciproc moral și material, manifestarea grijii pentru întreținerea, educația și apărarea drepturilor și intereselor membrilor minori și inapți de muncă ai familiei, inadmisibilitatea amestecului deliberat în relațiile familiale,

lui, asigurările obligatorii de stat, etc. Metoda de reglementare a dreptului financiar este cea autoritară. Izvorul principal al acestei ramuri este Constituția R. Moldova, pe lângă alte importante acte normative: Codul fiscal al R. Moldova, Legea bugetului de stat, Legea bugetului asigurărilor sociale de stat, etc. Principiile dreptului financiar se deduc din varia acte normative. De pildă, din Codul fiscal al R. Moldova deducem principiul apărării drepturilor și intereselor contribuabilului, ș.a.

Dreptul civil este ramura de drept privat, care reglementează relațiile sociale patrimoniale și cele personale nepatrimoniale, legate de cele dintâi. Deci, relațiile patrimoniale, care sînt majoritare, și relațiile nepatrimoniale aflate în legătură strînsă cu cele patrimoniale, care sînt în minoritate, formează obiectul ramurii de drept civil. Metoda de reglementare a dreptului civil, spre deosebire de metoda ramurilor descrise mai sus, este metoda autonomiei de voință a părților, care se află pe poziție de egalitate juridică, chiar cînd una din părți e statul (ca persoană privată și nu ca autoritate publică). Aceasta e metoda tuturor ramurilor de drept privat, desprinse de fapt din dreptul civil, caracterul căruia este preponderent dispozitiv. Izvorul principal al acestei ramuri este Codul civil al R. Moldova.

Principiile întemeietoare ale ramurii de drept civil, care explică evoluția raporturilor de drept civil, în general, și a modalităților în care sînt apărute și promovate drepturile și interesele legitime în cadrul acestor raporturi, în special, sînt: principiul proprietății, principiul egalității în fața legii civile; principiul îmbinării intereselor personale individuale cu cele obștești generale; principiul ocrotirii drepturilor subiective civile ori al garantării lor.

Principiile dreptului civil al R. Moldova sînt deduse din art.1 al Codului civil (egalitatea participanților în raporturile reglementate de legislația civilă; inviolabilitatea proprietății; libertatea contractuală; neamixtiunea în afacerile private; necesitatea realizării libere a drepturilor civile etc.) [3]. Observăm că principiile nominalizate dezvoltă corespunzător principiile generale ale dreptului: egalitatea, unitatea, libertatea.

Dreptul procesual civil (de procedură civilă) este ramura dreptului public, care reglementează relațiile sociale cu privire la procedura aplicării normelor dreptului civil material de către organele competente pe cauzele civile. Dreptul procesual civil reglementează desfășurarea judecării civile, executării silite, raporturile de acest tip reprezentînd materializarea în plan organizatoric a raporturilor de drept civil în sens larg și care intră în aria obiectului ramurii de drept procesual civil. Metoda de reglementare a dreptului procesual civil este cea autoritară. Izvorul princi-

acestea poartă amprenta forței de constrîngere a statului, care reglementează îndeplinirea a ceea ce orientează să fie comportamentul relațional al oamenilor.

Elaborarea dreptului se datorează inițiativelor cu substrat politic. Dacă prin drept înțelegem dreptul pozitiv (ansamblul de norme juridice în vigoare) și considerăm normele juridice distincte de normele morale, în conștiința membrilor unei comunități umane, atunci elaborarea lor presupune conștiința a ceea ce se elaborează și, prin urmare, politicul ar trebui să aibă existență odată cu societatea. Dacă prin drept înțelegem ansamblul normelor generale de conduită, instituite sau/și sancționate de stat, deci negăm existența lui în afara și anterior statului, atunci el este un elaborat cu substrat politic. Dimpotrivă, admitînd că dreptul este anterior statului și că există forme juridice independente de stat, întrebarea primește un răspuns afirmativ numai în privința dreptului etatic. Dar chiar în cazul acesta, forma reglementării juridice și aplicarea normelor sînt determinate de interesul politic, „inevitabil partizan într-o măsură sau alta, pentru a dobîndi acea personalitate fără de care norma nu se poate impune ca îndatorire generală, dincolo de opțiunea celor care au inițiat-o ori s-au opus adoptării ei” [29, p.28].

Fără îndoială, în societatea contemporană, puternic etatizată, între cele două sisteme raporturile sînt complexe, fără ca autoritatea juridică să fie *o prelungire* a autorității politice: „mîna statului în mînușa dreptului, vergeaua dreptului mînuită de stat”. Situația cutumelor din comunitățile tradiționale sau a celor internaționale, respectate fără amenințarea cu forța de constrîngere statală, este un bun exemplu. Pe de altă parte, autoritatea neformală a valorilor juridice purtate de norme este cu atît mai vădită, cu cît destinatarii și le asumă, rezultatul fiind respectarea ordinii de drept. Așadar, destinatarii se constituie din guvernați și guvernanți, căci legiuitorii nu sînt mai presus de propriile legiuiri, în același timp, forța dreptului asigură dreptul forței politice care, valorificîndu-1, își justifică legitimitatea.

Asupra sistemului de drept influențează și structuri sociale nestabile: grupurile de interes, grupurile de presiune, partidele politice etc. Grupurile de interes se formează pe baza unei sau mai multor atitudini comune față de o posibilă legislație care i-ar favoriza sau, din contra, i-ar defavoriza interesele. Ele își propagă atitudinile urmărind să realizeze un curent cît mai puternic social, astfel încît respectiva legislație să fie grăbită, întîrziată, neîmplinită, influențînd legislativul prin tacticile lobby-ului. Grupurile de presiune – sindicatele, organizații și asociații sub diferite scopuri sociale, dar nu de cucerire a puterii etatice – modelează decizia legislativului, o influențează într-un fel oarecare (de pildă,

diferite alianțe civice, fonduri, grupuri de tip Helsinki, Green Peace pe plan mondial etc.).

Factorul uman, mai simplu omul – individ și omul – comunitate, este forța activă cea mai puternică în constituirea și modificările unui sistem de drept.

Presupunând variate tipuri de conduită socială, legiuitorul are în vedere individualitatea umană concretă, posibilă și reală participantă la afirmarea valorilor juridice implicate în normele ce i se destinează. Legea recunoaște individualității destinare – subiect al raportului juridic – diferite statuti și roluri: de militar, de lucrător, de părinte, de proprietar, de vânzător, de fiu, de patron, de conducător (rege, guvernator, ministru, general, comandant, senator, președinte al statului etc.). În fiecare din aceste ipostaze, aceeași individualitate - subiect de drept are reglementată juridic conduita sa, îi revin drepturi și/sau obligații, prin care libertatea sa se integrează într-o ordine necesară pentru ea și pentru societate. În istorie, raporturile individualității umane s-au multiplicat permanent, sensurile conviețuirii s-au adâncit constant și, în consecință, dimensiunile juridice ale raporturilor și conviețuirii de asemenea s-au multiplicat și adâncit. Să medităm puțin despre dispariția cutumei juridice privind uciderea prizonierilor de război, a instituției juridice a sclaviei, a șerbiei, a tratamentului juridic inegal femeie-bărbat etc. pentru a înțelege adâncirea valorii umane în sistemele de drept, valoare primară conservată și protejată prin normele prohibitive ale dreptului penal intern și internațional contemporan.

Conviețuirea individualității omenești cu altele are orizonturi tot mai largi și semnificații tot mai profunde: familia, neamul, națiunea, umanitatea. Raporturile sociale ale individului sînt intra- și extrafamiliale, intra- și extraetnice, intra- și extranaționale, pe verticala supus – conducător, pe orizontala egalității de umanitate și de tip de comportament. Națiunea s-ar întemeia pe voința membrilor săi de a păstra și valorifica mereu moștenirea comună de experiență materială și spirituală, de a proiecta un prezent de conviețuire, pe dorința lor de a trăi într-aceleși mediu cultural, unitar și omogen. Viața societală este o structură dinamică, o înlănțuire, a cărei verigă-cheie este națiunea care (ivită din etnie și neam) le dă o semnificație nouă, a conviețuirii în istorie.

Sistemele de drept sînt sisteme care funcționează în cadrul națiunilor, în mod natural, adică pe firescul dezvoltării lor istorice. Desigur, dreptatea – valoarea supremă pentru orice sistem de drept – este universală, inherentă oricărei națiuni. Dar menirea ei măreață devine vie prin realizările sistemelor de drept, particulare cu istoria și localizările naționale. Suveranitatea și independența națională primește îndreptățire din partea statului

apoi al normelor de drept procesual penal, or “principii de aplicare a Codului penal”. În art.5 al Codului penal legiuitorul a admis o inadvertență între titlul articolului “Principiul democratismului” și textul noimei-principiu. Potrivit interpretării conținutului articolului respectiv, identificăm cu certitudine deplină principiul egalității în fața legii penale, or nediscriminării infractorilor [2]. Faptul constatat ține de responsabilitatea legiuitorului pentru unitatea dintre “litera” și “spiritul” legii. În același context, alin.(2) al art.7 cu titlul “Principiul individualizării răspunderii penale și pedepsei penale” enunță un alt principiu de drept penal – justetea răspunderii și pedepsei penale (*non bis in idem*) [2].

Dreptul procesual penal este ramura dreptului public, care reglementează relațiile sociale cu privire la procedura aplicării normelor dreptului penal material, inclusiv organizarea și competența organelor de urmărire penală, organelor judiciare etc. Obiectul de reglementare a acestei ramuri de drept îl constituie relațiile cu privire la desfășurarea urmăririi penale, a judecății penale și executării pedepselor, activități care sînt consecința săvîrșirii de infracțiuni. Raporturile de drept procesual penal reprezintă o materializare în plan organizatoric a raporturilor de drept penal. Metoda de reglementare a dreptului procesual penal este cea autoritară. Izvorul principal al acestei ramuri este Codul de procedură penală a R. Moldova. Principiile dreptului procesual penal sînt numite în Codul de procedură penală a R. Moldova „principiile generale ale procesului penal” [3, art. 7 - 28], după cum urmează: legalitatea procesului penal, prezumția nevinovăției, egalitatea în fața legii și a autorităților, respectarea drepturilor, libertăților și demnității umane, inviolabilitatea persoanei, inviolabilitatea domiciliului, inviolabilitatea proprietății, secretul corespondenței, inviolabilitatea vieții private, limba în care se desfășoară procesul penal și dreptul la interpret, asigurarea dreptului la apărare, publicitatea ședinței de judecată, accesul liber la justiție, desfășurarea procesului penal în termen rezonabil, libertatea de mărturisire împotriva sa, dreptul de a nu fi urmărit, judecat sau pedepsit de mai multe ori, asigurarea drepturilor victimei în urma infracțiunilor, abuzurilor de serviciu și erorilor judiciare, principiul contradictorialității în procesul penal, înfăptuirea justiției – atribuție exclusivă a instanțelor judecătorești, independența judecătorilor și supunerea lor numai legii, libera apreciere a probelor, oficialitatea procesului penal.

Dreptul financiar este ramura dreptului public, care reglementează activitatea financiară a organelor statului, relațiile care apar între diferite organe de stat sau între ele și cetățeni în legătură cu întocmirea bugetului, perceperea impozitelor și taxelor, modul de cheltuire a veniturilor statu-

recunoașterea personalității juridice a fiecărui om, etc. [1].

Dreptul administrativ este ramura dreptului public, care reglementează relațiile sociale cu privire la exercitarea (administrarea) puterii de stat la nivel central și local. Dreptul administrativ reglementează relațiile sociale ce apar în activitatea administrației de stat sau în legătură cu aceasta, adică relațiile între organele administrative, între ele și alte organe de stat, cele dintre administrație și cetățeni, principiile organizării și funcționării administrației, relații ce aparțin obiectului ramurii de drept administrativ. Ca și normele de drept constituțional, normele de drept administrativ au caracter imperativ; de asemenea în aceste raporturi organele statului se situează pe poziții de putere față de cetățean, iar raporturile pot să nu se nască prin consimțământul ambelor părți. Altfel zis, metoda de reglementare a dreptului administrativ este cea autoritară. Izvorul principal al acestei ramuri este Constituția, pe lângă alte acte normative (Legea despre Guvern, Legea serviciului public, Legea privind administrația publică locală, etc.). Principiile dreptului administrativ sînt divizate în doctrină în materiale și procesuale. Principii materiale ale dreptului administrativ sînt: în baza autonomia locală, descentralizarea serviciilor publice, respectarea scopului și a obiectivelor trasate de lege, proporționalitatea, obiectivitatea, imparțialitatea, transparența, etc. Principii procesuale ale dreptului administrativ sînt: promptitudinea în executare, obligativitatea deciziei, obligativitatea acceptării demersurilor persoanei private și de soluționare în modul cel mai potrivit, etc. [42, p. 8 - 26].

Dreptul penal este ramura de drept public, care reglementează relațiile sociale cu privire la apărarea vieții, sănătății, drepturilor și libertăților persoanei, proprietății, ordinii și securității statului, ș.a. valori sociale împotriva infracțiunilor. Relațiile nominalizate intră în obiectul dreptului penal. Deci, dreptul penal reglementează faptele care sînt considerate infracțiuni și sancțiunile aplicabile lor, precum și raporturile născute în legătură cu săvîrșirea de infracțiuni. Metoda de reglementare a dreptului penal este cea autoritară. Izvorul principal al acestei ramuri este Codul Penal al R. Moldova. Principiile ramurii de drept penal conservă natura sancționatorie a acestei ramuri și îi restricționează obiectul de reglementare. Principiile dreptului penal sînt numite de legiuitorul moldovean “principii de aplicare a Codului penal” [2], după cum urmează: legalitatea (*incriminării și pedepsei* – subl.autor.), umanismul (*legii penale și tratamentelor* – subl.autor.), democratismul, caracterul personal al răspunderii penale (*personalitatea* – subl.autor.), individualizarea răspunderii penale și pedepsei penale. Considerăm că principiile respective constituie suportul ideatic, în primul rînd, al tuturor normelor de drept material penal,

național care are suveranitatea și independența de drept, pentru că o are națiunea sa. Internaționalism este cooperare, colaborare, conviețuire între națiuni suverane și independente, interetatism este cooperare, colaborare, conviețuire între state care își pun de acord sistemele lor de drept, nu renunță la ele în favoarea unui sistem de drept supraetatic și supranațional, totuși vom evidenția cazul inedit al dreptului comunitar. Statul de drept se bizuie pe un sistem intranațional de drept, nu unul ortonationalist, adică unul care să încalce drepturile altor națiuni. În același timp, orice sistem național de drept promovează un fond general uman: principiile naturale etico-juridice ale drepturilor și libertăților personalității umane. În statul de drept există instituții juridice proprii, există acte normative adecvate conviețuirii naționale proprii.

Dacă persoana umană este unica valoare autentică și suprema, iar fericirea ei este unicul „scop în sine”, atunci sensurile familiei, națiunii, neamului, se subordonează acesteia, iar sistemele de drept trebuie să admită orice formă de familie (homosexuală, heteronomă), declarația subiectivă de apartenență etnică etc., dacă acestea aduc fericire persoanei, cu două condiții: să existe o definiție clară și precisă a fericirii și să se admită că prin disciplina impusă de un sistem de drept-standard fiecare persoană ajunge la fericirea definită.

Aceasta ar mai însemna că societățile arhaice, private de drept și de stat, erau compuse din indivizi la limita de jos a fericirii; acele comunități erau private de șosele asfaltate, de tipografii, de telefonie și canalizare, de bănci și poliție, de tribunale și de economie de piață, cu burse de mărfuri și de valori etc. Evident, în asemenea context, cu greu vom pricepe un minimum de fericire pentru membrii ginților și triburilor. În realitate, deși fără stat (ce este imposibil) societățile primare au drept, organizat cumtumar, care să consacre, conform nevoilor conviețuirii, ordinea de ființare și avuție a membrilor lor.

Cadrul sau factorul cultural-ideologic, adică cultura spirituală, nivelul de școlarizare, religia, morala, ideologia, tradițiile de asemenea influențează sistemul dreptului. Exemple: nivelul scăzut de cultură – legislație privind obligativitatea învățămîntului pentru o anumită perioadă (ciclul primar, gimnazial, liceal) sau încurajarea inițiativelor de învățămînt alternativ;

Ideologiile liberale influențează asupra legislației ce stimulează concurența, competiția, punerea în valoare a capacităților individului, cele social-democrate pun accent pe protecția socială, stat asistențial extensiv. Religia influențează asupra încriminării diferențiate a unor fapte pe care le presupun instituții de drept penal, dreptul familiei, etc.

Factorul sau cadrul *internațional* influențează evoluția dreptului atât prin nevoia de compatibilizare, dezvoltarea dreptului comparat, dezvoltarea dreptului național prin includerea tratatelor internaționale ratificate, cât și prin evenimente precum: războaie, ocupație străină, anexiuni și diviziuni de state, alianțe, etc.

Determinismul dreptului este expresie a relativei autonomii a acestuia, care poate influența pozitiv evoluția socialului sau se poate transpune într-un element care frânează progresul social (exemplu: legea funcționarului public – induce depolitizarea funcției publice; legea finanțelor publice deocamdată frânează dezvoltarea liberei inițiative).

Sub aspect istoric, teoriile dreptului oscilează între teze opuse: unele susțin că dreptul sub formă de sistem determinat a apărut odată cu statul și a consacrat relația de exploatare economică a unor clase de către alte clase și alta care admite că sistemele de drept sînt anterioare statului. Dar ambele cad de acord că orice societatea civilizată nu poate fi stabilă și bine organizată, dacă nu există un sistem al dreptului, adecvat imperativelor sistemului economico-social, politic, cultural, ideologic și aspirațiilor indivizilor (persoanelor) și colectivităților umane care sînt elementele constitutive ale sistemului social.

Există și mulți alți factori-determinanți, care participă la formarea și dezvoltarea dreptului – subsistem complex al sistemului social. Pe această îi putem găsi cercetînd interacțiunile dintre drept și alte subsisteme ale sistemului social: cultura, morala, religia ș.a.

Despre conexiunile dreptului cu alte subsisteme ale sistemului social putem face cunoștință consultînd literatura de specialitate (Vezi, de pildă: [37, p.72-89]).

1.3. Categoria filosofică de sistem. Esența sistemică a dreptului.

Prima variantă a Teoriei generale a sistemelor (TGS) a fost elaborată în anul 1912 de către A. Bogdanov, iar cîteva decenii mai tîrziu – de Ludwig von Bertalanffy, care a propus definiția generală pentru orice sistem, material sau ideal drept „*un ansamblu de elemente aflate în interacțiune*”.

În ultimii ani, teoria generală a sistemelor a devenit o teorie cu profunde incidențe și implicații științifice și filosofice. Majoritatea savanților și filosofilor consideră că sistemul nu este un simplu conglomerat de părți componente, ci *un ansamblu de elemente în interacțiune, care depind reciproc unele de altele, cu proprietăți specifice, o formațiune distinctă relativ autonomă, în raport cu altele*. Iată unele definiții: „**Sistem:** ansamblu coerent de idei filozofice sau științifice solidare în mod logic, ce formează un tot bine organizat sau structurat. (În sens larg) sistemul se

În context, amintim criteriile de structurare a ramurii de drept în vederea caracterizării acestora:

a. *obiectul de reglementare juridică* - relațiile sociale dintr-un domeniu distinct al vieții sociale (de ex. relațiile patrimoniale, relațiile sociale de muncă, relațiile familiale, relațiile financiar-fiscale, relațiile privind exercitarea puterii de stat etc.);

b. *metoda specifică de reglementare juridică* - modalitatea practică de influențare a conduitei în cadrul obiectului de reglementare (de ex. metoda ordonării (subordonării și supraordonării) sau metoda autoritară, metoda dispozitivă sau metoda autonomiei (de stabilire independentă și de coordonare a intereselor subiectelor de drept, etc.)

c. *principiile ramurii de drept* - ideile care întemeiază și guvernează normele și instituțiile juridice din cadrul unei ramuri a dreptului. De pildă, principiile ramurale ale dreptului penal, potrivit Codului penal al R. Moldova sînt: legalitatea (*incriminării și pedepsei* – n.a.), umanismul (*legii penale și tratamentelor* – n.a.), democratismul, caracterul personal al răspunderii penale (*personalitatea* – n.a.), individualizarea răspunderii penale și pedepsei penale.

Am accentuat într-un alt context rolul dreptului constituțional ca ramură fundamentală pentru celelalte ramuri ale dreptului public. **Dreptul constituțional** este o ramură a dreptului public, care reglementează relațiile sociale cu privire la instituirea, organizarea și funcționarea puterii de stat, cu privire la drepturile și îndatoririle cetățenilor. Dreptul constituțional stabilește principiile fundamentale ale structurii social-economice și ale organizării puterii de stat, reglementează relațiile dintre diferitele componente ale statului, precum și cele dintre stat și cetățeni, relații materializate în drepturile și îndatoririle fundamentale ale acestora. Raporturile de drept constituțional apar, deci în procesul organizării și exercitării puterii de stat, domeniu reglementat de această ramură de drept. Metoda specifică dreptului constituțional este metoda autoritară. Principalul izvor îl formează Constituția, legea supremă a statului și societății. Principiile dreptului constituțional constituie baza principală a structurării social-economice și a organizării de stat, a funcționării organelor statului, a statutului juridic al cetățeanului. În același timp, principiile ramurii de drept constituțional restricționează obiectul acestei ramuri, dar și fundamentează începuturile tuturor celorlalte ramuri ale dreptului în vigoare, precum și în proces de constituire. Principii fundamentale (constituționale), potrivit Constituției R. Moldova, sînt: suveranitatea și independența puterii de stat; separația și colaborarea puterilor; supremația Constituției; democrația și pluralismul politic, principiile economiei de piață; neretroactivitatea legii; prezumția nevinovăției; dreptul la

mano-germanice de drept, cât și în dreptul internațional contemporan, ceea ce nu putem atesta în alte familii juridice. În perioada regimului totalitar, în dreptul sovietic și cel al R.S.S.M. nu era recunoscută diviziunea dreptului în public și privat ca consecință a ideologiei marxist-leniniste.

În ce privește distincția drept intern și drept internațional, în doctrină se atestă două viziuni. Potrivit uneia, dreptul internațional ar sta la baza dreptului intern: statele se nasc și funcționează în relațiile dintre ele pe baza principiilor de drept internațional (suveranitatea, autodeterminarea, etc.), iar dreptul intern reprezintă expresia suveranității. Conform altei opinii, pe care o împărtășim, se susține că dreptul internațional este creația statelor, manifestarea de voință a acestora; deci, baza o constituie dreptul intern. Din punct de vedere cronologic, dreptul intern precede dreptul internațional. În Antichitate, Evul Mediu și epoca modernă existau puține reguli în acest domeniu, iar statele se creau exclusiv în funcție de raporturi de forță, interne sau externe. E adevărat că astăzi ele se condiționează reciproc: noile state se nasc pe baza voinței poporului sau popoarelor care îl compune, dar această voință este ea însăși un principiu de drept internațional și trebuie să fie conformă cu alte principii (de exemplu respectarea integrității teritoriale a altora); pe de altă parte, e exact că principiile respective ca și alte reguli sînt tot creația statelor suverane, multe dintre acestea luînd naștere în afara lor [32, cap.6.3].

3.4. Ramurile de bază ale dreptului și ramurile sistemului de drept al Republicii Moldova

Ținem să accentuăm, din start, că ramurile dreptului sînt numite și enunțate doar la nivel doctrinar, ceea ce permite autorilor să opineze diferit, multiplicînd sau minimizînd numărul ramurilor sistemului dreptului. Oficial, în R. Moldova nu există un nomenclator al ramurilor sistemului de drept al R. Moldova, care ar statua asupra denumirii și numărului acestora. Totuși, ramurile dreptului R. Moldova pot fi deduse indirect din Legea nr. 1325 – XIII pentru aprobarea Clasificatorului general al legislației, adoptată la 25. IX. 1997, care stipulează compartimentele sistemului legislației, conform cărora are loc sistematizarea actelor normative [9].

Astfel, putem identifica, circa 15 ramuri ale sistemului de drept al R. Moldova: *dreptul constituțional, dreptul administrativ, dreptul penal, dreptul procesual penal, dreptul civil, dreptul procesual civil, dreptul execuțional penal, dreptul vamal, dreptul muncii, dreptul asigurării și asistenței sociale, dreptul mediului, dreptul antreprenorial (comercial), dreptul financiar, dreptul bancar, dreptul internațional privat, dreptul internațional public* (acel, la care R. Moldova este parte).

definește ca ansamblu de elemente materiale sau nemateriale, care depind unele de altele, avînd organizări de anumit gen” [48, p.177]; „**Sistem.** Ansamblu de elemente (materiale sau ideale) interdependente și constituind un întreg organizat, care stabilește ordinea într-un domeniu de gîndire teoretică, reglementează clasificarea materialului într-un domeniu al științelor naturii sau determină funcționarea unei activități practice în conformitate cu scopul urmărit” [52, p.871].

Întrucît din definiție rezultă că orice obiect–sistem este constituit din anumite elemente aflate în interacțiune, înțelegerea categoriei de sistem presupune în prealabil analiza categoriei de *element* și a celei de *interacțiune*.

Categoria de *element* se referă la orice obiect, fenomen, proces, însușire care se află în interacțiune cu altele în cadrul unui sistem. De pildă, elementul structural de bază al actului normativ este considerat articolul său, iar norma juridică constituie elementul primar (unitatea de bază) al sistemului dreptului. Elementele sînt părți constitutive ale unui sistem ce sînt subordonate, se dezvoltă și se conduc după legile de organizare și funcționare ale acestuia.

Categoria de *interacțiune* exprimă legăturile interne, proprii obiectului, fenomenului, procesului, precum și legăturile lui externe. Acțiunea reciprocă a fenomenelor și dintre fenomene, în legătură cu primul aspect, se exemplifică prin faptul că „un act normativ este un sistem ce presupune legături interioare, interdependențe între prevederile cuprinse în articolele ce le conține. La modul general, în domeniul dreptului, avem de-a face cu o constelație de legături, de corelații, diversele categorii de acte normative – legi, decrete, hotărîri, decizii – acționează în cadrul unui sistem caracterizat printr-o acută interferență, în ceea ce privește al doilea aspect, referitor la relațiile (interacțiunile) externe dintre fenomene, ilustrăm cu următoarea idee: întrucît constituie între oameni o rețea complicată de raporturi, ceea ce face să fie un fel de „osatură” a vieții sociale, realitatea juridică nu poate fi desprinsă de existența celorlalte domenii ale societății, suportând influența acestora și exercitînd la rîndu-i o influență asupra lor. Și iată și un exemplu concret: instanțele de judecată au legături cu organele de poliție, cu parchetele, cu autoritatea tutelară, cu penitenciarele, primind informații de la acestea și furnizînd la rîndul lor informații” [47, p.107-108].

Deși genetic sistemul apare ca rezultat al elementelor constitutive, cantitativ și calitativ, el este mai mult decît acestea, în sensul că sistemul prezintă o funcție nouă (integrativă) și însușiri *ireductibile* la acelea ale elementelor componente. De aceea, zice C. Stroe, „sistemul reprezintă o

formație nouă, în raport cu ansamblul elementelor, cu determinări cantitative și calitative specifice și care integrează și subordonează elementele sale componente. Sistemul dispune de însușiri noi care nu aparțin elementelor. Sistemul apare astfel ca o formație stabilă, relativ autonomă, diferită de părțile componente. Proprietățile sistemului sînt rezultanta conexiunii elementelor constitutive. Ca urmare, sistemul are legile lui proprii de comportare, cărora li se vor supune în mod nemijlocit și elementele. Așadar, sistemele (materiale sau ideale, din natură sau din societate) nu sînt ansambluri arbitrare de elemente, ci se constituie după anumite determinări obiective, pe baza unor legături interne proprii, care reunesc anumite elemente. Un element oarecare nu poate să facă parte din orice sistem. Elementele se includ într-un anumit sistem și intră numai în structurile care nu contravin legilor de formare, dezvoltare și funcționare ale respectivului sistem”[47, p.107-108]. În aceeași ordine de idei, continuă autorul, în cadrul oricărui sistem de drept, „fiecare ramură de drept, fiecare Cod și fiecare lege constituie, la rîndul lor, un sistem. Pentru că fiecare dintre cele de mai sus nu este o înșiruire întîmplătoare de texte. Actele normative nu pot fi elaborate la întîmplare. Ele nu trebuie să reprezinte culegeri neomogene de cerințe, nu pot face abstracție de anumite corelații ce se stabilesc în ordinea naturală a lucrurilor dar și în cea a relațiilor sociale ce sînt supuse reglementării juridice, corelații ce presupun interdependențe, subsumări sau poate chiar eliminări reciproce, încadrarea în sistem reclamă, evident, o modelare, înseamnă recursul pe care trebuie să-l facă legiuitorul la anumite categorii, tipare, modele destinate să-i faciliteze exprimarea normativă a intențiilor sale, eliminarea anumitor disfuncții ce s-ar crea într-o legiferare la întîmplare” [47, p.108].

În această ordine de idei teoreticienii în domeniul dreptului constată, că normele juridice se assemblează în mod organic; nici o normă juridică nu poate acționa, fiind ruptă de restul normelor, în afara ansamblurilor, adică izolată de anumite instituții și ramuri. Cu adevărat, nici instituțiile juridice și ramurile de drept nu sînt grupări de norme complet separate. Prin urmare, normele juridice dintr-un stat formează un sistem în care se reflectă atît unitatea dintre ele, cît și caracterul diferențiat pe ramuri și instituții juridice.

Caracterul sistemic al dreptului presupune o ordonare a normelor din diferite reglementări, adoptate la diferite nivele, astfel încît să se evite redundanțe și contradicții.

Caracterizarea sistemului dreptului revăzută, în lumina teoriei generale a sistemelor ar trebui să evidențieze cunoștințe noi, *integratoare*, despre structura și funcțiile dreptului. În realitate, însă, în locul termenilor *obiect*, *unitate*

lor generale ale societății. Ca urmare, se nasc o serie de norme și instituții care, după concepția ulpiană, aparțin dreptului privat, dar din punct de vedere al scopului urmărit, ele au un caracter public. Nu pot fi ignorate interdependențele existente între cele două domenii. Se remarcă faptul că dreptul public domină tot mai mult dreptul privat. Pe de altă parte, dreptul privat, la rîndul său, exercită o influență mare asupra dreptului public. Chiar și în interiorul dreptului privat se resimt influențe reciproce între diferite ramuri. Există și concepții care atenuază diviziunea clasică drept public - drept privat, inițindu-se subdiviziunea conciliatoare de drept mixt, situată la granița între public și privat. Sînt și autori care nu recunosc distincția respectivă (Kelsen, Duguit), înlocuind-o cu ierarhia între norme. Se vorbește despre o publicizare a dreptului, considerîndu-se că toate legile interesează mai mult societatea decît persoana.

După cum arăta M. B. Cantacuzino, citat de Gh. Avornic, “cele mai multe raporturi de drept privat privesc și interesul colectiv al societății, iar raporturile de drept public privesc și interesele private. Normele de drept privat sînt în principiu de ordin public, pentru că sînt stabilite în vederea unui scop obștesc de siguranță, de organizare și de pace socială. Deosebirea dintre dreptul privat și dreptul public nu privește deci natura intereselor care sînt în joc, ci natura raporturilor care se leagă: pe de o parte – raport dintre individ privat ca un modular al societății și societatea însăși, reprezentată prin organele sale” [10, p.325].

Dreptul civil este dreptul comun față de dreptul comercial sau față de orice ramură de drept privat. Pe de altă parte, dreptul comercial a ajuns la formule mai flexibile decît cele ale dreptului civil, iar în anumite materii și aceste forme își extind influența asupra dreptului civil. Ramurile dreptului nu se influențează numai reciproc, ci depind din punct de vedere juridic unele de altele. Creatorul legislației întregi este statul. Dreptul privat nu este decît o excrescență a dreptului public. Ce ar fi, de exemplu, sancțiunea dreptului privat, dacă nu ar fi statul care îi asigură execuția? Ce am putea înțelege din dreptul privat sau din dreptul civil, dacă nu ar exista legislația civilă în care se exprimă, cea din urmă este produsul legiuitorului (statului), care, fiind împiedicat să funcționeze, nu mai e creatorul dreptului public și nici dreptului privat. În plan intern dreptul public ar fi baza dreptului privat. În fine, în cadrul dreptului public dreptul constituțional ar fi axa, în jurul căreia gravitează celelalte ramuri al dreptului public, iar în dreptul privat dreptul civil este drept comun pentru celelalte ramuri de drept privat [32, cap.6.3].

Amintim, că aceste mari subdiviziuni ale dreptului sînt prezente azi atît în dreptul intern al mai multor state europene ce aparțin familiei ro-

apără drepturile din oficiu în cadrul dreptului public, respectiv la cerere în cadrul dreptului privat. La aceasta se adaugă criteriul clasic, organic, după care dreptul public interesează statul și organele sale, iar dreptul privat pe cetățeni în raporturile dintre ei. Organizarea puterilor publice sau a serviciilor publice ar interesa mai mult statul, pe când normele referitoare la familie, la contracte și la responsabilitatea între particulari ar fi de drept privat.

Vom încerca să punem în lumină trăsăturile *dreptului public*:

a. *Dreptul public înglobează majoritatea ramurilor de drept*: dreptul constituțional, dreptul administrativ, dreptul penal, dreptul procesual penal, dreptul procesual civil, dreptul execuțional penal, dreptul vamal, dreptul asigurării și asistenței sociale, dreptul mediului, dreptul financiar, dreptul bancar, dreptul internațional public, etc.

b. *Dreptul public are preponderent caracter imperativ*, fiind constituit din norme onerative și prohibiive.

c. *Dreptul public promovează, conservă și apără interesul statului*.

d. *Metoda de reglementare, specifică dreptului public, este metoda autoritară*, de ordonare a relațiilor sociale pe ”verticală”, veriga supraordonată este statul, iar cea subordonată - cetățeanul, or, particularul.

e. *În relațiile reglementate de dreptul public poziția statului este dominantă*. Statul intervine direct, participând în cadrul raporturilor juridice de drept public ca subiect ce supraordonează un alt subiect, subordonat.

Trăsăturile *dreptului privat*, pe care le evidențiem sînt următoarele:

a. *Dreptul privat întrunește minoritatea ramurilor de drept*: dreptul civil, dreptul familiei, dreptul muncii, dreptul comercial, dreptul internațional privat.

b. *Dreptul privat are, preponderent, caracter dispozitiv*, fiind constituit din norme permissive, de recomandare, de stimulare.

c. *Dreptul privat promovează, conservă și apără interesul particularilor* (persoanelor fizice și persoanelor juridice).

d. *Metoda de reglementare, specifică dreptului privat, este metoda autonomiei de voință*, de coordonare a relațiilor sociale între particulari, aflați pe poziție de egalitate.

e. De regulă, *în relațiile reglementate de dreptul privat statul nu participă*, distanțându-se de la relațiile interparticulare; intervenția statului este justificată și legitimată atunci când este sesizat, în vederea soluționării litigiilor între particulari.

Datorită evoluției de ansamblu a societății, statul intervine în raporturile persoanelor și organizațiilor particulare în scopul apărării interese-

de obiecte, componentă, însușire ș. a. au fost introduși doar termeni noi – sistemici: *sistem, element, structură, funcție*. Dar înlocuirea unor termeni cu alții, practic, nu contribuie soluționării problemelor științifice. „Parcă cuvîntul „sistem”, ca o forță magică, e capabil să rezolve toate problemele și să dezvăluie toate misterele integralității dreptului. Sistemicitatea dreptului este un fapt, dar în ce mod această constatare permite să concepem natura fenomenului? Desigur, răspunsul va fi insuficient, deoarece deplasează problema spre alt aspect al cercetării teoretice” [59, c.247].

Juriștii au preluat multe idei din lucrările consacrate Teoriei Generale a Sistemelor. Mai apoi au fost formulate și multiplicat definiții, ca, de pildă, „sistemul reprezintă un ansamblu de elemente aflate în legătură între el în cadrul unei formațiuni complexe și relativ stabilite care se comportă ca întreg, cu proprietăți și funcții proprii, distincte, calitativ deosebite de proprietățile elementelor componente” [45, p.210].

Fiind concepută astfel, metodologia sistemică, totuși, nu și-a manifestat funcțiile sale euristice, deoarece această metodologie nu a contribuit la noi descoperiri științifice. Astfel de teorii generale a sistemelor nu erau în stare să lămurească multe însușiri ale sistemelor naturale ca, de pildă, *izomorfismul* și *polimorfismul* – în biologie, fizică, chimie și alte științe.

O concepție originală și fundamentală, filosofică și științifică, a teoriei generale a sistemelor a fost elaborată și expusă într-o serie de publicații, începînd cu anul 1968, de către Iu. Urmanțev. Elaborarea acestei teorii a fost determinată de necesitatea lămuririi fenomenului *izomerie*, care a fost descoperit mai întîi la obiectele fizice, apoi și la cele biotice (plante și animale).

Analizînd datele empirice, Iu. Urmanțev și-a pus scopul să elaboreze o teorie universală, care le-ar permite cercetătorilor să rezolve următoarele probleme fundamentale: 1) *ce trebuie să fie*, 2) *ce poate fi*, 3) *ce nu poate fi în diferite sisteme – materiale și ideale*.

Pentru această teorie, în calitate de premise au fost alese următoarele condiții (fundamentale și cu caracter universal) axiomatice: (1) *existența*, (2) *mulțimea obiectelor*, (3) *unitarul*, (4) *unitatea*, (5) *suficiența* (Vezi: [67, p. 41-42.]).

Condiția (1) este determinată de faptul că una dintre caracteristicile fundamentale ale oricărui sistem o constituie existența, formele fundamentale ale căreia sînt spațiu, timpul și mișcarea.

Condiția (2) înseamnă că orice sistem – material sau ideal – nu poate exista fără anumite elemente, din care el este alcătuit.

Condiția (3) – *unitarul* – reprezintă însușirea (nota) comună tuturor

compozițiilor (obiectelor-sisteme) ale sistemului dat (sistemului sistemelor de obiecte de același gen); din punct de vedere logic este vorba de *fundamentul (criteriul)* clasificării. Astfel de note sînt redete, simbolic, prin A_i . Necesitatea condiției (3) este determinată de faptul că *i-sistemul* dat este compus din obiecte numai ale mulțimii $\{M_i^{(o)}\}$, selectate conform criteriului A_i și care se numesc *mulțimea elementelor prime*.

Condiția (4) – *unitatea* – are dublu sens: 1) relație (în caz particular – interacțiune) dintre elementele *prime*, grație căreia apar obiecte-sisteme cu însușiri noi, *integrale*; 2) obiect particular – *obiect-sistem*. Această condiție are importanță fundamentală pentru existența sistemelor.

Condiția (5) – *suficiența* – este înțeleasă drept condiție care asigură *crearea* obiectului-sistem. Desigur, fără un număr suficient de elemente „prime” și „rațiune” suficientă *crearea* („construirea”) și existența oricărui sistem ar fi imposibile.

Condițiile (premisele) (1) – (5) și regulile logice, consideră autorul, permit să obținem toate definițiile și propozițiile TGS.

În baza condițiilor (1) – (5) putem afirma că „*există o mulțime de obiecte*”. Aceasta înseamnă că noi am alcătuit combinația (1) – (2), care se reduce la un enunț despre existența unui univers $\{U\}$, în conformitate cu teoria mulțimilor abstracte. Din punct de vedere ontologic, aceasta înseamnă: *există o lume reală*.

Premisele propuse de Iu. Urmanțev ne permit să afirmăm că „*există o mulțime de obiecte unitare*”, ceea ce este echivalent cu combinația (1) (2) (3). Acestei combinații le corespund submulțimile specifice de obiecte, materiale sau ideale, $\{M_i^{(o)}\}$, selectate în baza criteriului A_i din universul infinit al obiectelor din lume, adică din $\{U\}$. Submulțimea specifică $\{M_i^{(o)}\}$ – „*mulțimea elementelor prime*” – poate fi finită sau infinită, precisă sau vagă, omogenă sau eterogenă, simplă sau complexă etc.

Conform condițiilor (1) (4) (2) (3) – „*există unitatea mulțimii obiectelor unitare*”, adică „*există unitatea elementelor prime*”. Formal, combinația (1) (4) (2) (3) înseamnă că, fiind selectate după criteriul a din mulțimea de criterii $\{A_i^{(o)}\}$, obiectele fiecărei submulțimi specifice $\{M_i^{(o)}\}$ se află în anumite *i*-relații de *unitate* R_i . Avînd în vedere dublul sens al termenului „unitate”, combinația în cauză mai are și sensul de „*existență a unui obiect nou*” – a unei unități a mulțimii de obiecte unitare.

În fine, e necesar a avea în vedere că relațiile de unitate R_i , indiferent unde apar ele (în natură ori în mintea omului), trebuie să se supună cerințelor anumitor legi Z ce aparțin universului de legi $\{Z_i\}$ (de pildă, legi din lumea subatomică, legi geometrice, chimice, biologice, norme juridice, morale).

unea este operația logică prin care, pornind de la o noțiune generală, dezvăluim mai întîi speciile acesteia apoi subspeciile ei și putem continua astfel din treaptă în treaptă, pînă ce punem în evidență obiectele individuale care aparțin clasei reprezentată de noțiunea inițială [39, p.94].

Elementele structurale ale diviziunii sînt: 1) obiectul diviziunii (ca o noțiune generală, de ex.: dreptul); 2) fundamentul diviziunii (nota în bază căreia noțiunea supraordonată se descompune în noțiuni subordonate, de ex.: dreptul, după interesul protejat de legiuitor, se descompune în drept public și drept non-public); 3) membrii (elementele) diviziunii (speciile genului sau totalitatea noțiunilor subordonate, spre exemplu, noțiunile subordonate noțiunii supraordonate „drept” sînt „drept public” și „drept non-public”). În dependență de numărul speciilor, diviziunea poate fi dihotomică sau politomică (trihotomică, tetratomică etc.).

În doctrină se disting mai multe accepțiuni ale elementelor structurale ale diviziunii dreptului: drept public și drept privat, drept intern și drept internațional, drept intern și drept extern, etc. Elementele diviziunii dreptului reprezintă, de regulă, ansambluri de ramuri ale dreptului unui stat.

Astfel, M. Djuvara distinge între *dreptul intern* (norme care se aplică numai statelor care le-au elaborat) și *dreptul extern* (cuprinde norme de drept care se referă la raporturile dintre state sau dintre cetățenii unor state diferite). Același autor distinge între *dreptul determinant* (determină ce anume trebuie să facă persoanele) și *dreptul sancționator* (cel care organizează sancțiunile). A treia diviziune abordată de M. Djuvara include *dreptul public* și *dreptul privat*.

Diviziunea în drept public și drept privat își are originea în dreptul roman, fiind formulată de către jurisconsultul Ulpian, care a inclus în domeniul *ius publicum* normele care vizau interesele statului roman (*ad statum rei Romanae spectat*), iar în *ius privatum* a inclus normele juridice ce vizau interesele particularilor (*ad singulorum utilitatem*). Conform acestei concepții, interesul care privește *statul* sau un *particular*; scopul urmărit de o dispoziție legală - de a satisface o nevoie a *statului* sau una a *particularilor*, ne situează în fața unei norme de drept public sau în fața unei norme de drept privat. Dreptul roman mai cunoștea și alte elemente ale diviziunii dreptului: *ius naturale* (dreptul natural), *ius gentium* (dreptul ginților), *ius civile* (dreptul civil).

În doctrina contemporană, susține C. Lazăr, se pornește nu de la criteriul interesului apărat, ci de la cel al *formeii*, al modului în care se asigură apărarea drepturilor subiective [32, cap.6.3]. Organele statului

dintre ele. Datorită sistemului categoriilor juridice, multiplele trăsături ale faptelor sociale se încadrează în reguli bine definite, fiind cooptate de drept și primind trăsăturile simplității și ordinii. Categoriile juridice trebuie distinse net de *instituțiile juridice*. Toate instituțiile juridice pot fi considerate ca formând tot atâtea categorii juridice, dar nu și invers, adică nu orice categorie juridică constituie o instituție juridică. Instituțiile juridice reprezintă acel complex organic care corespunde unui fascicol de norme de drept. În literatura de specialitate, instituția juridică a fost abordată ca o entitate juridică care are originea sa în persoană, pe care o depășește însă în durată, continuitate, permanență, ca de pildă: *familia, biserica, națiunea*. Deci, *instituția juridică* reprezintă ansamblul organic care conține reglementarea unui dat concret și durabil al vieții sociale și care este constituit dintr-o fascicol (“încrengătură”) de reguli juridice dirijate spre un scop comun.

Ordinea juridică reprezintă alt complex în cadrul normativității juridice, complex format dintr-un ansamblu de instituții juridice, organizate în baza anumitor criterii. P. Roubier distinge diferite ordini juridice:

- a) după materia vizată: drept penal, drept comercial, dreptul muncii etc.
- b) după teritoriul în care acționează: drept provincial, drept național, drept internațional, drept francez, drept german etc.
- c) după grupul social vizat: dreptul economic, dreptul corporațiilor etc.
- d) din punct de vedere a anumitei epoci: dreptul Romei antice, dreptul vechi francez etc.
- e) după sursa de la care emană regulile: drept legislativ, drept jurisprudențial, drept cutumiar etc.

Din cele expuse mai sus, se “întrevede” ideea că unificarea dreptului, organizarea lui în anumite sisteme cu caracter *integral* se obține în baza unor principii, criterii integratoare. Sistemul obținut este *rezultatul* integrării prin *restricțiile* respective (criterii, principii etc.).

3.3. Diviziunile generale ale dreptului

Diviziunea este operația rațională indispensabilă sistematizării noțiunilor juridice, aplicabilă sistemului dreptului. Prin diviziune înțelegem “operația rațională prin care o noțiune supraordonată în baza unui fundament este descompusă exhaustiv, în noțiuni subordonate; contrare sau contradictorii” [39, p.94]. Deseori numită și “clasificare analitică”, divizi-

Așadar, sînt justificate următoarele afirmații: 1) toate obiectele, ce apar grație relațiilor de unitate R_i conform condițiilor Z_i din seria de obiecte $\{M_i^{(o)}\}$, a se numi *compoziții* sau k_i^j ; 2) obiectele care participă la formarea compozițiilor de obiecte și care aparțin mulțimii $\{M_i^{(o)}\}$ – *elemente „prime”*; 3) $\{M_i^{(o)}\}$ – *i*-mulțimi de *elemente „prime”*; 4) legile unire (de obținere a „uniunii”) – legile compoziției sau Z_i ;

Reieșind din toate condițiile și „parametrii” obiectelor-sisteme, Iu. Urmanțev formulează definiția categoriei (noțiunii de maximă generalitate) universale de *sistem* în felul următor: „**Obiectul-sistem (OS) este compoziția sau unitatea construită pe relațiile (în caz particular – pe interacțiunile) r a mulțimii $\{R_{os}\}$ și z ale mulțimii $\{Z_{os}\}$ din „elementele” prime m ale mulțimii $\{M_{os}^{(o)}\}$, selectate în baza a, ce aparține $\{A_{os}^{(o)}\}$ din universul $\{U\}$. În acest context mulțimile $\{Z_{os}\}$; $\{Z_{os}\}$ și $\{R_{os}\}$; $\{Z_{os}\}$ și $\{R_{os}\}$ și $\{A_{os}^{(o)}\}$ pot fi vide sau pot conține unu, doi, ..., un număr infinit de elemente omogene ori eterogene**” [67, p.44-45].

Această definiție este universală, deci aplicabilă oricărui obiect-sistem. Ea se deosebește principial de toate definițiile din TGS anterioare.

Dacă în teoriile anterioare în calitate de „parametri” sistemici figurau doar elementele (M) și relațiile (R), Iu. Urmanțev introduce unul nou – *legea compoziției (Z) – limitele, restricțiile* etc. care nu permit ca să se realizeze toate relațiile, raporturile, legăturile etc. *posibile* ce ar putea exista între obiectele-sisteme: ale naturii, societății și gândirii. Această teorie elaborată de către Iu. Urmanțev – **TGS (U)** – corespunde conținutului sistemelor reale, adică de rînd cu anumite *elemente (componente)* și *relațiile* dintre ele, în realitatea obiectivă și subiectivă de asemenea există anumite *legi ale compoziției*, formele cărora sînt, spre exemplu, anumite *norme, reguli, legi* etc. – naturale sau artificiale – și care introduc în lumea materială sau/și cea spirituală *ordine* (armonie, stabilitate, durabilitate etc.), limitînd astfel *haosul, dezordinea* etc.

Pe scurt, în conformitate cu TGS (U), orice obiect-sistem, material sau ideal (conceptual, spiritual ș.a.), are la bază trei entități:

- a. elementele prime (spre exemplu, particulele elementare – în lumea subatomică, personalitatea – în societate, faptele omenești – în drept);
- b. relațiile de unitate dintre elemente (de pildă, de proprietate – în economie, de simpatie-antipatie – în psihologie, de cetățenie – în drept);
- c. legile unității (condițiile ce limitează relațiile, adică anumite restricții, spre exemplu, $E = mc^2$, care nu permite realizarea $E = mc^3$ – în fizica contemporană; interdicția căsătoriei între rudele apropiate sau între înfietori și înfiați – în drept);

În contextul celor expuse mai sus, dreptul reprezintă un subsistem

specific al sistemului social. Gh. Mihai și R. Motica observă că sistemele de drept „nu s-au constituit anterior societății și omului, pentru că un ipotetic preuman nu ar fi avut interese, idealuri, scopuri alternative între care să aleagă după un criteriu, aprecieri care să-l determine. De aici nu deducem că societatea (comunitatea) ar fi aceea care a dăruit oamenilor sisteme de drept, căci ea nu a premers membrilor săi” [37, p.223]. În acest context, R. von Jhering observa că nici un sistem de drept nu a avut de așteptat un legiuitor pentru a se constitui; dreptul obiectiv (adică legile) și drepturile subiective s-au ivit din nevoile vieții, adică din fapte, că dreptul, asemenea limbii, este un rezultat al existenței colective, că nici un sistem de drept nu a avut de așteptat un legiuitor pentru a se constitui. Dreptul obiectiv (adică legile) și drepturile subiective, spun Gh. Mihai și R. Motica, s-au ivit din nevoile vieții, adică din fapte. Nevoile vieții (adăpostul, hrana, reproducerea, somnul), există natural (orice animal le are) și se impun oamenilor, ca și animalelor, cu necesitate, nu imperativ; repetitivitatea lor se înscrie în forme necesare, nu în forme normative. „Devine inexplicabil cum a cauzat necesitatea nevoilor vieți imperativul normelor sociale. În privința faptelor remarcă e aceeași; deosebirea dintre faptele care sînt – necesar sau accidental – și faptele care (nu) trebuie să fie e radicală: faptele care (nu) trebuie se definesc prin aceea că de ele legea (juridică) leagă efecte (juridice). Conform acestei distincții ar urma că legea (juridică) normativă a apărut înaintea faptelor (juridice) și e exterioară faptelor care sînt.

Prin urmare nu e derivată din faptele care sînt, decît dacă acestea poartă în sine normativitatea (cum sugera Comte) și atunci devine de neînțeles de ce ar mai fi necesare sistemele de drept” [37, p.223].

Conviețuirea, este configurată de dorințe, sentimente, intenții și nevoi ce-i direcționează pe oameni să urmărească rezultate care să nu le ruineze existența. Aceste dorințe, sentimente, nevoi psiho-logice, pozitive și negative, „îi împart pe oameni în jurul polilor probării și dezaprobării, ai consensului și disensului, îi adună și îi separă, cu măsura în care ei conștientizează starea lor. Viața socială este viață de relații mutuală și colaboratorie, în care oamenii relevă totodată calitatea lor de actanți și subiecți cunosători a ceea ce nu-mai-este și ceea ce nu-este-încă. Vom numi naturală această dublă calitate de conviețuire, în sensul că nu provine din vreun act normativ, din voința unilaterală a unei entități autoritare, individuală săi colectivă, ci rezidă din firescul ordinii societale, care întemeiază ordinea normativă” [37, p.223].

Așadar, la întrebarea „De ce recunosc comunitatea și individul autoritatea dreptului pozitiv?” răspundem: „Privind la determinatul său – conviețuirea, recunoaștem obligativitatea dreptului pozitiv ca un ceva

aplicate restrîns în cadrul instituțiilor la care se referă [16, p.47]. Criteriul incidenței intraramurale a principiilor este numit altfel criteriu al vocației principiilor ramurii de drept (vocație generală, vocație instituțională) [13, p.36].

Prin analogie cu construcția ierarhică a principiilor generale ale dreptului, putem ierarhiza principiile ramurale ale dreptului. Supremația, înființarea le va reveni principiilor fundamentale de drept, or principiilor ramurii de drept constituțional. “Baza” construcției aparține principiilor ramurilor principale de drept, inerente dreptului contemporan: drept civil, drept penal, drept administrativ, dreptul muncii, fiind asigurată de principiile ramurale de procedură penală, civilă și de contencios administrativ. Legătura “bazei” cu “vîrfurile” piramidei se va axa pe principiile ramurilor de drept financiar, familial, protecției sociale, penitenciar; ramuri care derivă respectiv din ramurile de drept administrativ, drept civil, dreptul muncii și dreptul penal. Ierarhizarea principiilor ramurale este ilustrată în ANEXA 2.

În literatura de specialitate întîlnim, pe lîngă elementele sistemului dreptului examinate mai sus, un alt element controversat *subramura dreptului*. “Element”, care creează dubii, cel puțin din perspectiva abordării următoarelor întrebări: Care este granița și criteriile de delimitare a ramurii de drept de subramura de drept? Care este granița și criteriile de delimitare a instituției juridice de subramura de drept? Cîte instituții juridice sînt necesare și suficiente pentru configurarea unei subramuri a dreptului? Care sînt criteriile de configurare a unei subramuri a dreptului în cadrul unei ramuri a dreptului? Prezența unui cod de legi într-un domeniu de reglementare juridică este oare un indiciu al unei subramuri de drept? Conștientizînd necesitatea unor dezvoltări doctrinare ulterioare, considerăm, totuși, că subramura dreptului în esență nu este altceva decît o instituție proeminentă a unei ramuri de drept, care prin proliferarea normelor sale, tinde să-și afirme autonomia față de “ramura-mamă”. Astfel, discutabile sînt calificările de subramură a dreptului bugetar, dreptului succesoral, dreptului proprietății intelectuale, etc.

Complexitatea dreptului a condus și la alte distincții pentru a releva mai pregnant unitatea conceptuală a dreptului, interdependențele sale de sistem, relațiile de interferență etc. Astfel, în acest sens se disting în mod necesar: *categoriile juridice, instituții juridice și ordini juridice (ramuri de drept)*.

Categoriile juridice exprimă ansambluri de drepturi, lucruri, persoane, fapte. Ele formează materia elementară a dreptului. Categoria juridică permite individualizarea fenomenelor juridice, stabilirea relațiilor

Ceea ce ar însemna că principiile instituțiilor juridice sunt inseparabile de principiile ramurii – “mamă”, prin urmare, nu pot avea existență de sine stătătoare, decât cea condiționată de principiile ierarhic superioare.

Cu titlu exemplificativ, principiile instituțiilor dreptului civil sunt idei de bază ce se aplică fie numai într-o instituție, fie în două sau în mai multe instituții ale dreptului civil. Asemenea principii, după Gh. Beleiu, sunt: principiul consensualismului, care privește forma actului civil; principiul forței obligatorii (*pacta sunt servanda*), principiul irevocabilității și principiul relativității (*res inter alias acta, aliis neque nocere, neque prodesse potest*), care privesc efectele actului juridic civil; principiul ocrotirii buneii credințe, înțlnit în mai multe materii ale dreptului civil (drepturi reale, răspundere civilă etc.); principiul proximității gradului de rudenie, ca principiu specific devoluțiunii succesore legale [13, p.36]. Vom accentua în context caracterul metodologic al principiilor nominalizate, altfel zis, de regulă-metodă.

Reieșind din aceste considerente, putem defini atât instituția juridică, cât și principiul instituției juridice. După părerea noastră, definiția instituției juridice dată de N. Popa este completă și acceptabilă, dar cu condiția inserării unui element definitoriu. Așadar, instituția juridică este o totalitate de norme juridice organic legate, aparținătoare unei ramuri de drept, ce reglementează un grup de relații sociale înrudite după metoda de reglementare și principii specifice ramurii respective de drept [44, p.244].

După părerea noastră, *principiul instituției juridice este ideea care exprimă valori etico-juridice, care reunește în jurul său și limitează un grup de norme juridice aparținătoare unei instituții juridice*. Principiul instituției juridice este ideea principală care organizează normele juridice într-un complex sistemic, restricționând obiectul instituției juridice. Principiul instituției juridice este ascendentul ideilor normelor juridice și descendentul principiilor ramurii corespunzătoare de drept. Deci, principiile instituțiilor juridice sînt subordonate direct principiilor ramurii de drept și indirect principiilor generale ale dreptului. Căci, după afirmația lui J.L. Constantinesco, “într-adevăr, principiile generale ale dreptului se materializează în fiecare ordine juridică prin instituții juridice...” [20, p.320].

Împreună cu I. Dogaru, Gh. Danișor și D.C. Dănișor considerăm că “... într-o instituție juridică va exista întotdeauna un principiu normativ superior, care este rezultatul direct al finalității instituției și care își subordonează celelalte norme din sistem” [25, p.250].

Principiile instituționale ale ramurii de drept sunt reguli subordonate atât principiilor fundamentale, cât și celor generale intraramurale, fiind

firesc deoarece știm și simțim obișnuit că însăși conviețuirea noastră este un „trebuie să fie care este”, tot atât de naturală pentru ființa noastră conviețuitoare ca și somnul și respirația, noi putem să socotim nenaturale această sau acea legiuire, aceasta sau acele sancțiuni juridice, o sferă a interdicțiilor temporare, dar nu vom proceda la fel cu o întregime de drept pozitiv. Oamenii sînt mișcați și de alte forțe decât obligațiile juridice, de credințe-obligații religioase, de convingeri-obligații morale – dar echilibrul între conduite aflate în relații sociale îi ține, îi susține și îi menține într-o conviețuire pozitivă, vie. Răspunsurile lor e unul axiologic, întrucît iau conviețuirea ca un ansamblu de valori în care se afirmă fiecare ca valoare integrată în respectivul ansamblu” [37, p.234].

Fiind restricții care limitează, prin caracterul lor imperativ, anumite forme de conduită, normele juridice, în același timp, asigură realizarea celorlalte, garantînd astfel libertatea membrilor societății – dincolo de restricțiile impuse membrilor societății prin imperativele normelor de drept.

Orice om este liber să-și aleagă orice dorință și să viseze la o libertate nelimitată (T. Hobbes considera că *un om liber este acela, care nu este împiedicat să facă ceea ce intenționează să facă*). În realitatea juridică fiecare cetățean are dreptul la libertate, de aceea sîntem de acord cu Ch. Montesquieu că *libertatea este dreptul de a face tot ceea ce îngăduie legea*. Aceasta de asemenea corespunde definiției kantiene conform căreia *dreptul este noțiunea care se degajă din condițiile în care facultatea de a acționa a fiecăruia se poate armoniza cu facultatea de a acționa a celui alt, după o lege universală a libertății*. Avînd în vedere că exterior (negativ), libertatea înseamnă absența îngrădirilor și opreliștilor, iar interior (pozitiv), afirmarea disponibilităților creatoare ale persoanei, ea poate fi definită ca *absență a opririi și constrîngerii (negativ)*, ca *posibilitate de a alege oricare dintre conduitele și atitudinile posibile într-o situație acțională dată, potrivit idealului și aspirațiilor persoanei în cauză (pozitiv)* [43, p.430].

Libertatea este un fenomen social complex ce include diverse momente: 1) *agentul*, adică subiectul, exponentul libertății (un individ uman sau o colectivitate); 2) *aspirațiile, dorințele* pe care agentul le poate avea la momentul dat; 3) *alegerea* unuia sau mai multor dintre ele și punerea sa (lor) ca *scop de realizat al acțiunii*; 4) *acțiunea propriu-zisă* care promovează aspirațiile, dorințele alese; 5) *posibilitatea reușitei acțiunii umane*, adică realizarea dorinței, aspirațiilor umane; 6) *riscul nereușitei acestei acțiuni și asumarea răspunderii de eventualele consecințe ale acțiunilor întreprinse de subiect*; 7) *mijloacele* cu ajutorul cărora sunt realizate scopurile acțiunii. În acest caz, libertate apare cu, cel puțin, două

sensuri distincte: a) *libertatea de alegere*; b) *libertatea de acțiune și de realizare*. De exemplu, în viziunea lui J. P. Sartre, *libertatea este alegere a scopurilor și a mijloacelor*.

Libertatea nu exclude legalitatea, deoarece ceea ce este obligatoriu se permite *a face*, iar ceea ce este interzis se permite *a nu face*. „Prin definiție, o conduită *p* este legală, dacă și numai dacă, atunci când *p* este obligatoriu acțiunea *p* este executată și atunci când *p* este interzis acțiunea *p* nu este executată” [43, p.456-457].

Deci, legalitatea și libertatea sînt compatibile: o acțiune sau o conduită (adică un șir ordonat de acțiuni) este legală, dacă și numai dacă conține, cel puțin, una din următoarele condiții: 1) ea este o acțiune liberă pentru agentul și situația considerată; 2) neîndeplinirea ei este permisă și, în același timp, ea nu este îndeplinită de către agent în situația considerată; 3) îndeplinirea ei de către agent în situația considerată este permisă și subiectul o îndeplinește (Vezi: [43, p.458]).

Formal, conduita prescrisă (acțiunea sau inacțiunea) *p* se consideră *imperativ*, adică *ordin*, *comandă*, *poruncă* etc. dacă și numai dacă aceasta reprezintă o *obligație* sau o *interdicție* contra voinței subiectului (Op v Fp). Libertatea, dimpotrivă, este un *nonimperativ*, adică *nici obligație* (în cazul că subiectul nu o dorește), *nici interdicție* (în cazul că subiectul o dorește) ($\neg Op \wedge \neg Fp$).

Acum apare o întrebare firească: cum trebuie definit Dreptul, în lumina Teoriei Generale a Sistemelor (U)?

Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să avem în vedere că Dreptul este un *sistem specific*, prin urmare, definiția trebuie să conțină note *generale* (genul proxim) și *speciale* (diferența specifică). Deci dreptul nu poate fi definit, fără a ține cont de datele, inclusiv, și cele de ordin metateoretic (dincolo de teoria juridică a dreptului), metodologic, obținute de specialiștii din diferite științe ce au ca obiect de studiu dreptul. În acest context trebuie să recunoaștem că dreptul *este o dimensiune a naturii permanente a societății și prezintă un tip de reguli de conviețuire practică și valorică (praxioaxiologică)*. Cu celelalte dimensiuni ale esenței societății (morală, politică, economică, religia ș.a.) dreptul interacționează, adică le influențează și primește influențe. „Dacă societatea se petrece după legi proprii – așa cum natura se petrece după legi proprii – întrucît legile țin de esență, decurge că aceleași legi, sociale determină toate dimensiunile sociale, deci ale dreptului, în aceeași măsură și ale moralei și ale politicii etc. Acesta înseamnă două lucruri:

a) că cercetarea dreptului – fenomen social – trebuie să ne conducă la descoperirea unei dimensiuni a esenței societății (naturii permanente a

regulile constructiv juridice sau tehnice. Regulile normative desemnează principiul călăuzitor care este baza ideatică a regulilor constructive (tehnice). Totalitatea regulilor constructive formează instituția juridică. După J.L. Bergel, regulile juridice se grupează în jurul principiilor directoare, astfel regulile sale canalizează principiile în fapt, or încalcă principiile respective [54, p.321-323]. Deci, înțelegem că principiile instituției juridice restricționează domeniul (obiectul) acesteia.

După I. Dogaru, ideea centrală este și centrul definirii și baza instituției juridice, și scopul (finalitatea) reglementării juridice. „Scopul, finalitatea reglementării este cea care dă configurație de instituție juridică ansamblului de norme în jurul unui raport juridic fundamental” [25, p.247]. I. Dogaru îl citează pe J. Dabin, care califică ideea fundamentală a unei instituții juridice drept “principiu animator și federator” [25, p.247]. I. Dogaru extrage câteva exemple de instituții juridice axate pe idei-scop: instituția juridică a căsătoriei este centrată pe ideea-cheie de uniune conjugală și filiație legitimă; instituția tutelei este axată pe ideea directoare de protecție, care este și finalitate. Aceste descoperiri doctrinare ne apropie de răspunsul afirmativ la întrebarea, dacă instituția juridică este întemeiată pe un principiu, o idee principală și dacă ea poate servi drept *lege a compoziției instituției juridice*.

Certitudine în soluționarea problemei aduc analizele efectuate de Gh. Mihai și R. Motica privind câteva instituții juridice ale moștenirii, prescripției, amnistiei, grațierii. La fel ca și pentru cercetătorii respectivi este limpede “...că fiecare instituție juridică cuprinde un ansamblu de norme care reglementează o țesătură unitară de relații sociale, că acest ansamblu are un obiectiv propriu și o idee juridico-morală directoare, provenind din valori etico-juridice” [37, p.59]. Spre exemplu, autorii aduc, de asemenea, instituția căsătoriei care reunește în jurul ideii de uniune liber consimțită între un bărbat și o femeie un ansamblu de norme juridice care consacră, ocrotesc relația juridică de căsătorie. Ideea instituției, susțin autorii, valorifică libertatea, iubirea, consensul, securitatea etc. [37, p.59].

În cadrul instituției juridice normele juridice se află în legătură organică nu numai după obiectul și metoda comună de reglementare, dar și după principiul director comun. Proveniența valorică, etico-juridică a ideii centrale a instituției juridice rezidă în valorile promovate și apărate de ramura respectivă a dreptului, precum și a sistemului dreptului în ansamblu. Dacă principiile generale ale dreptului constituie fundamentul principiilor ramurale ale dreptului, atunci principiile ramurale, la rîndul lor, servesc drept temei pentru ideile (principiile) instituțiilor juridice.

În contextul examinării ramurii de drept abordăm câteva întrebări, care vor necesita dezvoltare doctrinară. Cîte instituții juridice sînt necesare și suficiente pentru existența unei ramuri de drept? Poate oare o ramură de drept să conțină subramuri de drept? Ce tendințe de dezintegrare și integrare a ramurilor de drept se înregistrează în cadrul sistemului de drept al R. Moldova?

Instituția juridică cuprinde normele juridice care reglementează o anumită grupă unitară de relații sociale, instaurînd astfel o categorie aparte de raporturi juridice. Mai multe instituții juridice se pot grupa ca o subramură care poate face obiectul unui cod, al unui regulament etc. Spre exemplu, Codul apelor al R. Moldova (Nr.1532-XII din 22.06.93), Codul subsolului al R. Moldova (Nr.1511-XII din 15.06.93), Codul silvic (Nr.1511-XII din 15.06.93), care reglementează respectiv relații sociale unitare privind spațiul acvatic, subsolul, fondul forestier.

Instituția juridică este parte componentă a sistemului dreptului, subordonată direct ramurii de drept. În context ne preocupă o întrebare principială, care de asemenea va necesita dezvoltare doctrinară. Cîte norme juridice sînt necesare și suficiente pentru a asigura existența unei instituții juridice? Considerăm, că este necesară prezența a două și mai multe norme juridice, care, tehnico-juridic, pot fi exprimate într-un articol unic al actului normativ.

După D. Mazilu, instituția juridică este "...un ansamblu de norme juridice care reglementează o categorie mai restrînsă de relații sociale, legate între ele prin trăsături specifice, care le deosebesc de alte relații sociale" [34, p.245]. Deci, obiectul de reglementare a instituției juridice este subordonat obiectului de reglementare a ramurii de drept.

În viziunea lui Gh. Bobos și B. Negru, instituția juridică reprezintă o grupare de norme ce reglementează o anumită grupă unitară de relații sociale, conturînd o categorie aparte de raporturi juridice [15, p.208; 41, p.166]. Definiția respectivă introduce elementul funcțional al instituției juridice de creare a raporturilor juridice și de modificare, așadar, a faptelor sociale.

În opinia lui Brethe de la Gressaye, *apud* I. Dogaru ș.a., instituțiile juridice sunt "ansambluri de reguli de drept, corpuri de reguli organizate în jurul unei idei centrale, formînd un tot sistemic ordonat și permanent, de exemplu, organizarea familiei, a proprietății, a statului" [25, p.246]. Instituția juridică este definită, ea însăși, ca un sistem centrat pe o idee directoare. Dar și pe o bază spirituală, subliniază J.L. Bergel [54, p.314]. Ideea care face instituția juridică viabilă și care este condiția coerenței logice și omogenității ei se descoperă între regulile normativ juridice și

acesteia);

b) că, în fond, ceea ce varia autori numesc „esența” dreptului nu reprezintă decît o dimensiune a esenței societății.

Noi putem trata dreptul, metodologic, în două feluri:

- fie ignorîndu-l ca dimensiune a esenței societății, limitîndu-ne strict la descrierea activităților juridice de elaborare, structurare, aplicare, executare și interpretare a normelor juridice, caracteristice unui sistem de drept pozitiv (român, suedez, mongol etc.),

- fie ca Drept, cercetîndu-l conceptual, din perspectiva finalităților în corelație cu celelalte dimensiuni ale societății. În primul caz sîntem în spațiul științelor juridice, în al doilea – în spațiul filosofiei dreptului..." [36, p. 173-174].

Așadar, dreptul este dimensiune a naturii permanente a societății, compusă din entități interdependente, care devin obiecte ale cunoașterii juridice prin date obținute de experiența juridică. Din punct de vedere a TGS (U), un sistem concret de drept (ca totalitate de principii, reguli, norme, legi, etc.) este **legea compoziției** Z ce aparține universului de legi $\{Z_i\}$ ale sistemului social respectiv ca **obiect-sistem (OS)**. Atît într-un anumit sistem de drept concret, cît și în sistemele dreptului deja cunoscute există diferite concepte și interpretări ale dreptului, care reprezintă legi concrete ale compoziției din *universul actual sau potențial* (încă necunoscut actualmente sau care se va constitui în viitor) – $\{Z_i\}$ de reguli, legi etc.

Deci, dreptul ca **lege a compoziției sistemice** (ce aparține universului dreptului ca atare), în contextul TGS (U), reprezintă acele **restricții** sistemice fundamentale (reguli, legi, norme, etc.), care fiind aplicate subiecților de drept (indivizi, colective, organizații, comunități etc.) – **elemente prime** – și **relațiilor dintre ele** (familiale, profesionale, economice, politice etc.) contribuie, în calitate de parametru sistemic **integrator**, la constituirea, organizarea, stabilizarea, ordonarea (și evoluția ulterioară) a sistemului social concret.

Pentru a confirma validitatea argumentării de mai sus, vom folosi unele exemple concrete de definiții.

Unii teoreticieni, practicieni în domeniul științelor juridice și oameni politici definesc noțiunea „drept” în felul următor : **Dreptul este interesul, voința poporului, materializate în legi, în baza contractului social cu organele puterii publice**. În acest sens, dreptul este: 1) interesul, voința poporului (adică esența dreptului, ideea, idealul dreptului etc.), 2) realizate, materializate în legi ale dreptului pozitiv de către organele puterii publice, 3) împuternicite de către popor se elaboreze astfel de legi, în baza contractului social dintre popor și puterea publică.

Așadar, conform acestei concepții, dreptul ca atare, în esența și universalitatea lui, în calitate de fenomen *ideal*, este un act de *inters*, *voință* a unei *entități sociale* concrete – a *poporului*. În unele doctrine, această entitate socială poate avea caracter mai redus, fiind doar element al structurii sociale a societății concrete: Karl Marx – „Dreptul – ”voința clasei dominante ridicată la rangul de lege”; sau, dreptul comunist – ”voința masei ridicate la rangul de lege” (inspirație din Feuerbach);

La unii autori, exponentul concret al *interesului*, *voinței* umane nu este specificat. Spre exemplu, analizând natura și esența dreptului, V. Capcea scrie: „Reieșind din multitudinea determinărilor calitative ale dreptului se desprinde totuși o calitate principală care exprimă calitatea întregului, determinarea lui internă. Aceasta este calitatea juridică a voinței și a interesului care prezidează la apariția normelor dreptului și care asigură un anumit echilibru în desfășurarea raporturilor interumane. Orice modificări ar suferi un sistem juridic, prin orice stări ar trece – ca urmare a modificărilor intervenite în elementele sale – această calitate fundamentală rămîne neschimbată” [17, p.411]. Autorul nominalizat consideră că „autonomia voinței definește scopul dreptului – armonia acțiunilor omenești, prin care se realizează și coeziunea voinței sociale, ca o condiție a vieții sociale. Ceea ce deosebește, sub acest aspect, dreptul, ca sistem normativ, de alte sisteme sociale normative, este tocmai calitatea juridică a voinței ce se exprimă în integralitatea normelor, cu toate consecințele (privind tratamentul social al normelor de drept) ce decurg din această împrejurare” [17, p.414]. Dar dreptul nu poate rămîne doar în stare de voință, contunua același autor. “Rațiunea sa practică, legăturile sale constituite în mod istoric, cu interesele fundamentale ale oamenilor și ale structurilor sociale de bază, imprimă dreptului trăsături de eficiență mult mai pronunțate în comparație cu alte seturi normative (morale, obișnuelnice etc.)” [17, p. 414].

În calitate de variantă a susnumitei, putem numi concepția contractualistă clasică a dreptului, profund analizată în literatura de specialitate (filosofia dreptului, istoria doctrinelor politice și juridice ș.a.). J. J. Rousseau, unul dintre fondatorii acestei doctrine, considera că *contractul social este baza oricărei societăți civile*. Formula acestui contract ar fi următoarea: “Fiecare dintre noi pune în comun bunurile sale, persoana sa, viața sa și toată puterea sa, sub conducerea supremă a voinței generale; și acceptăm toți la un loc pe fiecare membru drept parte indivizibilă a întregului” [30, p.125].

Consecințele unor astfel de forme de organizare socială au fost prevăzute chiar de Rousseau. El scria că într-un stat, compus din zece mii

drept public (dreptul penal, dreptul administrativ, dreptul financiar, dreptul vamal etc.) sînt diriguite de principii comune de drept: neretroactivitatea legii, prezumția nevinovăției etc. Principii comune ramurilor de drept procesual civil și drept procesual penal sînt: aflarea adevărului, garantarea dreptului la apărare, legalitatea [34, p.140]. Aceste principii sînt numite *interramurale*.

Reieșind din cele relatate, constatăm că noțiunea “ramuri înrudite de drept” este polivalentă, de aceea sîntem de părerea, că, pentru a nu crea confuzii, se cere eludată în limbajul juridic. Dacă cel puțin două ramuri ale dreptului pot fi legate prin principii “comune”, pe care le-am numit *interramurale*, atunci cel mult ramurile cuprinse în una din cele două mari subdiviziuni ale dreptului (public și privat) pot constitui aria maximă a principiilor *interramurale* ale dreptului. În schimb, o singură ramură de drept public sau privat, pe care am numit-o fundamentală, poate fi generatoare de principii comune (*interramurale*) pentru alte ramuri de drept public sau privat. De aceea, dreptul civil este considerat drept comun pentru celelalte ramuri de drept privat și mixt, cu înclinație privată. Dreptul constituțional, este dreptul comun pentru celelalte ramuri de drept public. Însă, ca ramură fundamentală a dreptului, dreptul constituțional este generator de principii *interramurale* și pentru ramurile de drept privat. Spre exemplu: pluralismul formelor de proprietate; principiile economiei de piață: concurența loială, libera inițiativă economică; accesul liber la justiție etc. În acest sens, principiile *interramurale* de drept public și privat, generate de dreptul constituțional, sînt principii fundamentale de drept, ascendente directe față de principiile generale ale dreptului. *A contrario*, principiile dreptului constituțional *lato sensu* sînt principii *interramurale* de drept pentru toate celelalte ramuri ale sistemului dreptului.

Deci, *principiile interraturale ale dreptului sînt principii generale de drept public sau/și privat care guvernează cel puțin două ramuri ale dreptului*.

În fine, să nu uităm că “... divizarea dreptului în ramuri are ceva artificial, că, oricît ne-am strădui, este imposibil să înțelegem de ce și în baza căror criterii obiective va lua ființă o ramură sau alta” [25, p.259]. Această incertitudine se extinde implicit și asupra principiilor ramurale.

Evident însă este faptul că, în urma ierarhizării principiilor dreptului, atît principiile ramurale cît și cele *interramurale* ale dreptului dezvoltă și concretizează principiile generale ale dreptului. Din punct de vedere al filosofiei dreptului, principiile ramurale au un caracter metodologic (sînt reguli-metodă) spre deosebire de principiile generale ale dreptului care au caracter ontologic.

În doctrina juridică din Federația Rusă și cea de orientare rusească, alături de categoria principiilor ramurale ale dreptului, întâlnim o altă categorie de principii interraturale ale dreptului.

După B. Negru, principiile interraturale caracterizează două sau câteva ramuri de drept [41, p.127]. După G. Fiodorov, principiile interraturale sînt începuturi, temeuri călăuzitoare ale reglementării juridice pentru câteva ramuri de drept înrudite [71, p.219]. Definițiile respective ne sugerează cel puțin două întrebări: 1) Care ramuri de drept sînt înrudite? 2) Cîte ramuri, cel mult, sînt călăuzite de principii interraturale? Vom încerca să găsim răspunsul.

Din perspectiva sistemului dreptului, toate ramurile dreptului fiind înglobate într-un tot întreg numit “drept” sînt “înrudite”. Din punct de vedere a diviziunii dreptului, ramurile “înrudite” sînt sistematizate în drept public și drept privat. “Înrudirea” ramurilor de drept privat se face după interesele particulare proprii unui individ, unei familii, unei clientele comerciale, apărute de normele dreptului civil, familiei, comercial; după modalitatea liberă de manifestare a voinței individuale (autonomia de voință) și după caracterul dispozitiv-permisiv al normelor juridice. “Înrudirea” ramurilor de drept public are loc după generalitatea interesului comun al tuturor cetățenilor și a societății însăși; după modalitatea autoritară, unilaterală a voinței guvernanților; după caracterul general obligatoriu, imperativ al normelor juridice (constituționale, penale, administrative, financiare etc.) [25, p.256-258].

Din punct de vedere a metodei specifice de reglementare a relațiilor sociale, ramurile dreptului public sînt “înrudite” prin metoda ordonării (supraordonare și subordonare), iar ramurile dreptului privat prin metoda egalității subiectelor de drept.

Relațiile sociale dintr-un anumit domeniu al vieții sociale (obiectul de reglementare) pot fi reglementate de mai multe ramuri ale dreptului. De exemplu: relațiile de proprietate cad sub incidența dreptului civil, dreptului comercial, dreptului penal etc. Astfel se instituie raporturi de încrucișare (intersecție) a ramurilor dreptului.

Pe lângă criteriile de “înrudire” a ramurilor dreptului, implicit, arătăm și principiile integratoare pentru cel puțin două ramuri de drept. Sub egida dreptului civil, fundament al dreptului privat, celelalte ramuri de drept privat (dreptul familiei, dreptul comercial, dreptul muncii, dreptul locativ și dreptul mediului) sînt direcționate de aceleași principii de drept comun: libertatea contractuală, inviolabilitatea proprietății, neimixtiunea în afacerile private, egalitatea participanților la raporturile juridice etc. Sub egida dreptului constituțional, fundament al dreptului public, celelalte ramuri de

sau o sută de mii de cetățeni, “starea supușilor nu se schimbă și fiecare poartă pe umerii săi imperiul legii, în timp ce dreptul său de vot, redus la a suta mie parte, are de zece ori mai puțină influență. Astfel, supusul rămînînd mereu singur, raportul suveranului crește în funcție de numărul cetățenilor. De unde urmează că cu cît crește statul, cu atît se diminuează libertatea. Or, cu cît voințele persoanelor particulare sînt în raport mai mic cu voința generală, adică moravurile cu legile, cu atît forța de reprizare trebuie să crească” [30, p.127].

Așadar, definiția contractualistă a dreptului nu poate pretinde a fi universală, ci doar ca una dintre cele posibile. Din punct de vedere al TGS (U), această modalitate de drept – în calitate de subsistem al socialului – reprezintă doar una dintre *legile compoziției sistemice ale dreptului*, fiind element al mulțimii ce poartă numele “drept”, adică al universului {Z_i} – parametru sistemic fundamental al sistemului social ca *obiect-sistem (OS)*.

Din cele expuse mai sus decurg următoarele concluzii:

1. *Societatea (socialul), este un sistem, elementele „prime” ale căruia le constituie indivizii sau colectivitățile, selectate din universul ființelor omenesti sau colectivitățile umane „elementare” după anumite criterii (note, semne etc.) – obiective sau/și subiective (sex, vîrstă, grad de maturitate socială, responsabilitate, limbă etc.); între aceste elemente „prime” se stabilesc anumite relații (economice, politice, morale, religioase etc.) detașate din mulțimea relațiilor posibile; aceste relații sînt ordonate în baza legilor compoziției sistemice (regulilor, normelor, modelelor de conduită etc.), fiind alese, după anumite criterii, din mulțimea (universul) normativă (reală sau virtuală) printre care un rol important îl îndeplinesc normele dreptului pozitiv.*

2. *Normativitatea, inclusiv cea juridică, este o dimensiune („parametru” sistemic) al socialului – caracteristică, imanentă oricărui sistem social, analoagă legilor compoziției interne ale obiectelor (sistemelor) naturale (anorganice sau organice); aceste legi asigură ordinea socială, stabilitatea sistemului social-economic și politic, adică unitatea elementelor și relațiilor dintre elemente, integritatea obiectelor-sisteme.*

3. *Dreptul, din punct de vedere al TGS (U), reprezintă legea compoziției sistemului social prin care se stabilește clasa restricțiilor de bază pentru anumite tipuri de conduită, cu scopul de a garanta realizarea, manifestarea liberă ale altor tipuri de conduită pentru membrii comunității sociale. Formal, conduita prescrisă de către organul oficial pentru conduita (acțiunea sau inacțiunea) destinatarilor normelor de drept se*

consideră **imperative** (ordine, comenzi, porunci etc.), dacă și numai dacă ea reprezintă, cel puțin, o **obligație** (cînd subiectul nu o dorește) sau o **interdicție** (cînd subiectul o dorește).

Libertatea, dimpotrivă, este un **nonimperativ**, adică **nici obligație, nici interdicție** (contra voinței subiectului), care permite, în același timp, destinatarului normelor juridice posibilitatea alegerii deliberate a oricărei forme de conduită (dorită de subiect) care corespunde cerințelor legii.

dreptuli financiar, dreptului vamal, etc. Metoda autonomiei de voință este specifică și pentru dreptul civil, și pentru dreptul familiei, și pentru dreptul comercial, etc. Metoda de reglementare a unei ramuri de drept (de ex. dreptul muncii, dreptul protecției sociale) poate fi mixtă: imperativ-dispozitivă, autoritară cu autonomie de voință a subiectelor. Astfel, metoda de reglementare a ramurii de drept este determinată de tipul normelor juridice (imperative, dispozitive), care predomină în cadrul unei ramuri de drept. În doctrină metoda de reglementare a ramurii de drept este calificată drept criteriu facultativ în raport cu obiectul de reglementare juridică – criteriu de bază al ramurii de drept.

c) *Principiile* specifice unei ramurii de drept sînt principiile care întemeiază și restricționează cel mult o ramură a dreptului pozitiv. *Principiile ramurale* sînt elementele de integrare, “pivotal”, a tuturor normelor și instituțiilor juridice ce aparțin unei ramuri a dreptului. În ipostaza principiilor ramurale ale dreptului apar aceleași principii generale ale dreptului aplicate și ajustate la obiectul unei ramuri de drept.

Distingem următoarele funcții ale principiilor ramurale: **a)** funcția de *coeziune* a normelor și instituțiilor juridice, care au un obiect și o metodă specific de reglementare; **b)** funcția de *configurare* a ramurii de drept în cadrul sistemului dreptului, ce se exprimă în consolidarea instituțiilor juridice asemănătoare și departajarea lor de alte instituții juridice divergente; **c)** funcția de *restricționare* a obiectului unei ramurii de drept, față de alte subsisteme ale sistemului dreptului; **d)** funcția de *orientare* adecvată a raporturilor juridice ce rezultă din ramura de drept respectivă; relevantă este utilitatea acestei funcții în practica juridică; **e)** funcția *evolutivă* a principiilor ramurale, prin care se asigură dezvoltarea ramurii de drept în cadrul sistemului dreptului.

Datorită faptului constituirii nesimultane a ramurilor dreptului (spre exemplu, dreptul civil a apărut în antichitatea romană, dreptul penal s-a diferențiat abia în secolul XVII, dreptul administrativ are autonomie din secolul XIX etc.) [37, p.59], putem constata evoluția procesuală a principiilor ramurale ale dreptului.

Funcție de legătura cu principiile generale ale dreptului, deosebim: 1) principii ramurale subordonate principiilor generale ale dreptului și 2) principii ramurale coordonate cu principiile generale ale dreptului. Principiile ramurale subordonate celor generale se obțin prin diviziune sau descompunere a noțiunii supraordonate de principii ale dreptului. A se vedea ANEXA 2. Principiile ramurale coordonate cu principiile generale se obțin prin clasificare sau grupare în clase a principiilor dreptului, după criteriul acțiunii în cadrul sistemului dreptului (principii generale, principii ramurale, principii interramurale).

se găsesc într-o strânsă interdependență. În general, ramura de drept prezintă unitatea mai multor instituții juridice legate strâns între ele prin obiectul lor.

Ramura dreptului răspunde cerințelor de sistematizare a normelor juridice, la nivel macrosistemic, în vederea facilitării înțelegerii și aplicării acestora. După N. Popa, ramura dreptului este ansamblul normelor juridice care reglementează relațiile sociale dintr-un anumit domeniu al vieții sociale, în baza unei metode specifice de reglementare și a unor principii comune [44, p.242-243]. Deci, criteriile de structurare a ramurii de drept sînt: a) *obiectul* de reglementare juridică (relațiile sociale dintr-un domeniu distinct al vieții sociale); b) *metoda* specifică de reglementare juridică (modalitatea practică de influențare a conduitei în cadrul obiectului de reglementare) și c) *principiile* specifice unei ramuri de drept. Principiile specifice, numite de N. Popa comune, și obiectul de reglementare constituie criterii obiective de construire a unei ramuri, spre deosebire de metoda de reglementare considerată criteriu subiectiv [44, p.242-243].

a) *Obiectul* de reglementare juridică este acel tip de relații sociale ce intră sub incidența reglementărilor unei ramuri de drept. Gh. Avornic arată că “obiectul reglementării juridice reprezintă un ansamblu, o totalitate de de relații sociale calitativ omogene, care sînt reglementate de norme juridice ce se referă la o ramură de drept sau alta” [10, p. 322]. De pildă, obiectul ramurii de drept civil înglobează relațiile sociale patrimoniale și relațiile sociale nepatrimoniale dintre persoane fizice și (sau) juridice, care sînt legate de cele dintîi; obiectul ramurii de dreptul muncii înglobează relațiile sociale de muncă dintre angajator și angajat, etc.

b) *Metoda* specifică de reglementare juridică este un ansamblu de procedee prin care se reglementează relațiile sociale ce constituie obiectul unei ramuri de drept. Gh. Avornic înțelege prin metoda reglementării juridice căile, procedeele de interacțiune a normelor de drept care stabilesc sau determină caracterul relațiilor sociale, interzic sau admit un anumit comportament al oamenilor [10, p.322]. Metodele dominante în ramurile dreptului public sînt metoda ordonării (supraordonării și subordonării), numită altfel metodă autoritară, metoda inegalității subiectelor de drept, metoda imperativă. Metodele dominante în ramurile dreptului privat sînt metodă autonomiei de voință a subiectelor de drept, metoda egalității subiectelor de drept, metoda dispozitivă. Observăm, că metoda de reglementare juridică nu este un criteriu decisiv de reglementare a obiectului unei ramuri de drept, deoarece este folosită în cadrul mai multor ramuri de drept din aceeași subdiviziune a dreptului: public, fie privat. De exemplu, metoda autoritară este metoda dreptului administrativ, dreptului penal,

2. NORMA JURIDICĂ CA SISTEM ELEMENTAR

2.1. Noțiune de normă socială. Specificul normei juridice

Din punct de vedere etimologic, termenul de normă provine din cuvîntul grecesc „*nomos*” semnificînd ordinea.

Noțiunea de „*nomos*” provine de la zeița Nemesis, care în mitologia greacă avea rolul de a reglementa respectarea împărțirii lumii între zei. Această noțiune este opusă celei de „*physis*”, care desemna inițial, de asemenea, o acțiune sau un proces și care ulterior (începînd din secolul al V-lea î.e.n.), va desemna ordinea naturii, deosebită de ordinea umanului desemnată de „*nomos*”.

Analiza etimologică sugerează că, prin intermediul normelor, societatea devine un „*cosmos*” organizat într-o ordine imperativă, indicativă și sancționatoare pentru conduită.

Nici o formă de asociere umană nu poate funcționa în mod adecvat fără instituirea unui minimum de reguli de conduită, putîndu-se afirma că societatea se naște odată cu geneza normei.

Rolul normei este legat de organizarea vieții sociale pe baze raționale, societatea funcționînd în mod independent de voințele individuale, ca o „conștiință colectivă” (E. Durkheim) de la care emană regulile și obligațiile ce reglementează existența în comun și care fixează și transmite din generație în generație necesitatea sau indezirabilitatea unor acțiuni, cultivînd tendința spre o ordine socială, caracteristică modului de desfășurare stabilă a vieții colective.

Ordinea socială se referă la capacitatea societății de a:

- a) ține sub control abuzurile, agresivitatea indivizilor;
- b) asigura coordonarea activităților sociale;
- c) facilita continuitatea vieții sociale;
- d) permite predictibilitatea conduitelor și acțiunilor umane (Vezi:[21, p.112]).

Normele sociale, ca norme ale relațiilor interumane, prezintă caracteristici generale precum:

1. Norma socială are ca scop încadrarea acțiunilor, atributelor și conduitelor umane în anumite limite, care protejează interesele și valorile celorlalți membrii ai comunității, asigură o anumită ordine și stabilitate în desfășurarea relațiilor interumane;

2. Conținutul principal al normelor sociale vizează îndeosebi acțiunea și conduita umană, stabilind modalitățile în care acestea pot, trebuie, sau nu trebuie să se desfășoare: ponderea cea mai însemnată a normelor sociale o

constituie normele cu caracter precumpănitor „acțional”, adică normele de conduită-tip; această preponderență nu exclude și existența altor norme precum: cele ale gândirii, normele vieții spirituale, limbajului interior, normele-valori, care nu reglează conduita ci consacră, enunță sau atestă ceva;

3. Prin conținutul lor, normele sociale fie sintetizează o experiență trecută, acumulată, fie exprimă o necesitate perpetuă, fie proiectează un comportament viitor subordonat unui scop sau ideal. Prin aceasta unele norme sociale au și un caracter prospectiv-proiectiv, teleologic;

4. Normele sociale se adresează în mod impersonal, la modul generic, unor subiecți sociali potențiali, prescriind fie acțiuni sau conduite obligatorii, fie permise, fie prohibitive, fie recomandând sau stimulând conduite sau acțiuni din care decurg și obligații ale subiecților potențiali cărora li se adresează. Caracterul impersonal, generic al normei sociale explică faptul că norma nu se adresează unui subiect concret individualizat, nominalizat, ci tuturor subiecților potențiali ai aceluia raport social;

5. Normele sociale sînt (trebuie să fie) prin conținutul lor reciproc consistente (compatibile, necontadictorii) în sensul că normele sociale care reglementează aceeași conduită sau acțiune, nu pot ca în același timp să permită dar să și interzică acea conduită sau acțiune, ori să pretindă îndeplinirea concretă a unei acțiuni sau conduite irealizabile;

6. Indiferent de forma sau domeniul lor de referință, normele sociale reflectă, într-o anumită măsură, caracteristicile epocii în care s-au cristalizat; de aceea ele poartă amprenta, prin semnificative diferențieri, a modificărilor produse în planul raporturilor sociale;

7. Rezultă, de aici, dinamicitatea specifică a normelor sociale, existînd și la acest nivel diferențieri în funcție de nucleul care se conservă: unele din categoriile de norme au un grad mai mare de stabilitate (religioase, morale, familiale, științifice) față de altele cu dinamică mai accentuată (politice, economice, juridice).

Normele sociale au conținut istoric concret, fiind dinamice (mobile, variabile) și, în același timp, „statice” (conservative, invariabile, relativ stabile). Ele pot fi definite astfel: **normele sociale sînt anumite unități calitative și cantitative sociale („măsuri”): standarde, mostre, modele de conduită, reguli de coviețuire, ce s-au format în mod natural sau au fost instituite în anumit fel și a căror respectare este obligatorie pentru indivizii sau colectivitățile omenești.**

Caracterul principal al normei este acela de a stabili în cadrul societății o formă ideală a comportamentului, un model prescriptiv pentru ceea ce trebuie să fie și nu pentru ceea ce este. Deci, ordinea *normativă socială* nu e

sitatea de a reglementa raporturile sociale;

- un sistem deschis, datorită interferențelor sale cu celelalte sisteme: moral, politic, religios, etc. din cadrul sistemului social global, etc.

Dreptul ca sistem integrativ exprimat în unitatea normelor sale are la bază următorii factori:

1. voința unică, concretizată în acțiunea legislativă a Parlamentului;
2. scopul unic al normelor de drept, care ține, în principiu, de realizarea intereselor generale ale societății;
3. unitatea spațiului normativ și ordinii normative întrucît normele de drept se aplică situațiilor și persoanelor care intră sub incidența unui sistem normativ dat;
4. unitatea modului de realizare a normelor juridice, cu intervenția, la nevoie, a forței publice, ceea ce le diferențiază de celelalte tipuri de norme sociale (Vezi: [21, p.254]).

Sistemul dreptului unui stat ar putea fi definit succint ca *totalitate normelor, organizate ierarhic într-un sistem de acte normative, adoptate de puterea politică* (Vezi: [55, p. cap.6]).

Desigur, în contextul lucrării de față nu putem prezenta decît cîteva considerații și ilustrări cu privire la teoria generală a sistemelor și potențialul cognitiv al acestora pe teren juridic. Important este că (aceasta se va vedea din expunerea de mai departe), practic, toți autorii tratatelor juridice, din start, sînt orientați a căuta doar doi parametri de bază ai sistemului de drept – *elementele constitutive și interacțiunea dintre ele*, iar caracterul integral al acestui sistem este doar declarat, fără a fi demonstrat drept rezultat al unificării elementelor și interacțiunii dintre ele de către legile compoziției sistemice, despre care acești autori nici nu vorbesc, deoarece nu le-au conștientizat.

Credem, totuși, că TGS (U) oferă o platformă conceptuală aptă să întemeieze diferite demersuri teoretice și practice care ar contribui la progresul juridic.

3.2. Componentele de sistem ale dreptului

Majoritatea autorilor operează cu distincția *ramuri de drept, instituții juridice și norme juridice*. Deoarece în capitolul 2 al prezentei lucrări autorii au rezervat un spațiu aparte normei juridice, în compartimentul dat, din economie de mijloace, nu vom recurge la repetări.

Ramura de drept este definită ca un ansamblu distinct de norme juridice, legate organic între ele, care reglementează relații sociale ce au același specific, folosesc aceeași metodă sau același complex de metode și principii specifice. Ramurile de drept nu sînt izolate unele de altele, ci

4. Sistemul dreptului se distinge de mediul său ambiant, de toate celelalte instituții sau fenomene ale suprastructurii, cu care intercondiționează prin caracteristica sa de a face posibilă implicarea forței de constrângere a statului;

5. În interiorul sistemului de drept există o ordine ierarhică a subsistemelor sale, adică a ramurilor de drept, dreptul constituțional fiind o ramură structurantă față de toate celelalte, pentru că sursa hotărâtoare a normelor acestei ramuri de drept este chiar legea fundamentală care se regăsește la vârful piramidei actelor normative;

7. Sistemul dreptului are funcții caracteristice care îi dezvăluie esența, dreptul nefiind numai un receptacul al mutațiilor social-economice și politice din societate ci și un factor de impulsie a lor;

8. Sistemul dreptului este un sistem organizabil, care este reglat din afara sa, prin activitatea normativă desfășurată de către organele statului (Vezi: [21, p.253]).

Referindu-se la trăsăturile sistemului juridic, I. Dogaru, D.C. Dănișor, Gh. Dănișor analizează câteva aspecte privind dreptul ca sistem logic, trăsăturile de claritate, coerență, consistență și completitudine, relevând virtuțile și limitele acestei abordări în explicarea și înțelegerea dreptului. Autorii menționați mai relevă postura dreptului de „structură autorganizantă”, faptul că sistemul juridic se reproduce singur potrivit identității sale (deoarece „reglementează el însuși crearea și aplicarea sa”), interacțiunea sistemului juridic cu mediul („sistemul juridic nu evoluează prin acțiunea mediului, ci grație ei”), specificitatea dreptului („deși dreptul este creat, el își creează creatorii”).

Analizând caracteristicile sistemului dreptului, R. P. Vonica reține, între altele: convergența și integralitatea laturilor dreptului; autoreglarea; conservativitatea și relativitatea, sistemul dreptului garantează stabilitatea relativă a ordinii sociale normative, integrându-se și fiind condiționat de ierarhia subsistemelor sociale; permeabilitatea – care cuprinde permeabilitatea internă, ceea ce înseamnă condiționare reciprocă a componentelor sale și permeabilitatea externă, adică interacțiunea cu sistemele sociale nejuridice și întregul sistem social; o mișcare de diferențiere dar și de reunire a ramurilor dreptului care evidențiază complexitatea sistemului dreptului, deschiderea acestuia la sistemul social, în contextul abordării clasificării sistemelor juridice se relevă că Dreptul este:

- un sistem integral, datorită coeziunii mari dintre normele instituite și ramurile de drept;
- un sistem datorită elementelor de voință pe care le presupune;
- un sistem artificial, deoarece este o creație a omului, izvorâtă din nece-

confundabilă cu *ordinea în care există și evoluează societatea*.

Norma juridică este o *specie* a genului *normă socială* – aceea de a stabili în cadrul societății, prin metode *specifice dreptului*, o formă ideală a comportamentului-tip, un model prescriptiv pentru ceea ce trebuie să fie și nu pentru ceea ce este, din perspectiva dreptului.

Norma juridică, scriu autorii lucrărilor de teorie generală a dreptului, este o *regulă de conduită prescrisă, generală, impersonală, repetabilă, comandament al puterii publice, a cărei respectare e obligatorie*. Evident că puterea publică are autoritate recunoscută de comunitatea căreia îi comandă și voința sa nu e liberă nici față de așezarea firească a lucrurilor în societatea concretă nici față de comunitatea care o recunoaște și se recunoaște pe sine în ea, așa sau altfel.

Regula de conduită pe care o consacră norma juridică este generală și abstractă, fiind menită să se aplice unei serii întregi de situații concrete. *Normele juridice reprezintă acea categorie a normelor sociale instituite sau recunoscute de stat, obligatorii în raporturile dintre subiectele de drept și aplicate sub garanția forței publice, în cazul încălcării lor*.

Formal, norma juridică este: **A)** un model de conduită socială, adică *normă socială (gen proxim)*; **B)** edictată sau sancționată de o autoritate publică (*instituție oficială*) și **C)** a cărei respectare este asigurată, în ultimă instanță, prin forța de constrângere a statului (*diferență specifică*).

Am putea prezenta și alte definiții sau descrieri ale noiei juridice, dar cele de mai înainte sînt suficiente să desprindem câteva concluzii foarte importante (Vezi: [37, p.19]):

a - *norma juridică este una dintre speciile de norme sociale*, de rînd cu aceea politică, aceea morală etc. Aceasta înseamnă că atributele necesare ale normelor sociale se regăsesc în normele juridice, dar atribute ale normelor juridice nu sînt necesare și pentru normele sociale;

b - *norma juridică este o regulă de conduită*; conduita aparține totdeauna *cuiva* și se manifestă într-o *relație* a cuiva cu altcineva. Prin urmare, nu e vorba de orice fel de regulă (cum ar fi una de calcul matematic), ci de *conduită*, de *comportare* cînd și unde sîntem într-un anumit *raport (relație) social*. Revine că există mai multe feluri de reguli, din care unele sînt norme, cînd privesc conduitele; normele-reguli de conduită au specii: reglementările (prescripțiile), instrucțiunile tehnice, moravurile. Regula, în general, determină un *act omenesc*, o *formă de conduită* (acțiune sau inacțiune), calificată ca fiind corectă, dacă este respectată și incorectă, dacă nu este respectată. O regulă de conduită nu numai că de-

termină o acțiune calificată în acești termeni – corect-incorect – dar și o caracterizează axiologic; de pildă, regula formală *a substituirii*, în logică, determină substituirii corecte sau încorecte, pe când regula *bunei cuviințe* determină o *apreciere pozitivă sau negativă*.

c - norma juridică este emisă de o autoritate normativă publică, recunoscută de comunitate, care pentru a-și face efectivă voința atașează normei o sancțiune; sub această dimensiune, norma juridică este o prescripție.

d - norma juridică vizează conduita unui subiect uman. Spre exemplu, ea nu prescrie cuiva să fie altruist, să fie patriot, să nu fie egoist, să nu fie mincinos etc. Deși între „*a fi*” și „*a face*” există o interdependență, totuși destinatarul normei juridice este *făptuitorul*, ajunge la ceea ce este acesta dinspre ceea ce face el; Un om cumpătat din fire poate săvârși o faptă necumpătată, neatentă și norma juridică sancționează făcutul, prin făcut – pe agentul ei ca făcător. Pe normă nu interesează că făptuitorul necumpătat în cutare faptă este, în firea lui un om cumpătat. Aceasta ar putea fi, eventual, o atenuantă, nu o absolvire, căci nemijlocit norma juridică tratează făptuirea, nu ființarea. Desigur, sînt situații cînd agenții-făcători sînt așa cum li-i facerea și atunci norma juridică, determinînd actul, determină firea. Dreptul nu cere nimănui să nu fie mincinos, ci să nu facă declarații mincinoase, să nu fie laș, ci să nu părăsească frontul de luptă, să fie vigilent, ci să nu doarmă în post.

Prin urmare, ideea de bază a normei juridice ar putea fi definită ca o modificare controlată de om în mediul socio-uman, cu scopul să producă valori sau să-si satisfacă o trebuință (intervenția individului uman în desfășurarea firească, autonomă a evenimentelor, încărcată cu valori și semnificații umane).

O acțiune este umană întrucît agentul (făptuitorul) ei implică în ea atitudini, scopuri, idealuri, intenții ale sale, pe firul cărora o desfășoară; este în vederea a ceva construit mental, înainte să o fi declanșat și desfășurat. Cînd constatăm fapta, la capătul unei acțiuni terminate de cineva întrebăm „de ce? pentru ce? în numele cărui ideal? ce a intențional?”, deoarece știm că aceste scopuri, intenții etc. au fost în mintea lui înaintea acțiunii în care s-a comportat conform lor. Apoi, ca scopul să fie realizat, agentul utilizează în acțiunea lui instrumente, tehnici, procedee, alegând pe cele evaluate de el ca ar fi potrivite să realizeze (Vezi: [37, p.19]). În sfârșit, prin acțiunea sa agentul a produs o schimbare în lumea în care trăiește, contribuind la ordinea deja existentă sau, dimpotrivă, tulburînd-o.

Deoarece, pe drept cuvînt, acțiunea umană este o conduită ghidată de scop, mediată de instrumente și tehnici, agentul ei producînd o faptă

interdependențelor dintre diferite norme juridice, instituții juridice și ramuri de drept.

De asemenea, abordarea sistemică a dreptului servește unor scopuri didactice și științifice, ea stă la baza clasificării științelor juridice și sugerează noi căi pentru cercetarea juridică.

După cum am menționat anterior, studiul obiectelor complexe, structurate și organizate după anumite *legi ale compoziției*, este problema-cheie a teoriei generale a sistemelor, varianta elaborată de către Iu. A. Urmanțev – TGS (U).

În acest context conceptual, cercetarea științifică a dreptului beneficiază de direcții și sugestii privind cunoașterea identității și stabilității calitative a dreptului înțeles ca un *complex de norme* aflate în anumite *relații* (interacțiuni) și *ordonate* conform unor *principii generale*, legitați sistemice interne și externe (legi ale compoziției sistemului de drept) care determină *integralitatea* dreptului, rolul și funcțiile acestuia ca subsistem al sistemului social.

Preocupările științifice din această perspectivă sînt din ce în ce mai frecvente și în doctrinele juridice contemporane.

Marea majoritate a specialiștilor în drept consideră că dreptul este o *totalitate de norme juridice, care interacționează și se intercompletează, alcătuiind un sistem coerent și integru. Ca elemente de bază ale sistemului de drept, normele juridice reprezintă părți, în raport cu întregul, dar și ca subsisteme, în raport cu propriul lor sistem.* Se constată, deci, că relația între subsisteme și sistem este o *conexiune* ce încheagă *diversitatea în unitate*. Astfel, I. Deleanu relevă că trăsăturile sistemelor în general se regăsesc în esența lor – firește în forme de manifestare specifice – și în cazul sistemului dreptului, considerații cu privire la care I. Craiovan sintetizează:

1. Sistemul dreptului este un sistem deschis, dinamic, aflîndu-se într-un proces de permanentă devenire, nu numai ca reflectare a transformărilor calitative intervenite în ansamblul relațiilor sociale, dar și ca factor dinamizator în dezvoltarea acestor relații;

2. Structura sistemului de drept apare ca o totalitate complexă și unitară de interacțiuni între ramurile de drept, dar și între acestea și întreg. Deși fiecare ramură a dreptului are principii specifice obiectului ei de reglementare, ele sînt subsumate principiilor sistemului de drept și se manifestă în deplină concordanță cu esența acestora;

3. Ramurile dreptului nu reprezintă simple configurații în sistem, prin a căror însumare se obține sistemul. Acesta, ca totalitate, este un fenomen complex, ireductibil la părțile componente;

todelor lor de funcționare; 3) principiul libertății sociale; 4) principiul echității (dreptății) sociale; 5) principiul democratismului; 6) principiul umanismului; 7) principiul legalității; 8) principiul egalității în drepturi; 9) principiul internaționalismului; 10) principiul unității drepturilor și îndatoririlor juridice; 11) principiul justiției; 12) principiul răspunderii pentru vină [71, p.222-223].

După părerea noastră, fără a recurge la extinderi sau restrîngerii raționale, în funcție de principii generale ale sistemului dreptului R. Moldova, inerente tuturor normelor, instituțiilor juridice și ramurilor dreptului în vigoare, sînt: 1. **principiul justiției** (descendente: echitatea sau dreptatea socială, separarea puterilor în stat, ș.a.); 2. **principiul libertății** (descendente: buna credință, pluralismul politic); 3. **principiul egalității** (descendente: legalitatea, nediscriminarea, ș.a.); 4. **principiul responsabilității** (descendente: *pacta sunt servanda*, răspunderea pentru vină, ș.a.); 5. **principiul unității** (descendente: unitatea drepturilor și îndatoririlor juridice, democratismul, solidaritatea, ș.a.); 6. **principiul ierarhiei** (descendente: cooperarea, supremația Constituției, înființarea dreptului comunitar, ș.a.). A se vedea ANEXA 1, Construcția ierarhică a principiilor dreptului.

Aceste idei de maximă generalitate și importanță pot fi acceptate ca restricții ale sistemului dreptului, care-i asigură existența și integralitatea, precum și ghidează elaborarea normelor dreptului pozitiv și aplicarea acestora la realitățile vieții sociale. Principiile generale ale dreptului sînt viabile în măsura în care devin parte componentă a conștiinței juridice a guvernanților și guvernaților. După cum arată Gh. Mihai, “principiile dreptului trebuie și recunoscute și consacrate ca atare, căci doar astfel pot fi conștient atrase în interpretare, în aplicare, în integrarea noilor norme în întregimea sistemului de drept.”[37, p.121]. În dependență de realizarea acestui deziderat, principiile generale ale dreptului nu vor fi abstracții pure sau declarații rupte de realitate.

Studierea sistemului dreptului are o mare importanță teoretică și practică. Cunoașterea sistemului dreptului ajută organele de stat în procesul de elaborare și perfecționare a dreptului pentru a descoperi și completa anumite lacune ale dreptului pozitiv, pentru a elimina reglementările perimate și a asigura concordanța și armonia între normele juridice.

Sistemul dreptului stă la baza sistemului legislației și se exteriorizează în cadrul lui, pe de o parte, iar pe de altă parte, este fundamentul sistematizării legislației în ambele forme: încorporare și codificare. Cunoașterea sistemului dreptului contribuie, totodată, la perfecționarea aplicării și interpretării dreptului, atrăgînd atenția asupra legăturilor și

cu semnificație umană. Atitudinile, scopurile, idealurile, intențiile etc. neexteriozitate într-o conduită nu sînt acțiuni, nu interesează norma juridică dacă rămîn astfel și interesează norma juridică dacă sînt exteriorizate. Într-adevăr, căci ființa deliberează cu voință și rațiune, omul își propune, cîntărește, plănuiește, deliberează, alege, intenționează conștient de lumea în care conviețuiește, deci își asumă față de sine și față de societate fapta ce o va face înainte să o facă.

Acțiunea este o conduită cu scop. Agentul (actantul) își propune un scop care să-i satisfacă un interes, o trebuință, să concretizeze un ideal la condițiile de loc și timp, să-și adapteze aspirațiile la situație. Este evident că scopul unui om, ființă liberă, în limitele faptului că e format într-un mediu educativ-informational, că e supus presiunii propriului mental și al mentalului colectiv formal și informai, aici și acum, este rezultatul unei alegeri între alternative pe care le-a luat în posesia conștiinței lui, în care sînt angajate sentimentele, speranțele, intențiile, pretențiile, reprezentările, cunoștințele lui, valorile morale, politice, economice, juridice la care a optat în limitele capacității sale nu atît naturale, cat în măsura în care i le-a dat societatea. De aceea el indică orientarea acțiunii agentului, este punctul de plecare în planificarea și programarea șirului complex de acte și operații.

Ansamblul formelor care determină și caracterizează acțiunea (deci conduita) cuiva constituie *situația acțională*. Printre acești factori reținem clasa celor asupra cărora agentul nu poate interveni în nici un fel (dar se poate, de la un anumit nivel al dezvoltării personalității sale, adapta), cum ar fi ploaia, seismul, schimbul anotimpurilor, întunericul etc. și clasa celor asupra cărora agentul poate interveni, controlîndu-i, cum ar fi întreruperea curentului electric, devierea cursului unui rîu, doborîrea unor arbori etc. Determină și caracterizează o acțiune, de asemenea, instrumentele utilizate, tehnicile aplicate, aptitudinile și cunoștințele agentul. Norma juridică, în ipoteza sa, prevede generic situațiile acționale permise, interzise sau obligatorii pentru conduita unui agentul generic. Ocazia sau prilejul este acea situație acțională obiectivă, temporal și spațial finită care înlesnește realizarea acțiunii sale, pe care acesta o poate folosi sau o folosește cu totul sau în parte.

Există mai multe criterii de clasificare a conduitelor; după statutul lor fizic-natural:

- transformatoare (dinamice) constructive sînt cele care provoacă, determină schimbări în mediu care satisfac anumite valori, interese individuale în cadrul valorilor, intereselor generale ale societății;

- transformatoare (dinamice) distructive sînt cele care provoacă, determină schimbări în mediu prejudiciind interesele și valorile generale

ale societății;

- conservative (statice) de ocrotire sînt cele care determină ocrotirea valorilor și intereselor generale ale societății, sub semnul cărora interesele și nevoile individuale sunt ocrotite;

- conservative (statice) de prevenire sunt cele care determină prevenirea non-valorilor, actelor nocive, indezirabile, dăunătoare societății și care, astfel, dăunează individului, mai devreme sau mai târziu (Vezi: [37, p. 20-21]).

Normele juridice interzic acțiunile distructive, obligă acțiunile conservative și permit acțiunile constructive, impunînd tipuri de conduite agenților concreți.

După gradul lor de întemeiere, conduitele pot fi spontane sau planificate, pregătite mental printr-un proiect mai mult sau mai puțin detaliat și sistematic.

După atitudinea agenților față de rezultatul conduitei, aceasta poate fi intenționată sau neintenționată. Cineva își stabilește un scop, proiect mental de împlinit, anticiparea a ceva ce este acceptat, de presupus cu toate sau cu multe consecințe admise. Conduita lui de realizare a scopului spunem că e intenționată, în acest caz, spre deosebire de situația în care conduita sa a produs un rezultat asupra căruia nu a deliberat, nu l-a proiectat, nu l-a dorit, deci nu l-a intenționat.

Avînd ca reper acțiunea (conduita) umană, diferiți autori au clasificat normele în varia chipuri. De pildă, putem distinge între norme cu caracter general sau universal, cu ilustrarea normelor morale general-umane, și norme particulare, aplicate unor comunități mai restrânse (o organizație socială, d.e.). G. von Wright își exprimă îndoiala că normele morale ar sta pe același plan cu regulile unui joc, că ar fi obiceiuri sau prescripții, cît și înțelegerea lor teleologică, deci că ar avea universalitate.

De asemenea putem observă reguli morale, de conviețuire socială proprii unui grup (de bună creștere sau de comportament civilizată) sau unui anumit mediu (profesional, sportiv, monden), reguli de deontologie profesională, reguli tehnice în exercitarea unei profesii.

Ordinea normativă socială privește toate acțiunile (conduitele) umane în raport de care există și se manifestă normele juridice, religioase, economice, morale, politice etc. între acestea, norma juridică stabilește ceea ce trebuie să îndeplinească un agent, ceea ce el e îndreptățit, este stimulat să realizeze.

Dreptul nu înseamnă numai norme juridice, așa cum morala nu se limitează numai la reguli morale. Dar e tot atît de adevărat că norma juridică e elementul primar al dreptului, instituit de o autoritate publică

necesitățile practicii juridice, în funcție de “adevărate principii comune” aplicabile realității [20, p.319].

Dificultatea sarcinii abordate de comparatiști de a stabili principii generale universale, “dreptul comun al umanității civilizate”, rezidă în pluralismul și eterogenitatea ordinilor juridice. Evident, metoda comparativă poate desprinde mai facil principii comune mai multor ordini juridice, dacă ele aparțin aceluiași sistem juridic și alcătuiesc un fond comun. Sarcina se complică atunci cînd se caută a desprinde un “drept comun al umanității civilizate”, datorită minimumului de principii foarte asemănătoare și maximumului de principii deosebite (specifice). Printre preocupății de depistarea unor principii generale de drept comun se numără comparatiștii Saleilles, Lambert, Schlesinger (în cadrul proiectului pilot al Cornell Law School). Profesorul Schlesinger cu echipa lui a încercat să demonstreze existența unui *Common Core* (esența comună); descoperind după o muncă de zece ani multiple afinități între ordinele juridice, capitaliste și socialiste, acestea avînd totuși o importanță secundară în plan aplicativ [20, p. 321-324].

Pe lîngă tendințele de globalizare a principiilor generale ale dreptului înregistrate în cadrul comparativismului juridic, se constată și unele interpretări reduționiste ale principiilor generale. Spre exemplu, Gh. Mihai și R. Motica consideră principiul justiției drept “temei complex al universului juridic”, “principiul care asigură unitatea, omogenitatea, echilibrul, coerența și capacitatea dezvoltării normative particulare a societății”, și care “se dimensionează în legalitate, egalitate, echitate și bună-credință” [37, p.127-128, p.131].

A contrario, tendința de a extinde numeric principiile generale ale dreptului este proprie unor doctrinari (D. Mazilu, G. Fiodorov, V.M. Curițin, Z.D. Ivanova, M.I. Baitin ș.a.). Spre exemplu, M.I. Baitin numește următoarele principii generale ale dreptului: libertatea; egalitatea; dreptul la viață; dreptul la proprietate; demnitatea; justiția; omul - valoarea supremă; familia și poporul - izvorul puterii; apărarea drepturilor naturale ale omului - scop și îndatorire a statului; legalitatea; îmbinarea convingerii și a constrîngerii; încurajare și limitare în drept; federalismul [53, p.153], în total 13 principii. Printre acestea depistăm și drepturi subiective, și funcții ale statului, și metode de reglementare juridică.

G. Fiodorov propune o listă din 12 principii generale: 1) consolidarea juridică a bazelor social-politică și economică a statului, a relațiilor de producție dominante; 2) consolidarea juridică a puterii publice, a structurii ei; repartitia împuternicirilor între organele publice, a formelor și me-

piile generale ale dreptului situează pluralismul politic și separația puterilor în stat, principiul îndeplinirii angajamentelor asumate *pacta sunt servanda* [34, p.121-122, p.134-135]. Considerăm că primele două sînt principii fundamentale de drept constituțional, iar cel din urmă este principiu de drept internațional public, care dezvoltă principiul general al responsabilității.

În literatura juridică nu găsim o listă-tip și un număr determinat de principii generale ale dreptului. Cîți autori, atîtea păreri. Doctrinarii apar de cele mai deseori în funcție de creatori ai noilor principii de drept. „Numărul principiilor diferă de la un sistem de drept la altul, ceea ce e un semnal că nu avem de a face cu principii ale dreptului; astfel, dacă științele juridice revendică pentru sistemul roman de drept contemporan 125 principii, ... pentru sistemul argentinian de drept 138 principii, iar pentru sistemul irachian de drept 98 principii, se ivește întrebarea ce înseamnă, propriu vorbind principiu, și cîte or fi oare pentru domeniul dreptului de descoperit...” – se întrebă Gh. Mihai și R. Motica, care sînt convingși că mai mulți autori, cînd descoperă noi „principii”, de fapt se referă la principii-reguli de metodă, deduse din temeiurile sistemului dreptului [III, 37, p.126], adică din principiile generale ale dreptului (*subl. autor.*).

Într-adevăr, escaladarea principiilor generale ale dreptului pune în pericol stabilitatea ordinii juridice, însăși existența acesteia, face dificil procesul de realizare a dreptului și contribuie la amplificarea nihilismului juridic. De aceea, în calitate de antipod, în doctrina juridică se înregistrează tendințe de globalizare a principiilor generale ale dreptului, în contextul dezvoltării dreptului comparat. Chiar dacă „ideea că prin comparare se pot desprinde principii generale ale dreptului, comune umanității, este destul de veche” [20, p.317], totuși actul de comparare trebuie să înglobeze toate ordinele juridice din lume pentru a vorbi despre principii universale de drept. Dimpotrivă, în dependență de același criteriu geografic, „numărul și importanța principiilor generale sunt atît mai mari cu cît numărul ordinelor juridice comparate este mai redus și cu cît, pe de altă parte, ordinele juridice comparate sunt tipologic înrudite” [20, p.318]. J.L. Constantinesco numește aceste principii comune tuturor sistemelor juridice „*constante generale*”, ceea ce ar însemna că ele există în măsură în care natura umană sau structurile sociale cunosc elemente permanente. Aceste principii, însă avînd un grad înalt de abstractizare, își pierd contactul cu realitatea juridică sau socială, sau economică. Astfel, este afectată valoarea practică a principiilor generale. Ele pot satisface interesul teoreticienilor, în funcție „de idei generale”, și mai puțin

recunoscuta de comunitate și a căruia aplicare e asigurată prin conștiința colectivă, că poartă valorile juridice, iar la nevoie, este impusă printr-o forță coercitivă determinată. Dacă identificăm autoritatea publică recunoscută cu statul, atunci dreptul e numai *drept etatic*, norma juridică provine numai de la el, forța coercitivă care o impune e un organ abilitat. În caz contrar, adică a unui *drept-mai-mult* decît dreptul etatic, norma juridică provine și de la alte autorități recunoscute și forța coercitivă ar avea-o și alte autorități.

M. Djuvara indică patru elemente distincte pentru norma juridică: *a* - reglementează numai intenții exteriorizate; *b* - obligațiile ei au atît caracter pozitiv (de facere), cît și negativ (de nefacere); *c* - norma juridică obligă numai față de altul (alții); *d* - constrîngerea (sanctiunea) intervine invariabil din exteriorul persoanei, pentru a o determina să intre în ordinea instituită și pentru a reface aceasta ordine dezechilibrată într-un mod oarecare.

Trăsăturile normei juridice sînt (Vezi: [37, p.22-24]):

a - generalitatea. Ceea ce prescrie norma juridică este *o conduită standard*, destinată unui subiect generic. De pildă, judecata „Omul e ființă creativă” are un subiect logic, *omul*, luat în întreaga lui extensiune și cu atribute general valabile, la fel cum are un predicat logic, *ființa creativă*, considerat valabil pentru acest subiect, în genul său. De pildă, norma „Judecătorul este persoana care...” are, de asemenea, un subiect logic generic căruia îi este atașată dispoziția, caracterizarea prescriptivă; chiar cînd circumscrie clasa subiectului logic după anumite criterii – sex, vîrstă, ocupație, domiciliu, profesie – acesta rămîne tot generic. Generalitatea reprezintă condiția sub care norma juridică adeverește principiul egalității: „Dacă judecătorul este persoana care are aceste obligații, atunci fiecare judecător are aceste obligații”. De asemenea, generalitatea permite raționamentul de aplicare la particular și individual: „Dacă judecătorul are aceste obligații, atunci și acest (acești) judecător are aceste obligații”.

b - specialitatea. Subiectul generic al normei juridice are totdeauna o determinare specială. De pildă, cea mai largă determinare specială este „Orice ființă umană are dreptul la viață”, urmînd „toate ființele umane au dreptul la viață”, apoi „orice subiect de drept care are această calitate (bărbat, femeie, copil, bătrîn, european, american, belgian, suedez, militar, funcționar, comerciant, lucrător etc.) posedă această competență legală etc.”. Specialitatea normei juridice nu o face mai puțin generală, chiar dacă numeric-cantitativ sînt mai puțini bărbați decît oameni, militari decît cetățeni etc. De pildă, înăluntru specialității subiectului generic fiecare membru al unui stat este egal cu altul în privința calității, competenței stabilite de norma în vigoare. Specialitatea

ajunge pînă la limita unui organ unipersonal - șef al statului, președinte al Parlamentului, ministrul justiției, procurorul general – căruia îi e stabilită competența indiferent de persoana concretă prin care se manifestă organul respectiv pentru o durată anume.

c - *impersonalitatea*. Dacă subiectul normei juridice este generic, predicatul ei este impersonal; neadresîndu-se cuiva anume, ea este incidentă persoanelor care întrunesc predicatul ei, cuprinse sub numele tehnic de *condiții* în ipoteză: subiectul generic *funcționarul* are drepturi impersonale **a**, **b**, **e**; decurge că un funcționar concret are drepturile sale subiective **a**, **b**, **c**. Într-adevăr, căci dreptul subiectiv **a** sau **b** sau **c** este prerogativa *unui* subiect de drept **A** sau **B** sau **C** de a avea o conduită sau de a pretinde o conduită celorlalți, în scopul valorificării sau apărării conduitei sale protejată impersonal de norma juridică, el fiind *un* subiect din subiectul generic al normei juridice. Impersonale sînt nu numai drepturile și obligațiile din dreptul obiectiv în vigoare dintr-un stat (dreptul lui pozitiv), implicit din dreptul lui material cutare sînt cutare, ci și din prevederile normelor procedurale. Acestea reglementează impersonal procedura de aplicare a dreptului material și de valorificare a drepturilor și obligațiilor impersonale ale participanților la raporturile juridice circumscrise în normele dreptului material. Astfel vom deosebi normele juridice de *actul individual de aplicare a dreptului, concret și personal*.

d - *repetabilitatea*. Ideea repetabilității este conținută în generalitate și impersonalitate, considerarea ei ca trăsătură fiind necesară numai în raport de cuprinsul unor acte juridice – hotărîri judecătorești, contracte, decizii. Dacă subiectul unei norme juridice este generic, atunci dacă și predicatul ei sînt impersonale, urmează că dacă un individ întrunește condițiile de subiect al acelei norme și îi revin predicatul ei, norma juridică se repetă.

e - *obligativitatea*. Normele juridice sînt permissive de conduită, prohibitive sau imperative de conduită, dar indiferent ce direcție de desfășurare cer ele conduitei, sînt *obligatorii* de urmat, dacă sînt îndeplinite condițiile prevăzute. Ele sînt fixate de legiuitor în acte normative, după anume procedură și apoi date publicității „spre știința tuturor”; astfel nimeni nu se poate scuza invocînd necunoașterea a ceea ce i se cere. Pentru ca obligativitatea să fie eficientă fiecare sistem de drept posedă și mijloacele sale de a se face ascultat.

f - *implică un raport intersubiectiv*. Deși norma juridică este o prescripție generală – impersonală și specială, ea imaginează omul individual în raport cu semenii săi. Fără această redare a legăturilor sociale multiple, ea nu și-ar găsi rațiunea suficientă de a fi. Întrucît vizează crearea unor relații imperative sau să dea caracter imperativ unor relații deja exis-

bază [41, p.127].

L. Barac opinează că principiile fundamentale sînt acele principii generale care au valoare constituțională și se impun chiar legislatorului [12, p.58].

Din cele relevate, conchidem că principiile generale nu se identifică cu principiile fundamentale ale dreptului. “... Dacă orice principiu fundamental este un principiu general, nu orice principiu general este și fundamental” [12, p.58]. Ceea ce înseamnă că sfera principiilor generale ale dreptului depășește sfera principiilor fundamentale, iar sub aspectul conținutului cele din urmă le cuprind pe cele dintîi. Deci, principiile fundamentale se subordonează principiilor generale, constituind raportul specie-gen.

Dacă la principiile generale ale dreptului se atribuie, fără dubii, principiile libertății, egalității, justiției, echității, responsabilității, atunci principiile fundamentale (constituționale) variază de la un sistem național de drept la altul în dependență de tipul relațiilor sociale și intențiile legiuitorului. Spre exemplu, Constituția U.R.S.S. din 1977 a consacrat principiile centralismului democratic, legalității socialiste, internaționalismului, unității drepturilor și libertăților cetățenilor și îndatoririlor etc.

Principii fundamentale ale dreptului socialist, după V.N. Curișin, sînt: - apărarea și consolidarea proprietății socialiste; - repartitia după muncă în corespundere cu cantitatea și calitatea ei; - egalitatea în drepturi ale raselor și naționalităților; - egalitatea în drepturi ale cetățenilor indiferent de sex; - garanții reale și depline a drepturilor și libertăților cetățenilor; consolidarea puterii poporului în frunte cu clasa muncitoare; - dreptatea; - unitatea indestructibilă a drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor [70, p.186].

Constituția R. Moldova din 1994 a consacrat principiile fundamentale ale suveranității și independenței, pluralismului politic, separării și colaborării puterilor, umanismului, unității drepturilor și obligațiilor fundamentale ș.a.

Împărtășim întru totul constatarea lui Gh. Mihai și R. Motica privind existența principiilor consacrate de Constituții și principiilor neconsacrate de Constituții. “Înafara principiilor fundamentale sunt expuse principiile generale: al eficacității, al egalității cetățenilor în fața legii, al contradictorialității, al legalității pedepsei, al separației puterilor în stat, al nediscriminării” [37, p.126]. De fapt, ceea ce atribuie unii autori la principiile generale ale dreptului sînt principii fundamentale sau chiar ramurale și invers, ceea ce se regăsește adeseori la capitolul “principii fundamentale” sînt principii generale. Spre exemplu, D. Mazilu printre princi-

întemeiază și restricționează sistemul dreptului, asigurându-i unitatea materială și procesuală.” Or, principiile generale ale dreptului sînt ideile de maximă generalitate, esență și valoare ale conținutului tuturor normelor juridice dintr-o ordine juridică pozitivă, pe care o justifică ca sistem funcție de legi ale compoziției, asigurându-i integritatea materială și procesuală.

Unii doctrinari stabilesc un raport de identitate între noțiunile “principii generale ale dreptului” și “principii fundamentale ale dreptului”. Prin identificarea acestor noțiuni se creează confuzie în înțelegerea conceptului de principii ale dreptului. Spre exemplu, D. Mazilu definește principiile generale ale dreptului astfel: “... putem defini principiile fundamentale ale dreptului ca fiind acele idei călăuzitoare ale conținutului tuturor normelor juridice, care cuprind cerințele obiective ale societății în procesul creării dreptului și realizării normelor juridice” [34, p.117]. În acest caz definitorul nu corespunde întregului definit, altfel zis, este încălcată regula adecvării (regulă a definiției).

Definiții neadecvate, deci logic incorecte, am depistat la autorii ruși E.A. Lucașeva, (“... principii de bază (fundamentale) – începuturi determinate obiectiv conform cărora este construit sistemul dreptului și reglementarea juridică în societatea socialistă”) [62, p.21], V.N. Curițîn, Z.D. Ivanova (“principii de bază (fundamentale) – teze conducătoare care determină orientarea generală a reglementării juridice socialiste și începuturile tuturor normelor dreptului socialist”) [70, p.186]. În calitate de justificare logică V.N. Curițîn și Z.D. Ivanova precizează că principiile de bază sunt fixate, ca regulă, în constituție.

În ordinea corectitudinii logice, prin principii fundamentale ale dreptului înțelegem acele idei de bază ale normelor de drept constituțional, care întemeiază instaurarea, organizarea și exercitarea puterii publice, drepturile și îndatoririle cetățeanului, consacrate, de regulă, sau degajate din Constituția statului. Altfel zis, principiile fundamentale ale dreptului sînt principii generale, exprimate, ca regulă, în legea fundamentală a statului, și care reglementează principalele relații sociale.

I. Dogaru, spre exemplu, definește principiile fundamentale ale dreptului român ca idei diriguitoare care se degajă, ca urmare a raportului dintre legea fundamentală și celelalte legi, în principal din Constituția României și care se găsesc și va trebui să se găsească în întregul nostru sistem în curs de formare [25, p.114].

B. Negru scoate în evidență trăsăturile principale ale principiilor fundamentale ale dreptului: reflectarea lor, de regulă în Constituție; precum și reflectarea lor în întreaga legislație în funcție de idei diriguitoare de

tente, ea implică o intersubiectivitate fie bilaterală, fie unilaterală. Bilateralitatea va fi văzută în legătură cu ideea de alteritate a normei și de reciprocitate a ei. Participarea unei persoane la viața juridică presupune o permanentă raportare la ceilalți, obligația unui subiect de drept față de altul implicînd o limitare a acțiunilor sale, desigur, dar una care îi favorizează libertatea, care face posibilă comunicarea umană și conviețuirea în cadrul unui grup social.

g - este formalizabilă. Aceasta înseamnă că normele juridice au o anumită structură, schemă de organizare, indiferent de conținutul lor concret (penal, civil, administrativ, vamal, ecologic etc.). Normele în general și cele juridice, în special, au funcție *imperativă*, indică ceea ce *trebuie* să execute un subiect al dreptului. De aceea, consideră G. Mihai și R. Motica „pare mai realist să distingem o logică deontică *sui generis* a funcționalității normelor juridice care formează spațiul dreptului obiectiv și o altă logică, implicată în aplicarea dreptului material, prin dreptul procesual, care să permită valorificarea dreptului subiectiv” [37, p.24].

Astfel, stabilim:

- o variabilă individuală pentru agentul acțiunii – **A, B, C**;
- o variabilă propozițională pentru caracterizarea acțiunii - **p, q**;
- o variabilă propozițională pentru caracterizarea condițiilor - **c**;
- un operator deontic - **P** (permis), **F** (interzis), **O** (obligator)...;
- un operator deontic al sancțiunii - **S**.

(**c_i**) **A F_p – S**; Se citește: în condițiile **c_i**, subiectului generic **A** îi este interzis să săvârșească **p** sub sancțiunea cutare, **S**.

Introducînd constantele (operatorii logici) *disjuncției, conjuncției, negației, echivalenței* etc. în expresii axiomatice, implicația fiind derivată, putem descrie un sistem de drept pozitiv, făcînd abstracție de ramurile sale, căci sub aspect logico-formal nu apare nici o deosebire între aceste ramuri. Mai mult, se pare că însuși sistemul de drept obiectiv este formalizabil. Aceasta nu înseamnă că ar fi formalizabilă activitatea de aplicare a dreptului. Aici, într-adevăr, este utilizabilă argumentarea, dar una specifică, întrucît intră în joc principiul răspunderii și regula individualizării sancțiunii. Totuși, problema argumentării mai degrabă poate să revină teoriei retoricii, ca un capitol a discursului persuasiv, asumat de către participanții la procesul judiciar.

Analiza normelor juridice, consideră Gh. Mihai R. Motica, „presupune luarea în discuție și a principiilor juridice. Aceste principii par a fi de două feluri: ale sistemului dreptului și ale sistemelor de drept; astfel, principiul eticii și echității socialiste este principiu al sistemului

comunist de drept, pe cînd principiul egalității aparține sistemului dreptului și-l vom regăsi în oricare sistem de drept; vom observa că principiile se distribuie în oricare din normele juridice, iar apoi că funcționalitatea lor e relevantă de aplicarea practică a conduitei prescrise de aceste norme. În raport cu principiile, normele juridice au, însă, o valoare dezvoltătoare teleologică mult mai mică; psihologia organizării vieții sociale admite că normele sociale (deci inclusiv cele juridice) sînt, prin definiție, foarte sărace pentru că ele nu intenționează a dezvoltă fenomenele, ci a le perpetua.

Principiile juridice sunt cuprinse în legea fundamentală a unui sistem de drept sau sînt deduse pe cale de interpretare din ea. Conținînd în ele temeuri obiective ale existenței și evoluției dreptului în societate, principiile au valoare explicativ-justificativă prioritară. De aceea, socotim că cercetarea normelor juridice trebuie să se coreleze cu investigarea principiilor juridice, zise ale dreptului; există deosebiri de semnificație între principiul egalității, al sistemului dreptului, principiul apărării proprietății comuniste, al sistemului comunist de drept și principiul tehnic al disponibilității.

Este necesar să distingem între normele juridice și oricare din aceste principii, căci nu e realist să considerăm că normele ar fi, pur și simplu, principii” [37, p. 24-25].

Din analiza anumitor caracteristici ale *normei juridice* – specie a *genului normă socială* – putem formula următoarea concluzie: *norma juridică este un „ordin”, o cerința, care orientează într-un anumit mod, adică limitează unele dintre formele posibile ale conduitei subiecților de drept (individuali sau colectivi), impusă de către un organ public care, la nevoie, poate aplica diferite mijloace de constrîngere. Din punct de vedere al TGS (U), norma juridică este legea compoziției care reprezintă anumite restricții față de conduita unei mulțimi de subiecți și relațiile dintre ei (dintr-o clasă de individualități sau colectivități, care, în baza anumitor criterii, devin subiecți ai dreptului); aceste restricții, alese din anumite rațiuni și după criterii fixe, sînt elaborate și aplicate de către organe publice, care urmăresc scopuri concrete, din clasa celor existente sau posibile.*

2. 2. Caracterul sistemic al normei juridice

Norma juridică are o structură internă (denumită structură logică), la fel cu cea a formei ei exterioare, formulată în texte legislative, numită structura tehnico-legislativă. Altfel spus, structura normei juridice se referă la aceea „ce spune” propoziția normativă juridică, pe cînd structura externă privește „cum este expusă” în scris propoziția normativă.

nate a fi structura, cît și dezvoltarea sistemului [44, p.112]” – definiție aplicabilă și sistemului dreptului pozitiv.

N. Popa susține că un principiu general de drept este rezultatul unei experiențe sociale și o reflectare a unor cerințe obiective ale evoluției societății, ale conviețuirii sociale, ale asigurării aceluși echilibru necesar între drepturile unora și obligațiile altora [44, p.114]. Principiile generale ale dreptului îmbrățișează un mare număr de cazuri concrete, ... rezumă fie aprecierile individuale ale relațiilor juridice, fie elementele lor de fapt și ... iau forma unor definiții științifice” – arată M. Djuvara în “Enciclopedia juridică” [23, p.276].

Prin “principii generale ale dreptului” S. Popescu înțelege “un ansamblu de idei directoare care, fără a avea caracterul precis și concret al normelor de drept pozitiv, orientează aplicarea dreptului pozitiv”. De exemplu: ideile privind libertatea umană se concretizează în principiul autonomiei de voință [45, p.163].

G. Fiodorov arată că principiile generale ale dreptului sînt începuturi de bază care determină cele mai esențiale trăsături ale dreptului în ansamblu, conținutul lui, și particularitățile de regulator al relațiilor sociale în ansamblu. Aceste principii se extind asupra tuturor normelor juridice și acționează în toate ramurile dreptului indiferent de caracterul și specificul relațiilor reglementate [71, p.219].

T. Mînzală vede într-un principiu general de drept “un început în ordinul idealului care se prezintă sub forma unei axiome sau deducții, deoarece s-a născut printr-o generalizare de fapte experimentale” [29, p.14].

A. Popescu situează principiile generale de drept dincolo de ordinea pozitivă, pe planul dreptului natural. Stabilind din analiza socio-juridică a diferitor perioade anterioare că sunt “... principii generale de drept natural care nu aparțin nici unei epoci, sunt universal valabile, indiferent de timp și spațiu” [46, p.107].

V.D. Zlătescu pune în evidență generalitatea principiilor dreptului, definindu-le ca factori comuni, idei constante ce se desprind din întreaga legislație [51, p.108].

Gh.N. Manov consideră că principiile generale ale dreptului sînt abordate diferit în familiile juridice. În sistemul de drept romano-german, spre exemplu, principiile generale ale dreptului reflectă subordonarea dreptului față de comandamentele justiției, în acel mod în care justiția este conștientizată la o anumită etapă [69, p.172].

Recurcînd la specificare și respectînd regulile definiției, propunem următoarea definiție a noțiunii “principii generale ale dreptului”. “**Principiile generale ale dreptului sînt acele principii ale dreptului care**

3. SISTEMUL DREPTULUI

3.1. Conceptul sistemului dreptului

Normele juridice, oricât ar fi de deosebite prin conținut, sînt foarte strîns legate între ele, alcătuiind un tot unitar. Ele formează un ansamblu ordonat, bine organizat, logic coerent, constituindu-se într-un sistem, nefiind doar o îngrămădire de „piese” detașate ci, dimpotrivă se assemblează în mod organic, fiind un tot întreg. „*Caracteristica de sistem al dreptului*, spune I. Craiovan, *indică faptul că ansamblul normelor juridice cuprinde relații fundamentale, structurale, de principiu pentru normativitatea juridică, are o coerență internă care îi asigură funcționalitatea, aplicabilitatea, exprimă interdependențe între normele juridice, formează un tot care nu se reduce la părțile sale componente*” [21, p.251].

Dreptul unui stat ni se înfățișează ca un ansamblu bine configurat de norme juridice, organizate într-un sistem pe baza anumitor *principii*, urmărind o anumită finalitate, nu ca o sumă sau un amalgam neordonat al acestora.

În viziunea noastră, *principiile dreptului sînt idei de maximă generalitate, esență și valoare ale sistemului dreptului, care întemeiază dreptul pozitiv și orientează elaborarea și realizarea dreptului pozitiv*. Sistemul dreptului este întemeiat, pe de o parte, și restricționat, pe de altă parte, de *principiile generale ale dreptului*.

În doctrină întîlnim diferite definiții și interpretări ale principiilor generale ale dreptului, în continuare vom face o retrospectivă a acestora. Astfel, L. Barac, pornind de la definiția dată de J.L. Bergel, “principiile generale sunt reguli de drept obiectiv, exprimate deseori prin texte scrise și întotdeauna prin jurisprudență, dotate cu un caracter de generalitate”, extrage trăsăturile definiției ale principiilor generale ale dreptului [12, p.56]: - nu sînt exterioare ordinii juridice pozitive; (“... nu depășesc sfera ordinii de drept”), deci sînt parte componentă a ordinii pozitive; – consacrarea principiilor generale este relativ recentă și ține de formarea națiunilor (“*C’est à une époque relativement tardive que les auteurs ont le plus souvent appelé l’attention sur l’existence de principes généraux du droit*”) susține Fr. Terre; – generalitatea, criteriu de distincție a principiilor generale de celelalte reguli de drept (“normele juridice au fost considerate fie aplicații, fie excepții ale principiilor generale ale dreptului” [44, p.164]).

După H. Buche, citat de N. Popa, “principiile generale ale unui sistem constituie ansamblul propozițiilor directoare cărora le sînt subordo-

Constatăm că norma juridică, precum oricare altă normă, este exprimată prin propoziții *nedescriptive*, deoarece ele aparțin realității *deontice*.

Există un conținut ideatic concret care trebuie expus în propoziția normativă juridică.

O propoziție gramaticală sau o frază reprezintă fixarea lingvistică a unei norme – juridice sau de altă natură. Această fixare lingvistică are loc în gramatica unei limbi și se exprimă oral sau scris.

„Prin liberare de pedeapsa penală se înțelege eliberarea persoanei, care a săvîrșit o infracțiune, de la executarea reală, parțială sau totală, a pedepsei penale pronunțate prin hotărîre a instanței de judecată” este o propoziție lingvistic exprimată în limba română, după regulile acestei limbi. Ea exprimă gramatical în limba română propoziția logică: „Prin liberare de pedeapsa penală se înțelege eliberarea persoanei – făptuitor al unei infracțiuni – de la executarea reală, parțială sau totală, a pedepsei penale, eliberare pronunțată prin hotărîre a instanței de judecată”. Dar prima propoziție constituie articolul 89 al Codului penal al Republicii Moldova și, în unitatea ei, indică o normă juridică scrisă. Această normă este generală, impersonală, obligatorie, repetabilă. Logic-formal ea reprezintă un imperativ și de aceea va fi înțeleasă ca „Este obligator ca prin liberare de pedeapsa penală să se înțeleagă eliberarea persoanei – făptuitor al unei infracțiuni – de la executarea reală, parțială sau totală, a pedepsei penale, eliberare pronunțată prin hotărîre a instanței de judecată”. În această formă, norma este o propoziție *modală deontică*. Modalitățile deontice ale unei norme juridice sînt „*este obligator să*”, „*este interzis să*”, „*este permis să*” sau „*este recomandabil să*”, care afectează întreaga propoziție, explicit sau implicit.

Norma juridică este *relativă*, pe cînd cea morală, de pildă, este absolută. Aceasta înseamnă că subiectului moral generic i se cere necondiționat o conduită, indiferent de împrejurări exterioare și de stări interioare: „Este obligator să spui adevărul” în orice situație și cu orice preț. Numai astfel te afli în morală. Faptul că procedăm indirect (metaforic) ori direct, elegant sau abrupt, ține de tehnica rostirii adevărului și nu-l scoate pe subiect din morală.

În conceptul ei norma juridică cere o conduită „standard”, adică tipică subiectului generic în anumite condiții, cu precizarea urmărilor în cazul încălcării a ceea ce a cerut legea. Observarea acestei „standardizări” evidențiază nu doar o valoare *săvîrșitoare* (îndeplinirea sau neîndeplinirea obligației) a normei, ci și una *cognitivă*, a ceea ce *descrie* enunțul pentru care există forma normativă a obligației. Altfel spus, norma juridică, pe de o parte, are valoare de *justiție*, deoarece prin prisma ei

evaluăm dacă faptele noastre sînt *conforme* sau *nu* cu cerințele legii, iar, pe de alta – ea conține adevărul enunțului materializat în textul normei date. Gh. Mihai și R. Motică ajung la concluzia că „prin structura ei juridică norma juridică reliefează o triplă semnificație: *săvîrșitoare, cognitivă și justificantă*” [37, p.26].

Respectînd caracterizarea normei juridice, se desprinde ideea că modelul (standardul) ei formal ar fi: *destinatarii*, adică *subiectului generic* (S_i) selectat după anumite criterii (vîrstă, maturitate socială, responsabilitate etc.), dintr-o clasă de persoane, i se aplică anumite *restricții* (prescripții, ordine etc.) fixate în textul unui document normativ (N), elaborat de către *autoritatea normativă* (A_n); aceste *restricții* Z reprezintă un anumit *mod* (interzis, permis, obligatoriu, recomandat etc.) *de conduită* (acțiune sau inacțiune) în privința unei *valori sociale* (V), în condițiile cd (obiect, relație, calitate, însușire ș.a.), în condițiile cd , sub *sanctiunea* (S) *neîndeplinirii* ei ($-I$). Adică $\{[-I(S_i Z A_n) cd] \leftrightarrow S\}$; se citește: *Neîndeplinirea de către subiectul generic a restricțiilor (modului de conduită), prevăzute de norma elaborată de către autoritatea normativă și condițiile prevăzute de ea, în privința anumitor valori sociale, este condiția necesară și suficientă care implică sancțiunea.*

Gh. Mihai și R. Motică propun următorul model, standard formal al normei juridice: *călăuzirea normativă, a conduitei-tip unui subiect generic, în condiții anume, sub sancțiunea neîndeplinirii ei*; altfel spus, „Este (interzis, permis, obligatoriu, recomandat) C_s/cd (conduita-tip a subiectului generic s) / (pentru condițiile cd), căci încălcarea C_s atrage S (sancțiunea)” [37, p.27].

Structura logică a normei juridice este obiectul unor discuții principale între specialiști. Nu există o poziție unanim recunoscută în privința numărului elementelor normei juridice – două, trei sau mai multe?

Unii autori evidențiază în norma juridică chiar un singur element – *dispoziția*. De pildă, O.Ă. Leist, reieșind din faptul că dreptul reprezintă un sistem unitar alcătuit din norme corelate, exprimă dezacordul în privința interpretării tridimensionale a normei juridice, compusă din ipoteză, dispoziție și sancțiune: „Astfel de reprezentare contrazice regulilor logicii, căci regula conduitei (norma) nu se poate imagina drept o sumă de reguli ale conduitei (dispoziția), condițiilor aplicării ei (ipoteza), consecințelor încălcării ei (sancțiunea). Norma de drept este identică cu dispoziția. În privința ipotezei și sancțiunii – acestea nu sînt părți componente ale normei (dispoziției), ci attribute ale ei” [58, p.68]. Interpretînd norma juridică doar ca regulă ca atare, în mod abstract, am putea-o reduce doar la dispoziția ei. Dar în realitatea nu putem separa prescripțiile propriu zise de la destinatarii normei juridice și împrejurrările în care ea se

suficient – necesar sau necesar – suficient sau necesar și suficient – necesar și suficient. *Prima parte* conține o *prescripție a conduitei-tip* (cerință, ordin etc. – dispoziția normei) din partea *organului oficial* pentru *subiectul generic*, în *condițiile prevăzute de norma juridică*; a doua – *sanctiunea legală* – în cazul *neîndeplinirii* acestei prescripții de către destinatarul normei. Deci ipoteza și dispoziția normei juridice reprezintă un tot întreg, deoarece conduita nu poate fi separată de condițiile în care ea se desfășoară – decît prin abstracție. De aici nu reiese că numai decît ar trebui să renunțăm la ideea de componență trihotomică a normei juridice. E vorba doar că în structura formală a normei juridice ipoteza nu poate fi interpretată ca ceva ce există de sine stătător, de rînd cu dispoziția.

4) Norma *dreptului pozitiv*, din punct de vedere a TGS (U), reprezintă *legea elementară a compoziției* sistemului social, prin care, grație unor restricții, limitări în conduita subiecților dreptului, socialul capătă *ordine*, limitînd *dezordinea*. Dreptul ca *sistem normativ* conține, în calitate de elemente constitutive, norme speciale care, la rîndul lor, sînt și ele *sisteme*; acestea, fiind sisteme *elementare* ale juridicului, de asemenea conțin *parametrii de bază* ai oricărui sistem: *elementele prime, relațiile* dintre elementele prime și *legea compoziției* elementelor prime și relațiilor dintre elementele prime.

sau/și nu este **D**, atunci este **S'**". Această formulă nu se potrivește, din punct de vedere juridic, deoarece s-ar putea ca un subiect al dreptului în condiții neprevăzute de lege ($\neg I$), dar cu conduită conformă cerințelor dispoziției normei juridice (**D**) ar putea fi sancționat, ceea ce ar fi un nonsens judiciar.

Considerăm mai potrivită pentru structura normei juridice formula $\{[\neg\hat{I}(S_iZA_{nv})cd] \leftrightarrow S\}$; ea se citește: „Este suficient și necesar ca neîndeplinirea de către subiectul generic a restricțiilor (modului de conduită), prevăzute de norma elaborată de către autoritatea normativă și condițiile prevăzute de ea, în privința anumitor valori sociale, să implice sancțiunea”. În caz contrar $\{[\hat{I}(S_iZA_{nv})cd] \leftrightarrow \neg S\}$, adică „Este suficient și necesar ca îndeplinirea de către subiectul generic a restricțiilor (modului de conduită), prevăzute de norma elaborată de către autoritatea normativă și condițiile prevăzute de ea, în privința anumitor valori sociale, să nu implice sancțiunea”.

Putem, de asemenea, aplica formula propusă de către Gh. Mihai și R. Motica: „călăuzirea normativă, a conduitei tip unui subiect generic, în condiții anume, sub sancțiunea neîndeplinirii ei; sau, altfel spus, „Este (interzis, permis, obligatoriu, recomandat) C_s/cd (conduita-tip a subiectului generic s)/ (pentru condițiile **cd**), căci încălcarea C_s atrage **S** (sancțiunea)”.

Din cele expuse se desprind următoarele **concluzii**:

1) Din punct de vedere ontologic, *norma juridică*, în calitate de formă elementară concretă („celulă”) a *normativității sociale*, reprezintă o determinantă specifică a sistemului social, prin care conduita indivizilor și colectivităților (sociali) capătă o anumită măsură, devine limitată („canalizată), diminuând mulțimea (universul) faptelor și relațiilor posibile ale actanților sociali. În sens sistemic norma (normele) juridică reprezintă *legea compoziției sistemice*, adică acele restricții fundamentale, prin care se obține *integralitatea* proceselor și relațiilor sociale, adică „*sistematizarea*” realității sociale prin factori de ordin juridic.

2) Din punct de vedere al teoriei conducerii (ciberneticii) sociale, norma juridică se prezintă drept acel *model informațional* (prescris de către autoritate normativă membrilor comunității), care, fiind interiorizat (conștientizat) de către subiecții dreptului, devine element *regulator* în ciclul de reglare al conduitei destinatarilor normei juridice, contribuind astfel la *stabilizarea* proceselor sociale, contribuind *durabilității* sistemului social.

3) Din punct de vedere al logicii formale, norma juridică este o propoziție *deontică* alcătuită doar din *două* părți aflate în raport de determinare:

aplică. În acest context, juristul și filosoful rus I.A. Iliin menționa că „fiecare normă indică, *care anume acțiuni și stări ale oamenilor*, stabilesc *pentru care anume* subiecți, *care anume* împuterniciri, obligații și opreliști. Prin aceasta se și determină conținutul și sfera regulii conduitei: strict anumitor oameni, în strict anumite împrejurări – este îngăduit, prescris și este interzisă o conduită știută, strict determinată. O astfel de regulă adeseori este însoțită de o sancțiune, adică sînt indicate acele împrejurări obligatorii, consecințele, care trebuie să le suporte cel care încalcă norma. A cerceta norma conduitei, înseamnă a găsi în privința obiectului concret un răspuns complet la aceste patru întrebări (sau corepunzător douăsprezece întrebări): ce, cui, în ce împrejurări și cu ce sancțiune se prescrie, se interzice și se îngăduie” [57, p.29].

Din contra, P. Bieltz și D. Dumitru sînt de părere că pentru o interpretare cât mai corectă și completă a a unei norme legale trebuie luate în considerare cel puțin șapte componente, cu precizarea că întîlnim și exemple de norme juridice în a căror alcătuire una sau alta din aceste componente nu apare explicit. Aceste componente, constată acești autori, sînt: 1) *autoritatea normativă*, adică instituția care produce norma în cauză; 2) *subiectul normei*, adică agentul căruia i se adresează norma în cauză (individ sau anumită comunitate); 3) *caracterul normei*, adică calitatea normei de a introduce o *obligație, permisiune, interdicție* etc.; 4) *conținutul normei*, adică activitatea, acțiunea, comportamentul sau atitudinea despre care norma stipulează ori că trebuie să fie realizată sau că realizarea este permisă, ori ca ea trebuie să fie realizată; 5) *condiția de aplicare a normei*, adică ce trebuie să facă și, eventual, cum trebuie să acționeze subiectul normei pentru a se conforma caracterului normei din perspectiva acesteia; 6) *ocazia*, adică determinările de spațiu și de timp specificate explicit sau implicit în textul normei, în calitate de cadru de referință pentru ceea ce norma cere, prin conținutul său, să fie făcut; 7) *sancțiunea* ce ia forma obligării făptuitorului de a înlătura daunele pricinuite prin săvîrșirea unei fapte contrare legii sau anularea efectelor faptei sale, cu confiscarea unor bunuri, cu obligarea făptuitorului de a plăti amenzi și, în cele mai grave situații, cu privarea sa de libertate (Vezi: [14, p. 225-228]). Autorii nominalizați mai sus precizează: „Din cele șapte componente ale normelor juridice puse în evidență, trei și anume *caracterul normei, conținutul normei și condiția de aplicare a normei* alcătuiesc împreună **nucleul normei** și reprezintă punctul de plecare în activitatea deseori complicată și dificilă de interpretare a normelor legale. Aceasta nu înseamnă, desigur, că celelalte patru componente, adică *autoritatea normativă, subiectul normei, ocazia și sancțiunea* pot fi neglijate sau că ele au o importanță mai redusă pentru o interpretare corectă și eficientă a normelor

legale” [14, p.229].

Sub aspect logic, cele șapte componente evidențiate de autorii nominalizați mai sus, de facto, redau **conținutul** (*notele esențiale*) și **sfera** (*semnificația, referentul*) noțiunii „normă legală” și nu **structura**, adică **elementele constitutive** ale ei – sub aspect ontologic sau valoric. (E de menționat că, în context logic, ar mai trebui să adăugăm o notă – cea a *genului proxim* – a noțiunii „normă socială”, deoarece norma juridică este *specie* a acesteia).

Din punct de vedere ontologic sau praxiologic, normele sociale, inclusiv cele juridice, sînt considerate drept elemente ale sistemului reglării și conducerii sociale. Dar este cunoscut faptul că „norma socială devine regulator al conduitei personalității doar atunci, cînd este reflectată în conștiința acesteia, fiind însușită pînă la un așa nivel, încît să devină intenție pentru sfera emoțional-volitivă (a conștiinței), care ar putea asigura acțiuni corespunzătoare acestei norme” [65, p.124-125].

Fiind privită din punct de vedere al teoriei generale a conducerii sau ciberneticii sociale, în calitate de element al **ciclului reglator elementar** (*buclei de reglare*), norma juridică (element al sistemului de reglare) nu e prezentă integral, ci doar parțial – sub aspectul său *informațional*. În acest context, norma juridică reprezintă *modelul ideal* (în sens nematerial) al conduitei, prescris de *autoritatea normativă* pentru *agentul* (*subiectul*) dreptului. Acest model informațional ideal al normei, înscris, mai întîi în *dispoziția* acesteia (*marime de intrare a sistemului de reglare*), este preluat de subiectul dreptului și e fixat în *conștiința* acestuia (*regulator*). *Conștiința* – juridică (idealul normei juridice) sau de altă natură (morală, religioasă etc.) (*regulator*) – prin *intenție*, acte de *voință* și *organele motorice* corespunzătoare (*element de execuție*), se materializează exterior în *conduita* subiectului juridic, adică *fapte* (*mărime de reacție*). Ultimele, fiind privite prin prisma normei de drept, sînt *calificate* de către reprezentanții organelor de drept ca *fapte juridice* (*mărime de reacție*) – *conforme* (legale) sau *contrare* (ilegale) normelor juridice. *Divergențele* (*semnalul de eroare*) calitative și cantitative dintre conduita reală a agentului juridic și cea prescrisă de normă sînt fixate în conștiința reprezentantului organului de drept (*elementul de comparație*). Dacă divergențele de conduită ale agentului normei juridice depășesc *măsura* (calitatea și cantitatea) prevăzută de lege, atunci reprezentantul organului de drept pune în funcție *sanctiunea* normei juridice (*traductorul*) și, concomitent, transmite aceste divergențe conștiinței agentului normei de drept (*regulatorului*). Subiectul juridic evaluează divergențele dintre conduita reală și cea model (prescrisă de autoritatea juridică) și, în conformitate cu nivelul conștiinței, educației, maturității sociale, responsabilității, orientării sale valorice etc.,

puterii de stat. Aceste prevederi au caracter normativ, consacără pozitiv principiile dreptului însuși. În dreptul constituțional sancțiunile care apar au trăsături specifice: revocarea mandatului de deputat, declararea ca neconstituțională a unei legi, revocarea unui organ de stat etc. Acolo unde nu apar nemijlocit, le vom găsi în reglementările de detaliu care se justifică prin normele constituționale.

Într-adevăr, legătura este necesară și impactul are caracter imperativ în privința normelor constituționale asupra întregului sistem de drept. Altfel spus, pentru ele sancțiunile se regăsesc în materia care dezvoltă reglementările stabilite. În fond, legea fundamentală este izvor de drept pentru toate ramurile sistemului de drept pozitiv.

Normele constituționale cu aplicație directă reglementează nemijlocit relații sociale și nu au nevoie de precizări printr-o lege organică fie ordinară; cele cu aplicație indirectă reglementează de principiu relații speciale și pentru a fi aplicate sînt dezvoltate de reglementări ale unor ramuri de drept, unde găsim sancțiunile concrete.

Din cele expuse mai sus se desprinde concluzia:

Norma juridică are o structură logică a unei propoziții *deontice* (de tipul *trebuie să fie*), în care majoritatea specialiștilor în drept disting trei elemente: 1) *ipoteza* (**I**); 2) *dispoziția* (**D**); 3) *sanctiunea* (**S**). Ipoteza și dispoziția cumulativ (printr-un fel de „conjuncție”) alcătuiesc condiția necesară și suficientă (dubla condiționare pentru sancțiune, adică echivalență logică) pentru aplicarea sancțiunii față de subiectul dreptului, în caz că acesta nu manifestă conduită conformă cerințelor indicate în dispoziție. În acest caz, formal, norma juridică reprezintă un sistem, alcătuit din trei elemente: **I**, **D**, **S**. Aceste elemente sînt strict ordonate de legea compoziției, conform căreia dacă și numai subiectul dreptului respectă cerințele legii, atunci sancțiunea nu implică acțiunea organelor de drept; în caz contrar, sancțiunea declanșează acțiunea coercitivă a organelor de drept. Schema formală a normei juridice ar fi: $(I \wedge D) \leftrightarrow \neg S$ (1); Se citește „Dacă și numai dacă **I** și **D**, atunci **non-S**. Forma conduitei deviante poate fi redată astfel: $\neg (I \wedge D) \leftrightarrow S$ (2); Se va citi: „Dacă și numai dacă nu este **I** și **D**, atunci este **S**. Această formulă se potrivește mai puțin, din punct de vedere logic, pentru exprimarea formală a esenței sistemice a normei juridice, decît cea propusă de noi anterior. În primul rînd, norma juridică reprezintă o propoziție deontică și nu pur și simplu o propoziție descriptivă compusă; în al doilea rînd, prezentarea ipotezei și dispoziției în formă de *conjuncție* nu corespunde esenței normativității dreptului, deoarece formula conduitei deviante, adică formula (2) poate fi exprimată echivalent astfel: $(\neg I \vee \neg D) \leftrightarrow S$ (3); Se citește: „Dacă și numai dacă nu este **I**

tivă), privative de libertate (arestul contravențional) etc.

În dependență de efectele pe care le creează sancțiunile juridice față de destinatar, se disting sancțiuni pozitive și sancțiuni negative. Sancțiunile pozitive sînt creatoare de beneficii și înlesniri pentru destinatar, de pildă, măsurile care încurajează activitatea angajatului: spor la salariu, premiere, oferirea unei distincții, unui grad special, etc. Sancțiunile negative sînt dominante în materia dreptului public, generînd privațiuni de drepturi subiective ale făptuitorului: privarea de dreptul de a exercita o anumită funcție, privarea de dreptul de a conduce un mijloc de transport, retrogradarea în funcție, etc.

Constrîngerea este utilizarea forței cu scopul împlinirii sancțiunii, nu sancțiunea însăși. Dacă sancționatul nu execută de bună voie sancțiunea primită prin hotărîrea organului abilitat, atunci intervine forța organizată a statului în serviciul dreptului în vigoare, care îl constrînge să o îndeplinească. Însă există sancțiuni juridice care nu antrenează constrîngerea, cum ar fi cazul cu anularea unui act juridic, cu decăderea din drepturi părintești sau chiar cu divorțul. La fel, există sancțiuni pe care le execută o persoană fizică lezată asupra celui care a lezată-o fără intervenția nemijlocită a statului, dar sub autorizare juridică; de pildă, neachitarea prețului pentru un bun nepredat de vînzător e sancțiunea aplicată lui de către cumpărător, legitima apărare este și ea sancțiune de plin drept asupra agresorului de către victimă etc.

Toate acestea sînt expresii ale autoapărării societății organizate etatic față de conduitele ilicite ale subiecților ei de drept. Fixarea lor în chiar conținutul normei juridice are menirea să asigure indirect protecție efectelor dispoziției, delimitînd legalitatea tragerii la răspundere.

Cînd am definit norma juridică am arătat că ea impune un anumit tip de conduită, față de care subiecții pot adopta o atitudine pozitivă – de respectare – sau negativă – de încălcare (conformă cu dispoziția sau neconformă cu dispoziția). Sancțiunea reprezintă un *avertisment* pentru cei care sînt tentați să eludeze dispoziția normei juridice în vigoare, indicînd dezavantajele ce decurg din această eludare, indiferent de formele ei. Avertismentul ar fi *garantul* realizării conduitei-tip dispus de norma juridică, atît sub aspect psihologic, cît și sub aspect material, din partea subiecților participanți la raportul juridic. El reprezintă o acțiune materială a unor persoane, exercitată în numele autorității publice etatice, asupra celor care aduc atingere titularilor de drepturi și obligații, stingherindu-le valorificarea acestora. De aceea, se spune, cu temei, că sancțiunile juridice *contribuie la statornicirea eficientă a ordinii sociale consacrate*.

Normele constituționale, pe lîngă prevederile care reglementează direct relații sociale, conțin și prevederi cu valoare de *principii*, definind bazele

eventual, își *corectează* conduita.

Așadar, din punct de vedere al funcționării dreptului, în calitate de element al sistemului regulativ al societății, norma juridică se prezintă prin elemente structurale *specifice*: *informația* despre *conduita-model* (expusă în dispoziția normei înscrise într-un cod de legi) prevăzută de autoritatea normativă, *conștientizarea* ei de agentul normei – *modelul ideal*, *reglatorul* conduitei subiectului dreptului, *divergența* dintre modelul informațional normativ și informația despre conduita reală, care pune în acțiune informația, expusă în *sancțiunea normei*, prin activitatea organelor de drept, care *califică* faptele subiectului dreptului și inițiază *aplicarea* sancțiunii, – în cazul discrepantei dintre informațiile respective (cea prevăzută de lege și cea obținută prin calificarea juridică a conduitei făptuitorului), din cadrul circuitului de informații.

Majoritatea teoreticienilor juriști, totuși, consideră că structura conținutului normei ar fi: *ipoteză – dispoziție – sancțiune* (Vezi analiza în detaliu: [37, p.25-36]).

Ce rol joacă ipoteza în conținutului astfel structurată?

Să considerăm exemplul „Dacă persoana fizică X are profit, atunci ea plătește impozit”. Ce se petrece dacă eu sînt persoană fizică cu profit? Acest fapt are două aspecte: pe de o parte, este *condiția* plătirii impozitului, pe de altă parte este *cauza* plătirii impozitului. Spre deosebire de „Dacă plouă, atunci sînt nori” unde „plouă” este condiția naturală pentru consecința (concluzia) „sînt nori”, în „Dacă persoana fizică are profit, atunci ea plătește impozit”, consecința stabilită de legiuitor (nenaturală), este pusa de acesta într-un raport de *cauzalitate normativă*.

Condițiile pot avea caractere diferite: în exemplul nostru, condiția e *suficientă*, căci un impozit se plătește și din alte surse ale persoanei fizice. O condiție *necesară* pentru plățirea impozitului este să aibă un venit, căci absentînd orice venit, nimeni nu are a plăti impozite. Ceea ce e sigur e că nesatisfăcînd această condiție plățirea unui impozit nu poate avea loc. Condiția necesară este aceea în absența căreia consecința nu poate avea loc, iar condiția suficientă este aceea prezența căreia implică cu certitudine (cu necesitate) consecința.

Este dificil de spus că ipoteza normei juridice descrie *cauza* care generează conținutul dispoziției. Într-adevăr, în ipoteză sînt cuprinse *descripții* ale unor stări de lucruri generice, iar dispoziția cuprinde o *prescriere* a unei condiții-tip: „dacă *este a*, atunci *trebuie* să se facă *b*”. În principiu, nu *ceva (a)* care *este* produce altceva care *trebuie să fie (b)*. Dimpotrivă, ceea ce *trebuie să fie (b)* presupune și condițiile respective (*a*) pentru ceea ce *trebuie să fie (b)*.

Aceasta rezultă foarte clar în ipoteza care stabilește calitatea subiectu-

lui sau caracterizează subiectul generic. De exemplu, în cazul infracțiunii de pruncucidere, prevăzută de articolul 147, Codul penal al Republicii Moldova (Omorul copilului nou-născut, săvârșit în timpul nașterii sau imediat după naștere de către mama care se afla într-o stare de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, se pedepsește cu închisoare de la 3 la 7 ani) persoana care comite omorul trebuie să aibă calitatea de *mamă a copilului*, iar copilul trebuie să aibă calitatea de *nou-născut*. Fiecare condiție stipulată e necesară, nu și suficientă, dar cumulativ ambele sînt necesare și suficiente pentru a ne afla în prezența infracțiunii de pruncucidere. Se vede că în ipoteză se cuprind condiții ce trebuind să fie, au fost realizate, adică sînt, cum cere norma, cu scopul ca dispoziția să funcționeze.

În funcție de precizia detaliilor existente în ipoteza normei juridice se disting *ipoteze absolut determinate și relativ determinate*. *Ipoteza absolut determinată* stabilește cu rigoare și precis împrejurările în care se aplică dispoziția.

Ipoteza relativ determinată nu formulează decît modul general al împrejurărilor în care dispoziția devine incidentă, iar conținutul concret al acestor împrejurări, prin natura lui, nu poate fi dat de actul normativ, ci e lăsat pe seama organului de stat.

Ipoteza contextual-determinată apare atunci cînd o normă juridică nu e cuprinsă în întregul ei de un articol din actul normativ.

Spre deosebire de ipotezele determinabile într-un fel sau altul, în unele acte normative întîlnim *ipoteze subînțelese*: (1) „Omorul unei persoane se pedepsește cu închisoare de la 12 la 20 de ani și interzicerea unor drepturi” (art. 145 Cod penal al R. M.) subînțelege că oricine săvârșește această faptă, indiferent de *loc, timp, mod* încalcă interdicția de a ucide.

În funcție de caracterul (complexitatea, structura) împrejurărilor cuprinse de legiuitor în ipoteză, aceasta poate fi *simplică* sau *complexă, cumulativă* sau *alternativă*. Aceste caracteristici sînt obiectul de studiu al Teoriei Generale a Dreptului. Pentru logica și filosofia dreptului este important de reținut că descrierea împrejurărilor are un autor – legiuitorul – care intenționează ceva: să întemeieze factual dispoziția, să confere o valoare de justețe, normată de dispoziție, factualităților din ipoteză. În ipoteză se întîlnesc rațiunea factuală *subiectualizată* și rațiunea evaluativ normativă *obiectualizată*. Fiecare o constrînge pe cealaltă și ambele pe legiuitor să se situeze în cadrul justiției. Din punct de vedere formal, dispoziția este o *propoziție logică*, simplă sau compusă, care precede și se asociază *cumulativ* (prin conjuncție) *dispoziției*.

Dispoziția este esența, miezul normei juridice, adică este partea cea

plinare etc.

Funcție de scopul urmărit, putem diferenția sancțiunile de *anulare* a actelor ilicite, de sancțiunile *reparatorii* (care vizează restabilirea situației legale și repararea prejudiciului produs), de sancțiunile expiatorii (disciplinare, contravenționale și penale) cu obiectivul aplicării unor măsuri de constrîngere sau pedepse pentru fapta antisocială comisă cu vinovăție și pentru prevenirea eventualelor încălcări.

Funcție de gradul lor de determinare, sancțiunile pot fi:

- absolut determinate, care nu oferă posibilitatea unor interpretări;
- relativ determinate, cu limite minime și maxime, astfel încît organul de aplicare să aibă posibilitatea stabilirii unui quantum individualizat, conform principiului tehnic specific;
- alternative, care oferă organului abilitat posibilitatea să opteze între mai multe sancțiuni, pentru aceea care i se pare optimă în un caz anume;
- cumulative, care rezervă organului de aplicare a legii obligația de a le aplica cumulativ (de pildă, pedeapsa închisorii se aplică cumulativ cu pedeapsa accesorie de privare a unor drepturi).

Sancțiunile acestea juridice: obligarea la recuperarea prejudiciului; plata daunelor; nulitatea actelor încheiate împotriva legii etc., sînt grupate în structuri ordonate (compoziții) variate.

Înscrise în dreptul obiectiv, aplicarea sancțiunilor este atribuția statului aliat în „serviciul” dreptului. Aceasta înseamnă că nimeni nu își poate face singur dreptate, nici măcar statul, că orice persoană – fizică sau juridică – este sancționabilă dacă a săvârșit o faptă ilicită, conform legilor în vigoare. Dreptul obiectiv în vigoare prevede, autorizează și asigură aplicarea sancțiunilor. Agentul sancționator este statul, prin organele sale competente, în limitele acestor competențe.

După natura sancțiunii vorbim de sancțiuni: civile, penale, administrative, disciplinare ș.a. Apoi sesizăm că sancțiunile civile se împart în sancțiuni referitoare la actele private (nulitatea, rezoluțiunea etc.), sancțiuni referitoare la obligații (realizarea în natură a conținutului obligației), sancțiuni referitoare la acte patrimoniale (daunele-interese, reintegrarea în posesie), acțiuni referitoare la drepturile personale nepatrimoniale (publicarea hotărîrii judecătorești în presă). Sancțiunile de dreptul muncii sînt disciplinare cu caracter nepatrimonial (avertismentul) sau patrimonial (retragerea unor gradații la salarii). Sancțiunile penale pot fi corporale (pedeapsa cu moartea), privative de libertate (închisoarea), pecuniare (amenda penală), accesorii (decăderea din anumite drepturi) ș.a. Sancțiunile administrative pot fi, și ele, pecuniare (amenda administra-

celui (celor) cu care conviețuiește. Fără posibilitatea de a sancționa încălcarea dispozițiilor, normele juridice ar fi reduse la niște precepte de conduită lipsite de orice eficacitate, căci neputându-se impune în cazul ca ar fi nesocotite, ar dispărea prin neaplicare. Mijloacele de constrângere, care impun realizarea normelor juridice constituie sancțiunea. În fond, prin sancțiunea aplicată se urmărește restabilirea ordinii juridice consacrate, prevenirea încălcării ei în viitor și „corectarea” (îndreptarea) celui vinovat, în contextul întregului orizont de valori al societății și a refacerii spirituale a subiectului.

Sancțiunea juridică se caracterizează prin *legalitate* (se aplică numai conform legilor în vigoare), prin *efectivitate* (se aplică indiscutabil, odată), prin *globalitate* (se aplică pentru toate faptele prevăzute de lege), echitate, finalitate recuperatorie ș.a.

Cu adevărat, deoarece toate aceste trăsături decurg din principiile dreptului, pe care nevalorificându-le sancțiunea juridică este nedreaptă. Legalitatea, ridicată la rangul de virtute a unui sistem de drept, rămâne o formă rigidă și represivă în afara conexiunii cu *echitatea*, care asigură un minim de moralitate conținutului unui drept înscris în temporitate. Atît legalitatea, cît și echitatea rămîn unilaterale dacă nu vizează globalitatea faptelor ilicite și au o notă dominantă de „răzbnare” societală fără un substrat recuperatoriu. Sancțiunea care nu prevede restituirea demnității umane individului conduce la o golire de semnificație umană a ei, o desprindere fundamentală de morală, ceea ce ar face din drept un sistem al echilibrării între patrimonii, nu a echilibrării întru existență a ființelor umane individuale și colective. Aici se ivește o problemă mai gravă decît pot să-și imagineze apologeții dreptului ca sumă de tehnici: dacă rostul normei juridice este să *ordoneze* interesele individuale astfel încît să nu se prejudicieze între ele și să nu prejudicieze interesele generale, atunci rațiunea recuperatorie a sancțiunii este lipsită de sens, susținere doctrinară manipulatorie, complet demagogică. Dimpotrivă, numai cu susținere morală sancțiunea juridică, și prin ea norma juridică în întregimea ei, servește umanului prin subiectul de drept.

În fond, în timp ce ipoteza și dispoziția prescriu acțiuni, aparent indiferente la interiorul individului, sancțiunea reprezintă modul de reacție, răspunsul moral-juridic societal organizat, *aici și acum*, față de conduita neconformă cu ceea ce a consacrat el.

Teoreticienii au clasificat sancțiunile juridice după diferite criterii. Funcție de natura raporturilor juridice reglementate prin normele ce conțin sancțiunea, de pericolul social al actelor de încălcare, de importanța intereselor apărute, sancțiunile se deosebesc după natura și gravitatea acestora. Astfel, constatăm sancțiuni *penale, civile, administrative, disci-*

mai importantă a ei. Ea indică îndreptățirea conduitei persoanei, în cazul îndeplinirii condițiilor din ipoteză, drepturile și obligațiile corelative ale subiectului generic, din care decurg drepturile subiective ale persoanei concrete.

Există un punct de vedere a specialiștilor în drept, aproape unanim, că dispozițiile se pot clasifica:

a - Funcție de conduita normată: 1 - *onerative*; 2 - *prohibitive*; 3 - *permissive*; 4 - *supletive*; 5 - *de recomandare*; 6 - *de stimulare*;

b - Funcție de gradul lor de generalitate (care implică lărgirea sferei de aplicare): 1 - *generale*; 2 - *speciale*; 3 - *de excepție*.

c - Funcție de modul de precizare a conduitei subiectului generic: 1 - *determinată categoric*; 2 - *determinată relativ*.

Dispozițiile onerative **obligă** la săvîrșirea unei acțiuni-tip de către subiectul generic (**Op**).

Dispozițiile prohibitive **interzic** o acțiune-tip (conduită-tip), printr-un text normativ explicit sau implicit (**Fp**).

Dispozițiile *permissive* lasă subiectele generice să opteze pentru conduita care ar fi dezirabil de urmat, între alternative oferite de legiuitor (**Pp**). Așadar, propozițiile normative juridice sînt un tip de *propoziții modale* și, ca toate propozițiile modale, se află în raporturi de *echivalență* (sînt identice, din punct de vedere valoric):

- este *obligator să se facă* e echivalent cu este *interzis să nu se facă*, cu *nu este permis să nu se facă*;

- este *interzis să se facă* este echivalent cu este *obligator să nu se facă*, cu *nu este permis să nu se facă*;

- este *permis să se facă* este echivalent cu *nu este interzis să se facă*, cu *nu este obligator să nu se facă*.

Logica deontică deocamdată nu permite să formalizăm toate situațiile, prevăzute de legiuitor în dispozițiile normelor juridice. De aceea unii autori consideră că supletivele ar fi variantă de *permissive*, alții insistă de a interpreta supletivele drept dispoziții obligatorii, cu statut logic de obligații.

Normele au caracter *imperativ*, adică sînt obligatorii de urmat în efectuarea unei conduite. În acest caz, dacă o normă recomandă – nu dispune, și, prin urmare, nu e normă, iar dacă e normă, nu recomandă, ci dispune. Rostul normei juridice e să stabilească, prin *interdicții, obligații și permisiuni*, o conduită.

Deosebirea dintre dispozițiile *generale* și cele *speciale* suscită interes întrucît de ea se ține seama în aplicarea regulilor: specialul derogă de la general, generalul nu derogă de la special. Dispozițiile de excepție consti-

tuie o completare fie a normelor generale, fie a celor speciale.

Dispoziția *determinată* stabilește categoric, fără vreo posibilitate de derogare, drepturile și obligațiile subiectelor generice. Dimpotrivă, dispoziția *relativ determinată* acordă mai multe variante de conduită, urmând ca subiectele să opteze pentru una din ele sau, când fixează anumite limite, drepturile și obligațiile subiectelor se mișcă între aceste limite.

Totuși, spre deosebire de celelalte norme sociale, spune N. Popa, vocabularul legal pe care-l utilizează în dispoziția sa, norma juridică este exprimarea cea mai elaborată și normativ articulată. Desigur, nu norma juridică utilizează un vocabular, ci legiuitorul care reglementează conduite-tip apelând la termenii limbii naturale cărora le conferă semnificații juridice. Deși dispoziția normei juridice se distinge prin gradul său ridicat de precizie, ea îngăduie variate interpretări teoretice și practice. Totuși, precizia este un deziderat.

În fond, ipoteza și dispoziția normei juridice alcătuiesc împreună o *condiție necesară și suficientă* pentru a nu pune în funcție sancțiunea – în cazul conduitei conforme cu cerințele normei – și a declanșa „acțiunea” sancțiunii – în caz contrar. În literatura juridică nu se precizează – care condiții se consideră necesare și care – suficiente. De regulă, toate condițiile care implică răspunderea juridică se consideră necesare, deoarece în lipsa acestora nu poate exista răspunderea subiectului de drept. În ramurile de drept condițiile răspunderii juridice sînt determinate de conținutul (componenta) faptei ilicite, adică partea obiectivă și cea subiectivă a delictului, infracțiunii etc. – condiții necesare (dar nu și suficiente), din punct de vedere logic. Vom considera că condițiile necesare care sînt *complete*, adică *nu mai presupun și alte condiții suplimentare* – de asemenea sînt și *suficiente*. În linii generale, aceste condiții ar fi: 1) norma juridică care, prin ipoteza sa, indică *destinatarul* conduitei-tip și *condițiile* în care această conduită urmează a fi îndeplinită, iar prin dispoziție – *calitatea și „dimensiunea”* conduitei-tip a destinatarului normei; 2) *prejudiciile* cauzate de făptuitor, adică dauna *actuală* pricinuită de actantul faptei, adusă cuiva sau, gradul de *periculozitate*, adică *dauna potențială* a acesteia pentru valorile sociale; 3) *vinovăția făptuitorului* (aspectul intelectual și volitiv) prin care s-au realizat procesele cauzale prejudiciabile; 4) *inexistența împrejurărilor* care ar exclude răspunderea actantului.

Al treilea element de bază al normei juridice îl constituie *sancțiunea*.

Normele sociale, fie ele juridice sau nonjuridice, sînt însoțite de sancțiuni, explicit sau implicit, direct sau indirect. Numai că normele juridice au sancțiuni ca reacție organizată a societății prin autoritatea publică recunoscută față de comportamentul contrar dispozițiilor care

impun o ordine juridică socială, lezată de el, în timp ce normele sociale nonjuridice poartă alte caracteristici pentru sancțiunile lor. De pildă, gîndul amoral e blamat de conștiința morală a subiectului, gîndul-păcat e pedepsit de Dumnezeu, fapta morală e dezaprobată de conștiința colectivă, fapta-păcat e pedepsită de Dumnezeu etc.

Funcție de natura raporturilor sociale reglementate, de importanța intereselor și valorilor sociale apărute, de gradul de pericol social al conduitelor neconforme cu reglementările existente, de scopul urmărit prin reacția societății, dreptul și-a dezvoltat un complex și eficient sistem propriu de sancțiuni. În condițiile în care societatea nu rămîne indiferentă, ea însăși intervine să respecte norma juridică printr-o presiune externă multiplă, mai mult sau mai puțin intensă. Respingerea socială poate atinge cote foarte înalte, ajungînd să apeleze deschis la forță, uneori chiar împotriva vieții celor care aduc grave atingeri valorilor fundamentale pe care dreptul în vigoare s-a angajat să le apere (de pildă, sancționarea genocidului, holocaustului etc.). Constrîngerea însoțește și aplicarea normelor nonjuridice, așa cum e ea, indirectă, difuză, limitată, nesistemată.

Din perspectiva sancțiunilor însoțitoare, între normele juridice și normele nonjuridice nu există deosebiri de grad, ci diferențe fundamentale. Sancțiunea morală e cu atît mai puternică, mai relevantă cu cît autorul sancționat are conștiința morală mai puternică; sancțiunea religioasă are relevanță pentru o religiozitate mai profundă etc.

Vorbînd despre sancțiunile juridice e util să precizăm faptul că pentru a-și spori eficiența socială, ele trebuie să acționeze împreună și în consonanță cu sancțiunile morale, religioase și politice. Un viol este nu numai o infracțiune, ci și o faptă profund amorală, un paricid este infracțiune, act imoral și păcat. Desigur, dreptul nu sancționează violul, paricidul etc. ca act amoral, nici ca păcat, ci ca infracțiune, dar recuperarea socială a infractorului devine extrem de dificilă în afara acestor aspecte. Avînd ca obiect să precizeze ceea ce este îngăduit și ceea ce nu este îngăduit în viața socială, caracterul fundamental al normelor juridice este *obligativitatea*, în înțelesul că regulile ce le prescriu conduitelor sînt adevărate *ordine, comandamente* pentru respectarea cărora autoritatea recunoscută de comunitate (statul sau o autoritate neetică) a luat anumite măsuri. Aceste măsuri sînt destinate a împiedica înfrîngerea dispozițiilor din norme sau a reprima ori repara urmările ei, dacă totuși înfrîngerea a avut loc. Existența sancțiunii apare astfel justificată prin însăși interesul general al *conviețuirii*, normele juridice stabilindu-se în folosul tuturor, uneori în pofida legiuitorului, garantînd fiecăruia că nu va avea de suferit de pe urma activității sau a faptelor